

FRIEDRICH SCHILLER

A naiv és Sentimentális költeményről

Forráskiadás

RETEXTUM

A reciti kiadó *ReTextum* című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs egy ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

Friedrich Schiller
*A Naiv és Sentimentális
költeményről*

r e c i t i

ReTextum · 6

sorozatszerkesztők

HEGEDÜS BÉLA

LABÁDI GERGELY

Bölöni Farkas Sándor neve mind a kortársak, mind a későbbi kutatás számára egybeforrt a szerző nagy sikerű útinaplóival. Az egykönyves szerzővé válás az amerikai utazás beszámolóin alapult. Az utazások szövegére irányuló világos fókusz, az egykönyves állandó jelző és a szerény, visszahúzódó jellemrajz ugyanakkor homályban hagyják a bizonyára irodalmi ambíciókkal is bíró erdélyi értelmiségi teljes(ebb) profilját. Ez a vakfolt egyre többek érdeklődését kelti fel, így az elmúlt években megkezdődött a szerző eddig kéziratban maradt történetírói, szépirodalmi fordításainak kiadása. Ebbe a sorba illeszkedik jelen kiadvány is.

A *reciti kiadó* ReTextum című könyvsorozata szövegeket közöl. A szerkesztőség és a sorozatszerkesztők koncepciója szerint egy adott szöveg kritikai igényű újra- vagy első közlése nem egy elvárt lépést jelent az ideálisnak feltételezett szövegállapot felé, mivel azt gondoljuk, hogy nincs egy ideális szövegállapot. A sorozatban megjelenő szövegek is csupán szövegváltozatok. Szándékaink szerint egy adott pillanat szakmai kritériumai alapján a legjobbak.

Friedrich Schiller

A Naiv és Sentimentális
költeményről

fordította

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR

sajtó alá rendezte

LABÁDI GERGELY és SIMON-SZABÓ ÁGNES,
a kísérőtanulmányt írta SIMON-SZABÓ ÁGNES

· r · e · c · i · t · i ·

Budapest

2017

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.
A kiadvány készítőit munkájuk során az MTA-DE Klasszikus
Magyar Irodalmi Textológiai Munkacsoport (OTKA K 81585)
támogatta.

lektorálta
HEGEDÜS BÉLA, LABÁDI GERGELY

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sok-
szorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2064-728X
ISBN 978-615-5478-31-4

Kiadja a r e c i t i,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Tördelte: Labádi Gergely

X_Y-L^AT_EX, Linux Libertine, Linux Biolinum

Tartalom

I. Az <i>Über naive und sentimentalische Dichtung</i> fordítása	7
Schiller esztétikai írásainak első fordításai	10
Szempontok Schiller magyar nyelvű recepciójához, 11 – Drámapoétika magyarul: <i>A' játék-szín</i> , 12 – <i>A' játék-szín</i> és <i>A Naiv és Sentimentális költeményről</i> párhuzamai, 14	
Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordításai	18
<i>Don Karlos. Írta Schiller</i> – drámafordítás prózában, 18 – <i>A Naiv</i> és <i>Sentimentális költeményről</i> keletkezése és filológiája, 22	
Az érzékenység nyelve és az antropológiai szemlélet a fordít- ásban: fordítói stratégiák és kontrasztív példák.	29
Szöveggondozási elvek	32
Schiller-Übersetzungen von Sándor Bölöni Farkas	34
Über den Anfang der ungarischen Schiller-Rezeption, 34 – Die Verortung der Schiller-Übersetzungen von Bölöni Farkas, 36 – Die Rezeption, 38	
Schlussbemerkungen.	43
II. <i>Über naive und sentimentalische Dichtung</i> – <i>A Naiv és</i> <i>Sentimentális költeményről</i>	45
III. Mutatók	249
Irodalomjegyzék.	251
Névmutató.	257

Az

Über naive und sentimentalische

Dichtung

fordítása

Bölöni Farkas Sándor neve mind a kortársak, mind a későbbi kutatás számára egybeforrt a szerző nagy sikerű útnaplóival.¹ Az egykönyves szerzővé válás² az amerikai utazás beszámolóján alapult, nem a nyugat-európai napló jegyzetein. Ez a szövegtörzset közel kétszáz éve a magyar kulturális kánon része. Az irodalomtörténet művelői, ahogyan a távolabbi diszciplínák is időről időre újraolvassák, értelmezik. Az utazások szövegére irányuló világos fókusz, az egykönyves állandó jelző és a szerény, visszahúzódozó jellemrajz³ ugyanakkor homályban hagyják a bizonyára irodalmi ambíciókkal is bíró erdélyi értelmiségi teljes(ebb) profilját. Ez a vakfolt egyre többek érdeklődését kelti fel, így az elmúlt években megkezdődött a szerző eddig kéziratosan hagyományozott történetírói munkájának és szépirodalmi fordításainak kiadása.⁴

A kutatás egyik feladata lehet, hogy ezt a most még homályosan látható szerzői profilt élesebben kirajzolja. Ebben segíthet a kéziratos hagyaték feltárása és megismertetése,⁵ illetve az irodalmi zseniek felkutatása, elemzése. A fontosabb fordítások kiadása megkezdődött, így a hozzáférhetővé váló szövegeket érdemes lesz majd bevonni az útnaplók újraértelmezésébe. Elvértve már felbukkant a kutatásban az az elképzelés, miszerint a fiatalon fordított Schiller-dráma, a *Don Karlos* világképe felsejlik a szerző amerikai útnaplóiban.⁶ Ezt továbbgondolva feltehető, hogy az útnaplók kulturális fordításai technikájára, az idegenség tapasztalatának szemantikai-retorikai közvetítésére⁷ hatással lehettek a szerző korai fordításai, irodalmi próbálkozásai. A jelen szövegkiadás közvetett célja Bölöni Farkas Sándor nem kanonizált szövegei iránti érdeklődés felkeltése, hogy láttassa, későbbi nagy hatású és sikeres munkái milyen szellemi háttérből emelkednek ki. Valamint hozzá kíván járulni

¹ BÖLÖNI 1834, BÖLÖNI 1943.

² JAKAB 1870.

³ JANCÓS 1942, 404.

⁴ BÖLÖNI 2006, GOETHE 2015.

⁵ A szövegkiadás az MTA TKI Posztdoktori Kutatói Program támogatásával jött létre.

⁶ TURÓCZI-TROSTLER 1959, 33., FRIED 1987–1988, 467.

⁷ SIMON-SZABÓ 2012.

az eddig perifériára szorult műfordítások és az útinaplók közötti összefüggések megrajzolásához is.

Jelen kiadás kísérőtanulmányának közvetlen célja, hogy Bölöni Farkas fordítását egy, a szerzői életmű értelmezési hagyományánál tágabb kontextus, a magyar nyelvű Schiller-recepció történetében pozicionálja. Ezzel a Bölöni Farkas-féle *Werther*-fordítás kiadásának törekvéseit folytatva egy újabb kétnyelvű kiadást és recepció-történeti elemzést bocsátunk a magyar–német irodalomtörténeti kapcsolatokat kutatók rendelkezésére. A Schiller-recepció vizsgálatára többen, több szempontból vállalkoztak már eddig. Kiemelkedik ezek közül Bayer József Schiller drámáinak színpadi sorsát végigkísérő kismonográfiája,⁸ illetve rendelkezünk *Schiller Magyarországon* címmel egy bibliográfiával is, amely az Országos Széchényi Könyvtár állománya alapján készült. Schiller műveinek befogadástörténetét elemző vizsgálatoknak akad ugyanakkor néhány vakfoltja, hiszen míg a drámai és a lírai alkotások recepciója jól adatolt, addig az elméleti tárgyú, esztétikai reflexiókkal is bíró művek magyar hagyományozásáról alig születtek tanulmányok. Oka lehet ennek az is, hogy a szépírói művekkel ellentétben viszonylag kevés, s inkább a későbbi időszakokból származó fordítás jelent meg magyarul. *A naiv és szentimentális költészetről* címmel először 1960-ban jelent meg fordítás Szemere Samutól, majd néhány éve Papp Zoltántól. Jelen kiadásban egy ezekhez képest közel százötven évvel korábbi átültetés jelenik meg, mely reményeink szerint új irodalomtörténeti, fordítástörténeti és nyelvtörténeti adatokat, szempontokat is kínál majd e diskurzusban. Többek között átértékelődhet az 1810–20-as évek irodalomtörténeti vitáiban a naiv–szentimentális fogalom pár gyakori előfordulása,⁹ nem feledve, hogy még az 1840-es évek magyar kritikai diskurzusát is a fogalom pár uralta.¹⁰ Valamint új adatokat nyerhetünk az esztétika magyar nyelvű terminoló-

⁸ BAYER 1912.

⁹ CSETRI 1983, 466., CSETRI 1986, 273., DEBRECZENI 2009, 161–171., S. PATAKY 2014, 97., FÓRIZS 2009, 126., 137–138., LABÁDI 2012, 60–61., S. VARGA 2005, 431. A korszak több alkotását is a schilleri fogalom pár nyomán értelmezte ACZEL 1996, 38–103.

¹⁰ MILBACHER 2000, 35–37.

giájának alakulástörténetéhez is. A kísérőtanulmány harmadik fejezete – az *Érzékenység nyelve és antropológiai szemlélet a fordításban* címmel – néhány további fordítói stratégiára, elemzési szempontra hívja fel a figyelmet kontrasztív szövegmutatványok segítségével. A tanulmány feladata természetesen az is, hogy a fordítás sajtó alá rendezési időszakában kialakult irodalomtörténeti belátásokat közölje, *A Naiv és Sentimentális költeményről keletkezése és filológiája* című fejezet ezen ismereteket összegzi. Végül pedig a szöveg-gondozási elvek bemutatására kerül sor. A tanulmány részét képezi egy rövid német nyelvű összefoglaló is *Schiller-Übersetzungen von Sándor Bölöni Farkas (1815–1820)* címmel, amely elsősorban a magyarul nem tudó, de Schiller magyar nyelvű recepciója iránt érdeklődő olvasók számára készült áttekintés – hasonlóan a *Werther* szövegkiadásának német nyelvű tanulmányához. E német nyelvű fejezet a magyar bevezető bizonyos fejezeteinek hozzátvetőleges fordítását nyújtja egy nagyobb áttekintés keretében.

Jelen szövegkiadás és tanulmány nem jöhetett volna létre Labádi Gergely alapkutatása és támogatása nélkül, aki a 2000-es évek elején, Kolozsváron kéziratban fellelte és azonosította Bölöni Farkas esztétikai tárgyú Schiller-fordítását, a kézirat akkori átiratát a jelen kötetben közreadott szövegváltozat kialakításához a rendelkezésemre bocsátotta, továbbá a *Werther*-kiadást követően ismét elvállalta a jelen kiadás lektorálását és szerkesztését. Több éve együtt dolgozunk Bölöni Farkas kolozsvári hagyatékának feltáró munkálataiban, a mostani kötet ötvözi az együttgondolkodás eredményeit.

Schiller esztétikai írásainak első fordításai

A tanulmány első fejezete az elméleti tárgyú, esztétikai reflexiókkal is bíró művek magyar recepciójának kezdeti időszakával foglalkozik. A 19. század első évtizedeiben két értekezés bukkant fel Schillertől a Magyar Királyság területén: *Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet* és az *Über die naive und sentimentalische Dichtung*. E szövegek tartalmi elemei egyrésztől fellelhetők a kijelölt időszak magyar nyelvű irodalmi diskurzusaiban, másrésztől pedig rendelkezünk fordításaikkal is. A 19. század elején azonban

csak egyetlen elméleti szöveg jelent meg magyarul, Benke Józseftől *A' játék-szín* fordítása (1810, 1814).¹¹ 2002 óta ismert Bölöni Farkas kolozsvári hagyatékából a másik tanulmány átültetése, *A Naiv és Sentimentális költeményről* címmel. Azáltal, hogy immár két korai, magyarra fordított esztétikai szöveg áll rendelkezésünkre, lehetőség nyílik a fordítások keletkezésének, kontextusának és fordítói stratégiáinak összevetésre,¹² e párhuzamok rövid bemutatására vállalkozik az első fejezet.

Szemponatok Schiller magyar nyelvű recepciójához

Elöljáróban néhány szót szeretnék ejteni Schiller összes műveinek korai befogadástörténetéről, az alkotások forrásairól és a recepció tendenciáiról. Általánosságban igaz az, hogy a német szerző drámái és lírai alkotásainak fogadtatása megelőzte az irodalmi vonatkozású elméleti értekezések recepcióját. A drámák és a versek átültetése, valamint a színházi adaptációk már a költő életének idejéből is adatolhatók.¹³ Ezek a Schiller-művek kezdetben még többnyire bécsi közvetítés nélkül jutottak el hozzánk, jellemzően a német egyetemeken peregrináló tanulók által.¹⁴ Az esztétikai alkotások fogadtatástörténetében azonban már markáns bécsi hatás figyelhető meg. Elsőként a népszerű német szerzők műveinek bécsi után- és kalózkiadásait kell kiemelni,¹⁵ minthogy ezek játszottak döntő szerepet az esztétikai tartalmú szövegek hazai elterjedésében is. Jelentős tényező továbbá az, hogy a századfordulót követően a Magyar Királyság területén is elérhetővé váltak azok a szintén bécsi kiadású esztétikai kézikönyvek,¹⁶ amelyek már tárgyalták Schiller esztétikai elképzeléseit.

Világosan látszik, hogy a színpadi recepció a legerősebb és időben legtartósabb szál Schiller műveinél – nemcsak a kolozsvári kultusz kontextusában. Ez biztosította a recepció legszélesebb bázisát is.¹⁷

¹¹ BENKE 1976, 5–29.

¹² Részletesebben: SIMON-SZABÓ 2016.

¹³ ALBERT ET AL. 1959, 80–249.

¹⁴ BAYER 1912, 12.

¹⁵ SIMON-SZABÓ 2009a.

¹⁶ LABÁDI 2002, 224.

¹⁷ BAYER 1912, 4.

Ennek köszönhető, hogy az első teoretikus fordítások egyike, A' *játék-szín* is drámapoétikai elképzeléseihez köthető. Továbbá az itt tárgyalt fordítók, Benke és Bölöni Farkas motivációját is a német drámaköltő művei iránti elkötelezettség táplálta. A recepció ezen kezdeti markáns jellege bizonyára nem volt független attól, hogy a tárgyalt évtizedekben még nem működött magyar nyelvű állandó színház a Magyar Királyságban. A kulturális diskurzus egyik témáját 1800 körül így a nemzeti színház szükségességének kérdése adta. Tágabb kontextusba ágyazódva pedig arra a kérdésre keresték a választ, melyek lehetnek a modern kulturális intézményrendszer azon szükséges elméleti és gyakorlati előfeltételei, amelyek elősegíthetik egy korszerű, magyar nyelvű képzési eszmény megvalósulását. Ebben a diskurzusban töltöttek be fontos szerepet Schiller esztétikai fogalmai és tanulmányainak most tárgyalandó első átültetései.

Meg kell jegyezni azt is, hogy az esztétikai tartalmak nyilvánosság elé állítása, a külföldi klasszikusok befogadása jelentős fordítási és gyakran kiadási nehézséget jelentett a 19. század elején. A nemzeti nyelvű irodalmi, esztétikai gondolkodás rögzült fogalmi apparátusokat igényelt volna, intézményi szinten azonban az 1840-es évekig a latin volt a Magyarországon megjelent és oktatott esztétikák hivatalos nyelve.¹⁸ Így a fordítók a századelőn nem pusztán az esztétikai koncepciók átültetésén fáradoztak, hanem a magyar esztétikai fogalmi nyelv kialakításán is. Az átvett elképzelések nyilvánosság előtti megmérettetése pedig nyilvános vitát és egyáltalán, megjelenési lehetőséget igényelt (volna). Ehhez képest érdemes felidézni, hogy a következőkben röviden tárgyalandó *Schaubühne* és Benke fordítása nem pusztán szöveghagyományában és kontextusában volt alávetett a formálódó nyilvánosság kérdésének, hanem tartalmát tekintve is a művészeti alkotások közösségi csatornáinak a polgári nyilvánosságot alakító, képző funkcióival, feladataival foglalkozott.

Drámapoétika magyarul: A' *játék-szín*

Ha Schiller drámaesztétikájáról, különösen pedig a *Schaubühne* recepciójáról esik szó, akkor a színház morális, nevelési célokat szol-

¹⁸ BALOGH 1998, 460–461.

gáló közintézményként való felfogására gondolunk. A koncepció átvétele az 1790–1830 közötti időszakban figyelhető meg. Gyakorlatilag tehát már a magyar nyelvű hivatásos színjátszás kezdeteitől számolhatunk a morális (és a patrióta) színház eszményének – természetesen nem pusztán Schiller nevéhez köthető – megjelenésével a magyar nyelvű elméleti diskurzusban.¹⁹ E befogadástörténet részét képezi a schilleri koncepció első fordítása is, *A' játék-szín. Schiller után* című átültetés 1810-ből, mely a színész és rendező Benke József munkája.

Benke egy évvel e fordítása előtt jelentette meg saját drámaelméleti tanulmányát *A theatrum' tzélja és haszna* címmel. Ez az 1809-es írás volt az első magyar nyelvű, önállóan megjelent drámapoétikai értekezés. Tartalmazta a kortárs elméleti reflexiók néhány gondolatát, Schiller elképzelését nevesítve is. Benke számára a színház olyan nyilvános intézmény, melynek legfőbb feladata a társadalom szélesebb rétegeinek szórakoztatása, ugyanakkor a játékszín jelentős erkölcsi és politikai nevelői céllal is rendelkezik. Felfogása lényegében tükrözi a színház morális intézményének korabeli francia és német nyelven megfogalmazott elképzeléseit. A *theatrum*ban, még a nemzetéhez lojális, patrióta ember képzése a színház fő célja, míg az 1810-es *A' játék-szín* Schiller-fordításában már az ember személyiségének legfőbb kibontakoztatása tételeződik célként. A nemzeti nevelési koncepciót azért érdemes kiemelni az 1809-es Benke-tanulmányból, mert érezteti hatását az egy évvel későbbi átültetés fordítói stratégiájában is.²⁰

A Benke-féle átültetés forrásszövegét az 1794-es mannheimi beszéd rövidített, 1802-es kiadásában lehet azonosítani. *A' játék-szín* szoros,²¹ szöveghű fordítás, mely a forrásszöveg központozását is

¹⁹ JÁNOS-SZATMÁRI 2007, 33–61.

²⁰ SIMON-SZABÓ 2016, 39–42.

²¹ A szoros átültetés terminusát a továbbiakban szemiotikai megközelítésben a szavakhoz képest szabad vagy szoros fordítás értelmében használom, és nem az episztemológiai szemlélet nyomán a dolgokhoz képest szabad vagy szoros fordítás jelentésében. A megkülönböztetés már a 18. század végi erdélyi fordítók nyelvelméleti gondolkodásában is jelen volt. (HEGEDÜS 2007, 19.) A dolgokhoz képest vett fordítás eszménye pedig már Schiller verseinek korai fordítóit is foglalkoztatta, lásd a „fő gondolat”

megtartja. A német műben említett és a magyar színpadokon nem játszott drámák neveit nem cseréli ki a fordító a magyar színpadokon ismertebb darabok címeivel. Az értekezés fordításának előzményei Kerényi Ferenc szerint Benke kolozsvári időszakában keresendők,²² mivel ekkor az erdélyi színpadokon már bemutatták Schiller *Haramiák* és az *Ármány és szerelem* című műveit (1794, 1796). Erdélyben a Schiller-kultusz szervezője és támogatója Wesselényi Miklós volt. A zsibói mecénás köréhez nemcsak a rendező és színész Benke tartozott, hanem az őt néhány évvel követő, Schiller esztétikai értekezését fordító, Bölöni Farkas Sándor is.

A' játék-szín és A Naiv és Sentimentális költeményről párhuzamai

A két áttünetes kontextusának egyik közös vonása, hogy az elméleti szövegek fordítását nem pusztán a drámák megjelenése előzte meg, hanem Schiller esztétikai koncepciójának felbukkanása is a korabeli irodalomkritikai gondolkodásban. Vagyis ahogy a morális színház eszménye, úgy az *Über naive und sentimentalische Dichtung* tipológiájának hazai ismerete is korábbra datálható az első fordításánál. Ez a folyamat nem volt független azon változásoktól, melyeket a modern értelemben vett nyilvánosság implicált.²³ A formálódó polgári nyilvánosság a sajtó közegébe emelte a szépirodalmat, emellett pedig kibontakozóban volt a kritika kultúrája is folyóiratok hasábjain. A 1810-es és 1820-as évek recenzióiban Schiller koncepcióit gyakran használták fel elvi kérdések tisztázásához. A német kritika virágkorának egyik nagy hatású irodalmi polémiaja, a Schiller–Bürger recenziós vita is olyan releváns impulzusokat adott a magyar kritikaírás számára, amelyeket az átfogó koncepcióváltás igénye mellett rendre átszótt a naiv és a sentimentális ellentéte, mint történeti oppozíció, mint költőtípusokra értett fogalompár és mint

visszaadásának dilemmáját Teleki Ferenc és Kazinczy Ferenc Schiller-fordításainál (FRIED 1987–1988, 453–454.).

²² KERÉNYI 1976, 16., BAYER 1912, 4, 20.

²³ DEBRECZENI 2009, 36.

költészeti tipológia jelenléte.²⁴ Az 1810-es években ilyen jellegű vitát indukált Kölcsey Ferenc Berzsenyi műveit bíráló recenziója.

A recepció eszmetörténeti jellegzetességein túl Benke és Bölöni Farkas esztétikai átültetéseinek létrejötte és sorsa is bizonyos értelemben párhuzamba állítható egymással. Bár e fordítások egymástól függetlenül keletkeztek, ráadásul az egyik kiadott, a másik pedig kéziratban maradt, integrációs törekvésüket tekintve mégis közös motivációval rendelkeznek. Indíttatásuk elsődleges kontextusa a századforduló népszerű Schiller-kultusza, közelebbről a német költő drámáinak erdélyi színpadi recepciója lehetett. A *Fiesko* és a *Die Räuber* 1784-es és 1794-es felbukkanása jelöli ki hozzávetőlegesen a befogadástörténet azon kezdőpontját, melyet nagyszámú drámai átültetés, magyar és német nyelvű előadás követett. A színházi recepció, a drámák szövegvilága és politikai felhangja utat nyitott, illetve motiválta a későbbi fordítókat, az irodalmi élet képviselőit Schiller mind több írásának megismerésére. Jellemzően a drámai alkotásoktól a lírai művek és a gondolati költészet felé fordul a recepció második szakasza, de ide köthető a fent említett két átültetés is, melyek esetében az esztétikai írássok fordítását eredményezte a schilleri drámák világába való beavatottság. Amint Benke, úgy Bölöni Farkas élettörténetéből is világosan kiolvasható a Schiller-drámák iránti elkötelezettség, utóbbiról bővebben szól jelen tanulmány második fejezete.

A fordítói stratégiák tekintetében is akad néhány közös jellemző. Elsősorban arra hívom fel a figyelmet, hogy e fordítók nem szándékozták meghaladni a szoros fordítás eszményét, vagyis a szövegűség elvét tartják szem előtt a szövegkezelés során. Feltehetően a szoros átültetés gyakorlatának tudhatók be Benke és Bölöni Farkas nehézkes nyelvi megoldásai, vagyis hogy az eredeti német szavak sorrendjében fordítják magyarra a szintaktikai struktúrákat, a központosítást megtartják, továbbá a hosszabb morfológiai szerkezeteket, összetett és szakszavakat tükörfordításban adják vissza. Kerényi arra is felhívja a figyelmet, hogy Benke Schiller-fordítása meghagyja a magyar színházi világ számára kevésbé ismert német darabok címeit, tehát nem cseréli ki a magyar színjátszók előtt

²⁴ DEBRECZENI 2009, 161–171.

ismertebb művek címeire az egyes tételeket.²⁵ A műcímek átírása Bölöni Farkas fordításában sem tér el ettől a gyakorlattól. Mégsem ez lesz a szoros fordítás eszményét tekintve az igazán érdekes. Sokkal inkább annak a belátása, miszerint a hű fordítás jelzi azt is, hogy a fordítók *teoretikus* szöveggként, szakszöveggként olvassák a Schiller-tanulmányokat. Fordítói megoldásaik ugyanakkor még láttatni engedik azt, hogy a drámák világából érkező és tetemes műfordítás gyakorlattal kezdtek neki az elméleti szövegek átültetéséhez.

A színész, rendező és a színház számára gyakran fordító Benke esetében *A' játék-szín. Schiller után* a magyar tanulmány teljes címe. A cím megformálásában világosan továbbél a szindarabfordítások azon hagyománya, melyben a magyar darab címét az eredeti szerző nevét tartalmazó toldalékkal látják el. Bár itt nincs lehetőség hosszabban időzni a műfordítások és az irodalomtudományi vonatkozású (meta)szövegek fordításának különbségeinél,²⁶ annyit mindenképpen érdemes felidézni, hogy utóbbiak hagyományosan szoros fordítások, hiszen „betagozódnak egy olyan vízióba, mely főként természettudományos szakirodalmi alkotásokra épül, és a szaknyelveket egyértelműen a nyelvi univerzálék ideális terepének tekinti”.²⁷ Akkor is igaz ez az állítás véleményem szerint, ha tudjuk, hogy „a filozófiai diszkurzus fordítása során a fordító irodalmi eljárásokat használ fel, ennyiben tevékenysége a műfordítóéhoz közelít”.²⁸ Ha figyelembe vesszük a műfordítás eszközeinek a társadalomtudományi, filozófiai szövegek átültetésében kikerülhetetlen felhasználását, de ugyanúgy a szoros fordításnak a nem fiktív tartalmak esetén jelentkező eszményét is, akkor az irodalmi vonatkozású szövegek átültetései a műfordítások és a szakfordítások közé helyezhetőek el. Sőt e belátás a történeti jellegű teoretikus szövegek esetében is érvényes lehet. A Benke- és a Bölöni Farkas-féle fordítás gyakorlata alátámasztja ezt az elképzelést. Ezek fényében válik

²⁵ KERÉNYI 1976, 11., 15–16.

²⁶ L. a „Gelehrten-Übersetzung”, „literarische Übersetzung” fogalompárját: TURK 1989, 36–40.

²⁷ BALOGH 2015, 105.

²⁸ ALBERT 2003, 108.

különösen érdekessé Benke döntése, aki a tanulmány címének magyar változatát egy, a drámafordítások korábbi hagyományából ismert eljárással, a szerző nevének megadásával bővítve ülteti át, miközben szövegűen igyekszik fordítani. Feltehető, hogy a szerző nevének explicit beemelése, a címbővítés egyrészt az eredetihez való nagyfokú hűség szándékát jelzi. Másrészt pedig a „Schiller után” toldalék célja még a tanulmányfordítás felértékelése is lehetett, a befogadási – bekebelezési²⁹ – folyamatának támogatása.

Bölöni Farkas szintén komoly műfordítói tapasztalattal bírt már *A Naiv és Sentimentális költeményről* átültetése idején. A dráma- és regényfordításait követően *A Naiv és Sentimentális*ban két olyan megoldást alkalmaz, amelyeket műfordításaiban nem lelhetünk fel: a főszövegben néhol a magyar megoldások után zárójelben közli a német eredetit, illetve a latin megfelelőket. Továbbá a *Werther*-regény fordításában (1818) figyelhettünk fel arra a szövegkezelési eljárásra is, hogy kihagyja a ma paratextusként hivatkozott szövegegységek többségét, vagyis a regény fiktív bevezetőjét és a lábjegyzeteket nem ülteti át – utóbbiakat két kivétellel. *A Naiv és Sentimentális* magyar szövegében szintén több eredeti lábjegyzet és a főszövegben zárójelben megadott rövid magyarázat fordítása elmarad, emellett azonban példát találunk arra is, hogy bizonyos lábjegyzeteket rövidítve közöl, vagy az adott lábjegyzet tartalmát összefoglalásban – szövegbővítésként – beemeli a magyar főszövegbe. A fordítói gyakorlat módosulása, hangsúlyeltolódása a műfordításokhoz képest arról árulkodik – a paratextusok kezelése tekintetében és legvilágosabban a német–latin-ekvivalensek zárójeles beillesztésével –, hogy a műfordítások fordítói stratégiáját módosítva nagyobb fokú szövegűségekre törekedett. A tudatosnak nevezett stratégiai értelmezés mellett szól a stratégia megváltoztatása, illetve hogy Bölöni Farkas gyakorlott, tudatos fordítónak mondható, életében többször is fordításelméleti kérdések vizsgálatába merült.³⁰

Szintén közös fordítástörténeti szempont lehet mind Benke, mind Bölöni Farkas szövegének vizsgálatakor annak szem előtt tartása,

²⁹ ASSMANN 1999, 166–168.

³⁰ JAKAB 1870, 277–278., SIMON-SZABÓ 2015, 32.

hogy a magyar szakterminusok hiányában még jelentős fordítás-technikai nehézséggel járt a német nyelvű klasszikus esztétikai művek átültetése az 1810–1820-as években. Ugyanakkor ekkorra már az erdélyi területeken (és Pesten is³¹) elérhetővé váltak olyan lexikonok és szakkönyvek, amelyek segíthették a fordítás folyamatát és tárgyalták Schiller elképzeléseit. A kolozsvári fordítások forrásainál még lesz szó erről.

Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordításai

Bölöni Farkas Sándor két Schiller-átültetést is befejezett életében, ezek rövid jellemzése és közös vonásaik összefoglalása e fejezet célja. Ifjúkori levelezéséből kitűnik, hogy Schillert minden idők leg-sikeresebb drámaírójának tartja. A kolozsvári Unitárius Kollégium diákjaként 1812-ben a város színjátszói közé állt és a *Tolvajokban*, vagyis a *Die Räuber* magyar előadásában eljátszotta Kosinsky szerepét, továbbá számos darabot fordított a színház számára, közöttük Shakespeare-t is.³² Innen vezetett út pár évvel később a *Don Carlos* és az *Über naive und sentimentalische Dichtung* átültetéséhez. A következő fejezetek ezt az utat próbálják rekonstruálni.

Don Karlos. Írta Schiller – drámafordítás prózában

Döbrentei Gábor szerepe központi jelentőségű Bölöni Farkas Sándor irodalmi ízlésének alakulásában, így a Schiller-fordítások tekintetében is. Továbbá ő hívta fel Kazinczy Ferenc figyelmét az ifjú személyére, ajánlása nyomán indult meg 1815-ben a levélváltás a széphalmi mester és Bölöni Farkas között. Kazinczy az erdélyi levelezőtárs jó ízlését és írói érzékenységét hamar felfedezi, rövid

³¹ L. Szemere Pál levelét Kazinczy Ferenchez 1809. március 9-én. Szemere Schiller és Goethe esztétikájának külföldi megítélését foglalja össze barátjának, és idézi a pesti tudósok körében elérhető német nyelvű esztétikai komendiumok vonatkozó részleteit. A Szemere-válogatás azért is különösen érdekes, mert egyértelműen a naiv–szentimentális fogalom pár nyomán tesz különbséget Goethe és Schiller művei között. KAZINCZY 1895, 283–285.

³² BARTHA 2010, 89.

időn belül a magyar Schillert látja benne. Epigrammát ír *Bölöni Farkas Sándorhoz* címmel a kánonképző *Új tövises és virágok* epigrammakötetébe. Leveleik többek között az eredeti és a fordított művek viszonyáról, valamint Goethe és Schiller alkotásainak szubjektív ítéletéről szólnak. Míg Kazinczy Goethe klasszikus művei felé terelgeti az ifjút, addig Bölöni Farkas Schiller drámái iránti rajongásáról vall mesterének. Levélváltásuk fontos szöveghelyeit tartalmazza a kolozsvári diák Schiller-képének, valamint életpályája addigi szakaszát is e levelek hasábjain összegzi. Kazinczy szerepe inkább Bölöni Farkas *Werther*-fordítása kapcsán és fordítói elképzeléseinek formálódásában tekinthető jelentősnek, semmint Schiller vonatkozásában. Egyetlen levélrészletet idézek³³ a fentiek érzékeltetésére: a dráma műfaja iránti feltétlen hittétel, az eredeti dráma szerzésére irányuló próbálkozások említése, illetve az eredeti vs. fordított művek polémiájának fontos szöveghelye a következő részlet, melyben a *Moor*, tehát a *Die Räuber* követendő irodalmi mintaként jelenik meg:

Azért e hogy nekem a történet Schillert játszotta előbb kezembe; én csak Öt imádom, az én Istenemet s a Poéták istentagadját. Mikor én az ő Künstlerét, Carloszát s Moorját elolvasom, olly kevélyen nézek ad Poetas minorum gentium, mint a Nap a több Planétákra. Az ő Lelke és a természet egyek; prózai írásai a lélek originál editioja, előttem, benne végződik az emberek és Angyalok közötti láncz – Fordító nem akarok lenni, ámbár látom, hogy a Fordítások épen most sokat tehetnének, légyen az a kit arra szánt az ég. Örvendek, hogy gyermek koromba a Játékszínre beadott darabjaimra nem tettem nevem. Én a Drámára érzem destinationom s annak adtam s adom életem, abba teszek a mit tehetek, ha környülményeim engedik. Az eddig tett próbáim a Drámába kicsapongások, Schillernek és a természetnek félreértése, Moor Károllynak erőss reminiscentiája s

³³ Kazinczy és Bölöni Farkas viszonyáról, levélváltásukról bővebben l. SIMON-SZABÓ 2015, 10–12.

egy csudálatos ambitio hogy addig nem nyugszom, míg
Moorhoz hasonlót nem írok.³⁴

Döbrentei nem pusztán a távoli Kazinczyval ismerteti meg Bölöni Farkast, hanem bevonja őt Kolozsvár kulturális életébe, az általa szerkesztett *Erdélyi Múzeum* folyóirat munkálataiba, majd idővel átültetéseket kér tőle a *Külföldi színjátékok* tervezett drámakötetbe, valamint támogatókat szerez az unitárius diák számára. Az említett folyóirat és a kötet körüli alkotói-fordítói körben aktív szerepet vállalt több írói ambícióval bíró fiatal, közöttük Nagyernyei Kelemen Lajos és Kissolymosi Simó Károly, a későbbi *Werther*-fordító is.³⁵ 1817 tavaszán írja Bölöni Farkas Kazinczynak, hogy barátaival Schiller-fordításokat terveznek: „Ugy egyezénk tegnap előtt Tanítványaimmal Kelemennel s Simó Károlyal, hogy idő közbe Schiller minden Drámáját lefordítsuk. Ők hozzá is fogának, az egyik Moorhoz, a más Fieskoho.”³⁶ Nem tudjuk, hogy ez a terv megvalósult-e, azonban e levél bizonyossága szerint ekkorra készítette el Bölöni Farkas is a *Don Carlos* fordítását prózában.³⁷

Jakab Elek Bölöni Farkas Sándor élettörténetének és műveinek máig legalaposabb leírását nyújtó tanulmánya azt állítja, hogy a *Don Carlost* Bölöni 1819-ben egy barátjának, Döbrenteinek a kérésére fordította.³⁸ A fordítás Jakab vélekedésétől eltérően azonban az imént idézett, Kazinczyhoz írott levél tanulsága szerint már 1817 áprilisában kész volt. Egy 1819-es, Döbrenteinek küldött levélből az derül ki, hogy a mentor tervezte *Külföldi színjátékok* köteteibe felvenni a magyar Schiller-műveket, de arra kéri Bölöni Farkast, hogy dolgozza át verses, jambikus formába fordítását.³⁹ Nekifogott

³⁴ Bölöni Farkas Sándor Kazinczy Ferenchez, 1815. november 6. KAZINCZY 1895, 264.

³⁵ Döbrentei folyóirata körüli kolozsvári poétai-fordítói csoportosulásról bővebben: SIMON-SZABÓ 2015, 25–27.

³⁶ Bölöni Farkas Sándor Kazinczy Ferencnek, 1817. április 22. KAZINCZY 1905, 169.

³⁷ A kézirat Kolozsvárt található: Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republici Române (BFC-ARR), MsU 937.

³⁸ JAKAB 1870, 266.

³⁹ JANCÓS 1943–1944, 92–93.

a dráma fordításához egyébként Bölöni Farkas barátja, Wesselényi Miklós nevelője, S. Pataky Mózes is. Pataky szintén Döbrentei tervezett *Külföldi Játékszíne* számára dolgozott, és vállalta a *Don Carlos* mellett Goethe *Egmontjának* fordítását is. Jakab véleménye a fordítás motivációjáról, vagyis annak a barátság kultuszában való értelmezéséről helyesnek tűnik. A hivatkozott 1817-es Kazinczy-levélből az derül ki ugyanis, hogy a *Don Carlost* Bölöni először két ismerős „Leányka” kérésére fordította le. A *Werther*-átültetés is hasonló indíttatásból született, saját bevallása szerint 1818-ban „egy barátja Kedveltjének” kérésére ültette át a regény. A *Corinna*-fordítás kéziratában pedig található egy fordítói előszó, melyben arról vall Bölöni Farkas, hogy Mme de Staël magyarrá tett művét és a *Don Karlost* is elhunyt barátja, Visky Elek emlékének ajánlja, mivel ezek voltak kedvelt olvasmányaik, elmélkedéseik tárgyai.⁴⁰

Visszatérve a keletkezés filológiájához: az 1819-es *Don Carlos*-átdolgozás feltehetően már nem készült el. A kézírata legalábbis nem lelhető fel a kolozsvári hagyatékában. Ennek oka bizonyára az, hogy az addig eltelt időszakban Bölöni Farkas elkészült fordításainak egyikét sem sikerült még kiadni. Döbrentei a pesti Trattner kiadóval ápolta kapcsolatát próbálta mozgósítani, sikertelenül: a *Don Carlos*, a *Werther* és a *Corinna* sem jelent meg végül. Trattner a kiadásra fordítandó pénz hiányával indokolta a döntését, és felajánlotta, hogy abban az esetben mégis megjelentetné őket, ha a fordító saját erőből fizeti a kiadás költségeit. Jakab szerint Bölöni Farkas ezt biztosan nem tudta hivatali állásából finanszírozni, és sejteni véli azt is, hogy a *Werther* „érzelgős irányát” ekkorra már többen elutasították azok közül, akik mecénásként mögé állhattak volna; mindezen tényezők közrejátszottak abban, hogy a kiadás megghiúsult.⁴¹ Bölöni Farkas így valamivel később visszakérte és -kapta kézíratait. Melyeket ugyanakkor kézíratos formában, az eredeti német (és francia) művekkel együtt éveken át kölcsönzött kolozsvári barátainak.⁴²

⁴⁰ *Corinna vagy Olasz Ország*. Írta M. STAÉL-HOLSTEIN. Francziából fordította BÖLÖNI FARKAS Sándor. BFC-ARR, MsU 936. II. 1v–2v.

⁴¹ JAKAB 1870, 266–267.

⁴² SIMON-SZABÓ 2015, 44–46.; BÖLÖNI Farkas Sándor: *Könyvek kiadásáról való jegyzés*. BFC-ARR, MsU 785/e. I–II.

A *Don Karlos*-fejezetből látható, hogy Bölöni Farkas fennmaradt levelei 1815-től kezdődően rendszeresen említik a schilleri olvasmányélményeket és hangsúlyozzák a művek fordításának tervét, megvalósulását, majd hiábavaló kiadási kísérleteit. Kitűnt az is, hogy a Schiller művei iránti rajongást Bölöni Farkas közvetlen szellemi közegében többen is osztották. A baráti csoportosulások feltehetően elmélyült szövegértést, -élményt alakítottak ki a levelekben állandóan visszatérő szerzők műveiről, sőt néhányszor közös forrásszövegekre, kézikönyvekre vezethetők vissza együttes fordításaik, ahogyan azt Kissolyosi Simó és Bölöni Farkas *Werther*-fordítása kapcsán sikerült is igazolni.⁴³ A *Don Karlos*-fordítás keletkezéséről, forrásairól, filológiájáról röviden ennyit érdemes felidézni. A tágabb irodalomtörténeti kontextus áttekintését és a Schiller-dráma fordítását követően térjünk rá Bölöni Farkas másik Schiller-fordításának jellemzésére.

A Naiv és Sentimentális költeményről keletkezése és filológiája

Az átültetésnek egyetlen változatáról van tudomásunk, ez jelenleg a Román Tudományos Akadémiai Kolozsvári Fiókkönyvtárának Unitárius Kéziratgyűjteményében található. Az MsU 1278 jelzet alatti kolligátum többségében Bölöni Farkas fordításait tartalmazó kéziratgyűjtemény. A kolligátum 71r és 104v lapjai között található a Schiller-értekezés Bölöni Farkas kezétől származó tisztázott magyar fordítása. Az átültetés forrása az Anton Doll kiadónál 1810-ben Bécsben megjelent Schiller-összkiadás 18. kötetének negyedik része.⁴⁴ E kötet 123. és 250. oldala között olvasható az *Über naive und sentimentalische Dichtung* című tanulmány. A Doll-féle kalózk kiadás ma is fellelhető Bölöni Farkas hagyatékában, szintén az Akadémiai Kolozsvári Fiókkönyvtárban található U 57177 jelzet alatt – hogy valóban az övé volt, pecsétje igazolja. A forrásszöveg és a fordítás behatósabb párhuzamos vizsgálata igazolta a két szöveg genetikai kapcsolatát, a kalózk kiadás szövegrontásai jelentkeznek a fordított szövegben.

⁴³ SIMON-SZABÓ 2015, 36–42.

⁴⁴ SCHILLER 1810b.

A fordító szövegértelmezését természetesen a forrásszövegen túl más olvasmányélményei is befolyásolhatták. Bölöni Farkas könyvtárában megvolt a Christian Gottfried Körner által 1816-ban kiadott *Friedrich Schillers literarischer Nachlaß. Nebst dessen Biographie* című munka. Ismeretes, hogy a Körner–Schiller-levelezés végigkísérte a naiv-szентimentális tipológia kialakulását, így a Körner által a kötetben közölt és kommentált Schiller-levelek szöveg helyei is alakíthatták a szöveg értelmezését. Az *Erdélyi Múzeum* populárfilozófiai fordításai és tanulmányai szintén hatással lehetnek Bölöni Farkas elképzeléseire. Ezek közül érdemes kiemelni az említett *Don Carlos*-fordító, S. Pataky Mózes műveit és fordításait: *A római poézis története*i című Eichhorn-fordítása 1814-ben jelent meg. Az átültetés magyarul tárgyalta a naiv és szентimentális „költészeti mód” schilleri kategóriáit. Sőt Pataky az irodalmi mérce abszolútumát jelölte meg e helyen a német költő személyében. Egyed Emese kutatásai alapján Pataky Schiller-ismerete jóval korábbi adatolható mint Bölöni Farkasé: a *Poétai Gondolatok* (1806) versantológiájának egyes alkotásai és a kötet motívumrendszere szintén becsatlakoztathatók a naiv és szентimentális tipológiai párjába, illetve e költészeti módok elméletének beható ismeretéről tanúskodik.⁴⁵

Bölöni Farkas munkája szigorúan véve nem teljes fordítás, hiszen ahogy említettem, a lábjegyzeteket és a főszövegben zárójelben közölt magyarázó megjegyzéseket többször mellőzi a magyar szöveg. Elképzelhető, hogy ezeknek a mai értelemben vett paratextusoknak nem tulajdonított fontosságot Bölöni Farkas, hiszen a *Werther*-fordításból is kihagyta őket. A lábjegyzetek kezelésében előfordul olyan eset is, hogy a hosszabb passzusokat összevonja, és rövidítve, vagy a főszövegbe beemelve közli. A kulcsszavak a főszövegben vagy tükörfordításban, vagy néhány esetben zárójelben közölve az ekvivalensnek érzett latin kifejezéssel, illetve a német eredeti megadásával olvashatók. A szoros fordítás elvét követve a német szórend megtartására törekszik, gyakran még a vonzatokon sem változtat. A szöveg nyelvi színvonalára nyilvánvalóan hatással volt az is, hogy a német esztétikai terminusok magyar megfelelői az

⁴⁵ S. PATAKY 2014, 85., 91., 97.

1820-as években még nem szilárdultak meg, a tudomány nyelve a latin volt.⁴⁶

A *Naiv és Sentimentális költeményről* keletkezése jóval kevésbé adatolt Bölöni Farkas levelezésében és hagyatékában, mint korábban említett műfordításai. Ez bizonytalanná teszi a fordítás keletkezésének pontos megállapítását. A szerző fordításának mélyrehatóbb vizsgálatára eddig Labádi Gergely vállalkozott, meglátásai a fordítás keletkezésére és szerzőségére vonatkozóan a következők: a kolozsvári akadémiai könyvtár unitárius gyűjteményét feltáró Lakó/Keserű-katalógus tévesen adja meg az MsU 1278 jelzetű kolligátum tartalmát, mivel a 71r–104v oldalai között található A *Naiv és Sentimentális költeményről* című Schiller-fordítást a katalógus nem jegyzi.⁴⁷ A kolligátumot feltehetően Bölöni Farkas állította össze. Az utólagos összefűzés miatt az oldalak belső szavai, betűi gyakran nem olvashatók. A kolligátum többségében Bölöni Farkas fordításait tartalmazza. A kéziratok nagy része feltehetően nem 1820–1842 között keletkezett, ahogyan a katalógus jelzi, hanem még 1820 előtt és az *Erdélyi Muzéum* időszakára tehető. A kolligátumba kötött Eichhorn-fordítások (a francia és a német próza történetéről, l. fentebb Patakynál és közölve az *Erdélyi Muzéumban*) feltehetően Bölöni Farkas munkái, melyeket Döbrentei számára tisztázott. A kéziratcsomóban található még Kis Sámuel mezőcsávási lelkész Kant-fordítása is, a *Vélekedések a' Gyermekek-Nevelésről*. Ezt Döbrentei szintén átnézte. Labádi említi még a Mme de Staël *Corinnájának* töredékét is, mely 1821-re készülhetett el, hiszen 1823-ban, külön kéziratcsomóba kötve már a tisztázata is kész. A korábbi *Corinna*-töredék szintén az MsU 1278 kolligátum része. A vele egybekötött kéziratok alapján az 1810-es évek második felét valószínűsíti a Schiller-értekezés, A *Naiv és Sentimentális költeményről* fordításának idejeként.

Labádi hangsúlyozza, hogy a fordított szöveg Bölöni Farkas kézírásában maradt fenn, ami önmagában még nem bizonyítéka a fordításnak, mégis valószínűsíti Bölöni Farkas szerzőségét: állítását a kézirat írásképe, a fordító hagyatékának töredékességére ala-

⁴⁶ BALOGH 1998, 460–461.

⁴⁷ LAKÓ, KESERŰ 1997.

pozza. A kézirat írásképe alapján egyhuzamban készült az átültetés, a sűrűn teleírt lapokba más nem tudott belejavítani. Emiatt a kézirat bizonyosan nem tisztázatra szánt szerkesztői példány. A szöveges javítások is láthatóan az átültetéssel egy időben készültek. Bár Döbrentei 1810-es évekből származó leveleiben többszörösen kimutatja az értekezés hatását, mégsem őt teszi meg fordítónak, hiszen „a kézirat elég nagy terjedelmű és jelentőségű ahhoz, semhogy Döbrentei legalább egy utalást ne tett volna rá valamelyik levelében”. Hasonlóképp elvethető szerinte az az ötlet is, hogy „esetleg valaki más juttatta el a kéziratot Bölönihez tisztázás céljából, mivel ez egyúttal azt is jelentené, hogy az *Erdélyi Muzéumba* szánta az illető a fordítást, aminek szintén lenne valami nyoma Döbrentei kiterjedt levelezésében”. Végző érv pedig az, hogy a Doll-féle kalózkodás, a forrásszöveg fellelhető a fordító könyvtárában.⁴⁸

Két kérdés maradt tehát Labádi kutatásait követően: mikor keletkezhetett a fordítás, illetve, hogy miért nincs nyoma az átültetésnek a Bölöni Farkas- és a Döbrentei-levelekben, miközben Schiller drámáira irányuló munkálkodásukról vannak adataink.⁴⁹ Ha a baráti levelezés nem tartalmaz utalást az értekezés fordításra, annak egyik oka az lehet, hogy a fordítás motivációját – a műfordításokkal ellentétben – nem a barátság kultuszához köthetjük. Elképzelhető, hogy Bölöni Farkas célja klasszikusan önmaga művelése volt az esztétikai tanulmány átültetésével. Bevallottan gyakran írt maga szórakoztatására, művelésére és az önkifejezés gyakorlására,⁵⁰ el-

⁴⁸ LABÁDI 2002, 217–220.

⁴⁹ Utóbbi kérdést Jakab Elek is felteszi: „A nemzeti nyelv és irodalom oly hő pártolása, annyi írói készség mellett, mivel Farkas S. birt, s az immár tett kísérletek után, szinte megfoghatatlannak látszik, hogy mióta fordítmányai kiadásával fennakadt, munkásságnak nyoma nem látszott; nem, de azért folyvást munkálkodott.” Ennek igazolására a Gedő Józsefhez írt leveleket idézi Jakab, de ezek ma már nem lelhetők fel. (JAKAB 1870, 278.)

⁵⁰ L. egyik levelét: „Barátom, én a Poezis s Litteraturából nem csináltam mesterséget 's Dilettant sem akarok lenni, hanem vonszott és vonsz valami, hogy néha érzéseim s gondolatim kiöntsem; mert kedves a szívnek ha szókba kiömlik 's papiroson látja érzéseit, de nem hajtottam erre magamot mint egy iskolai gyermeket; – Nekem elég jutalom ha magamnak

képzeltető, hogy ugyanezen okokból magának fordított. Az említés hiányának további oka lehet, hogy nem szánta kiadásra a szöveget, ezt a döntést műfordításainak megghiúsult kiadási kísérletei indokolhatták. Bár magának fordíthatott, mind Schiller művei iránti elkötelezettsége, mind szellemi közege ösztönözhatték őt erre. Gondolok az *Erdélyi Múzeum* irodalomszervezői, fordítói-poétikai körére (Döbrentei, Kelemen, Kissolyosi Simó stb.) és szélesebb körben az erdélyi Schiller-kultusz támogatóira (Pataky, Wesselényi). Unitárius teológiai tanulmányai nyomán szinte bizonyos, hogy az erdélyi posztkantianizmus művelőinek, Sipos Pálnak és Körmöczy Jánosnak⁵¹ az elképzelései is inspirálták Schiller elméleti munkáival való foglalkozását. Az biztos, hogy 1826-ban kétszer is kölcsönözte Köröczinek Schiller prózaköteteit – ahogyan az könyveinek Bölöni Farkas által vezetett kézíratos katalógusából tudható⁵² –, ami alkalmat adhatott az elméleti művek megvitatására is Köröczivel. Mindez intézményileg és eszmetörténetileg is rendkívül gazdag kontextusba ágyazza a fordítást.

Az irodalmi és teoretikus szöveg, illetve a műfordítás és tudós fordítás közötti, a bevezetőben kifejtett megkülönböztetés, továbbá Bölöninnek az elméleti szövegekkel való magányos foglalkozása mellett felhozható egy Gyulay Lajos és Bölöni Farkas közötti levélhelye is. Ezt a datálatlan küldeményt egy Kolozsvár 1824. május 27-i és egy 1825. február 20-i levél között találta meg és adta ki Kuun Géza. Ebben Bölöni Farkas arra figyelmezteti barátját, Gyulayt, hogy 1825. január 12-ig juttasson el hozzá bizonyos hivatalos dokumentumokat, melyek ügyeit ő vitte a kormányshízen – így a levél feltehetően 1824 végéről származik. A hivatali ügyek mellett betegeskedéséről, hivatali teendői terhéről és olvasmányairól is beszámol: „Csak képzeled, csupa hypokondriából már orvoslom is magam, pedig jól tudom, hogy nem egyéb a bajam, hanem a morális – dicasterialis – és

elolvasom, s a hol szép, megdicsérem magam, ezt pedig tenni fogom, ha Kamtsatkába leszek is, ha úgy jön!” Bölöni Farkas Sándor Kazinczy Ferencnek, 1818. november 2. (KAZINCZY 1906, 220.)

⁵¹ Vö BALÁZS 2014, EGYED 2014, GURKA 2014, SIMON 2014.

⁵² Bölöni Farkas Sándor: *Könyvek Kiadásáról való Jegyzés*. BFC-ARR MsU 785/E. I. 13v, 14v.

sentimentális – pedántság. Mostanság igen sokat dolgozom hivatalbelit, ’s igen sokat olvasok is, de a régi Szigvartizmus helyett, most már inkább tudományos ’s politikai Lecturára hajlok.”⁵³ A Bánffy, a Gyulay, a Kendeffi és a Wesselényi család Bölöni Farkas mecénásai voltak. „Plánumaimmal mindig a háta mögé bújtam, s az ő óriási lelke sokat létrehozott, mikből én sokat nem tehettem volna nála nélküle” – írja például Kendeffiről a naplójában 1835. február 1-én. Ezek a családok évtizedeken át támogatták anyagilag: megélhetését és könyvbeszerzéseit tanuló korában, ahogyan kérésére későbbi tanítványait, Kelemen Lajost és Kissolymosi Simó Károlyt is, majd az 1830-as évek utazási és kolozsvári kultúraszervezői terveit. Sőt ifjúkori bécsi útja után haláláig a Gyulay család házában lakott Kolozsváron. Hivatali pozíciójából adódóan Bölöni Farkas számos alkalommal intézte e családok ügyeit az erdélyi kormányshízen. Nem meglepő tehát, hogy irodalmi terveiről és tevékenységéről többnyire hallgató Bölöni Farkas ezekben a levelekben elvéte, de beszámolt olvasmányairól, terveiről, még tanítványai verseiről is hírt ad.⁵⁴ A fent idézett levélrészlet Bölöni Farkas ízlésének változását mutatja be, ahogyan a „régí Szigvartizmus”, azaz érzékeny szépirodalmi alkotások, regények helyett tudományos művek olvasása felé fordul. Állapotának jellemzésekor a schilléri tanulmányra jellemző fogalmakat használ: a morálist és a szentimentálist. Ez valószínűsíti, hogy 1824 táján behatóbban foglalkozhatott a schilléri értekezés eszmevilágával, az pedig bizonyosan érezhető e sorokból, hogy olvasmányainak ízlése ekkoriban változik tudományos és politikai érdeklődésűvé.

Egy rövid kitérőben érdemes megjegyezni, hogy ezen időszak ízlésváltozásnak köszönhető az *Erdély történeti* című művének keletkezése is. A töredékben maradt történeti munkát 1826-ban már biztosan írta, kezdetben négy éven át dolgozva rajta, majd munkáját utazásai után is folytatta. Döbrentei 1827 elején szerez tudomást a változásról és a történetírói tervekről.⁵⁵ Az erdélyi historiográfia

⁵³ KUUN 1885, 98.

⁵⁴ KUUN 1885, 170.

⁵⁵ Döbrentei egy 1827 januári levelében jegyzi meg: „De historicussá miként levél, azt még nem fogom meg. [...] Gondolatod különben felséges.

keletkezése nem volt független Kazinczy erdélyi útjától sem. Hiszen levelezőpartnere könyvének írásához 1818-tól küldött Erdély törvényeire, politikai berendezkedésére és történetére vonatkozó értesítéseket, statisztikai adatokat. Sőt az *Erdély történeti* cím többes száma is Kazinczy hatásáról tanúskodhat Izsák József szerint, aki az 1814-es *A magyar literatura történeti* címadására vezeti vissza.⁵⁶

Visszatérve *A Naiv és Sentimentális költeményről* fordításának keletkezéséhez, láttuk, hogy Labádi az értekezés átültetését hozzávetőleg az 1810-es évek második felére teszi a kézirat kolligátumbeli helyzete és az egybekötött kéziratok keletkezési ideje alapján.⁵⁷ Az időpont meghatározásához a következő filológiai adatokat érdemes még figyelembe venni: Bölöni Farkas könyveinek 1818-tól jegyzett kölcsönzési katalógusából tudható, hogy Schiller prózai műveit németül 1819 és 1832 között közel húsz alkalommal kölcsönözte, a *Schillers Nachlaß* című Körner-kötetet pedig ötször. Vagyis az 1810-es bécsi kalózkiadás próza kötete 1819-től már biztosan a tulajdonában volt. Könyveinek első kéziratosszal katalógusát 1825-ben készítette, ebben a 10. tétel a *Schiller's prosaische Schriften Wien 1810. 4 Theile 8°* című kétkötetes munka. Az első kötet *Über die naive und sentimentalische Dichtung* fejezetének befejező részében, a 237–245. oldalakon tizenhárom vörösesbarna ceruzás aláhúzás található. Úgy tűnik, mintha a szintaktikai szerkezet felfejtését szolgálták volna az aláhúzások: vagy a mondatok első szavait, vagy vonzatos szerkezeteket, illetve birtokos névmásokat jelölnek. A ceruzás kéz Bölöni Farkasé lehet, ugyanez a ceruzás jegyzés előfordul még hivatali irataiban az 1810-es évekből⁵⁸ és könyveinek későbbi kéziratosszal katalógusában is, melyet 1830-ra datált.⁵⁹ A vörösesbarna ceruza

Adná az Ég, hogy Erdélynek valahára Magyar Történetírója lenne: írni valótok elég van, van elég írás is mellyből s mellyek szerint irhatnátok.”

JANCSÓ 1943–1944, 206.

⁵⁶ Bölöni 2006, 137.

⁵⁷ LABÁDI 2002, 218.

⁵⁸ Bölöni Farkas hivatali iratainak kolligátuma: BFC-ARR MsU 785/B. A kolligátum 8. tételében.

⁵⁹ Bölöni Farkas Sándor: *Könyveim Laistroma Kolozsvár 1830. October 1-én*. BFC-ARR MsU 785/D. A katalógus tételeit pipálja és a könyvek visszaérkezését, illetve eltűnését jelöli ezzel a ceruzával.

ezekben nem csak aláhúzó, hanem író is, az írásképe alapján Bölöni Farkasé, így a forrásszövegben történt aláhúzások is neki tulajdoníthatók. További adat felbukkanásáig és az eddigiek alapján úgy vélem, hogy a fordítás keletkezése 1819 utánra tehető, a Gyulay-levél nyomán és írói munkájának elméleti-történeti ízlésváltozása okán leginkább 1824 táján valószínűsíthető.

Az érzékenység nyelve és az antropológiai szemlélet a fordításban: fordítói stratégiák és kontrasztív példák

Labádi Gergely vizsgálta már a fordítás jelentőségét és áttekinthette azt, hogyan alakultak, illetve mikor és mennyiben válhattak az irodalomértés kategóriájává a Schiller-tanulmány kulcsfogalmai. 2002-es tanulmányában kiemeli, hogy sok terminust latinul volt kénytelen visszaadni a fordító: „gleichgültig – adiaphora, gleichgültig; Begriff – conceptus, megfogat; Aufgabe – probléma” a példái. Más esetben pedig a német kifejezést tüntette fel Bölöni Farkas: „a valóságos (wirkliche) természet” és „a való (vahre) természet” megkülönböztetésére hívja fel a figyelmet. Ezt követően a 18–19. század fordulójának magyar nyelven kifejtett kultúra koncepciót és „cultura” fogalmát elemezve szentelt ismételt figyelmet Schiller értekezésének és Bölöni Farkas fordításának.⁶⁰

A kutatást folytatva álljon párhuzamosan egymás mellett az eredeti Schiller-tanulmány és magyar fordításának egy-egy rövid részlete. E szövegmutatvány célja a textusok kapcsolatának és a korabeli esztétikai-antropológiai terminusok kezelésének érzékeltetése. A szöveghely azt a kulcsfontosságú tartalmi részt idézi, amelyben Schiller az *Odüsszeia* és a *Werther* párhuzamba állításával illusztrálja a naiv és a szentimentális ábrázolásmód különbségeit, s így a *Werther*t fordító Bölöni Farkas számára is megvilágosító erejű szövegrész lehetett. A két idézet bemutatja a szoros fordítás technikáját, és felfigyelhetünk arra is, miként jelenik meg az érzékenység nyelve a fordításban. Az első részlet az 1810-es kalózkidás szöve-

⁶⁰ LABÁDI 2012, 61., LABÁDI 2014.

geből, a magyar átültetés forrásszövegéből származó idézet, alatta pedig Bölöni Farkas fordítói megoldása olvasható:

Das Gefühl, von dem hier die Rede ist, ist also nicht das, was die Alten hatten; es ist vielmehr einerley mit demjenigen, welches wir *für die Alten haben*. Sie empfanden natürlich; wir empfinden das Natürliche. Es war ohne Zweifel ein ganz anderes Gefühl, was Homers Seele füllte, als er seinen göttlichen Sauhirt den Ulysses bewirthen ließ, als was die Seele des jungen Werthers bewegte, da er nach einer lästigen Gesellschaft diesen Gesang las. Unser Gefühl für Natur gleicht der Empfindung des Kranken für die Gesundheit. (86.17–24)

Az érzés tehát, a mellyről itt szó van, nem az a mi a régieknél volt; hasonlobb inkább ahhoz, mellyet mi a Régiekének gondolunk. Ők természetesen éreztek, mi a természetit érezzük. Kétség kívül más érzés volt a Homer lelkébe, mikor isteni Disznopásztorát Ulyssset vendégeskedni hagyta, mint az ifju Vertherébe, mikor ő ezen éneket egy unalmas társaság után elolvasta. Természethez való érzésünk hasonlít a beteg érzéséhez az egészségért. (87.14–20)

A korabeli antropológiai-esztétikai irányultságú elképzelésekhez köthető német „Gefühl” és „Empfindung”, „empfinden” terminusok megkülönböztetése nem történik meg egyértelműen a magyar fordításban: „érzés”, „éreztek”, „érezzük”, „érzés” formájában jelennek meg. Holott Labádi példáján láthattuk, hogy a hasonlóképpen hangzó, azonos tövű terminusok, vagyis a „valóságos” és a „valo” esetében azt a stratégiát választotta Bölöni Farkas, hogy az eredeti német terminusokat is feltüntette a szövegben. Kérdés azonban, hogy a magyar nyelv kínált-e számára – pusztán teoretikusan – megoldást a „Gefühl” és az „Empfindung” megkülönböztetésére? Verseghy Ferenc műszótára választ adhat erre, amely 1826-ban már többszörös példákkal alátámasztva feltünteteti a különbséget a két érzés-érzet terminus között.⁶¹ Eszerint az „Empfindung” a német

⁶¹ VERSEGHY 1826, 19., 159., 411–412., 485–486., 489., 505.

esztétikai hagyománnyal megegyezően a testi, érzéki, fizikális, empirikus tapasztalat által közvetített „érzés”, „érzet”, „érzésény” formájában jelenik meg, a „Gefühl” (és a „Sinn”) pedig inkább egy belső, morális, erkölcsi, lelki diszpozícióból eredő „érzés”, „illetődés” és „érzésény” jelentésében szerepel. Felfigyelhettünk továbbá az összehasonlító példában arra is, hogy a „belső érzékenység”⁶² fogalma, a német „Seele” „lélek”-ként fordul magyarra, amely pedig megegyezik Verseghy elképzelésével.

Az „Übel” és a „Böse” fogalmainak megkülönböztetése szintén komoly kihívás elé állította Bölöni Farkast. A terminusok átültetésével kapcsolatban Labádi azt írja, hogy ahol egy mondatban szerepel a két rokon értelmű kifejezés, ott a fordító két különböző fordítást is alkalmaz, így az „Übel” „alkalmatlanságai”-ként fordul magyarra, a „Böse” pedig „Rossz” lesz. Miközben a szöveg további részében az „Übel” szerepel „Rossz”-ként. Ez a felismerés mindenképp helyes, az fűzhető még hozzá, hogy az „Übel” és a „Böse”, magyarul a „baj” és a „rossz” megkülönböztetése Kant *Die Kritik der praktischen Vernunft* című művére vezethető vissza. Ahol is a német gondolkodó különbséget tesz a két fogalom között akként, hogy az „Übel” és a „Weh” fogalmán a fizikailag rosszat érti, a „Böse” fogalmán pedig a morálisan elítélendőt.⁶³ Verseghy szótára is különbséget tesz a „gonosz, Böses” és a „rossz, malum” fogalmi között. Ugyanott a fizikai és a morális rossz közötti különbség így fogalmazódik meg: „A’ rossz, csak az állapotnak böcsét fogyasztja, a’ gonosz pedig a’ személynek böcsét és érdemét rontja. [...] a’ mi a’ tiszta észnek törvényeivel eszköztelenül ellenkezik. Ezt a’ Magyar tulajdonképen gonosznak nevezi.”⁶⁴

A nyelvújítási kifejezésekkel kapcsolatban azt vehetjük észre, hogy Bölöni Farkas bátran élt nyelvújítási szavakkal: az „éledelem” a „genießen” megfelelője, az „egyaránylat, fontarány” a „Gleichgewicht” ekvivalense, továbbá a „rémzet” az „Ahnung” párja a fordításában. A neológ szavak, kifejezések, ahogy az erdélyi tájnyelvi sza-

⁶² VERSEGHY 1826, 305.

⁶³ KANT 1974, 177.

⁶⁴ VERSEGHY 1826, 281–282., 495.

vak is részét képezik a fordító eszköztárának, nem zavarják azonban a szöveg olvasását, használatuk nem is túl gyakori.

Szöveggondozási elvek

A kézirat rendezett tisztázat, amelyben térköz és elválasztó elemek jelzik az egyes szövegegységek határait. A sorok végén elválasztójelek, az oldalak végén őrszavak segítik a szöveg olvasását. Bölöni Farkas átnézte a kéziratot, javításai a margón és a sorok között találhatók. Ezért a szöveg gondozásakor az *ultima manus* elvét érvényesítettük, a fordító által autorizált szövegvariáns jelenik meg a főszövegben. A kézirat közlése betűhű, így az átirat a lehetséges mértékig tükrözi a kézirat sajátos helyesírását, írásjeleit és szövegvégét. A jellemző magánhangzó betűcsoport (a, o, u, e, i) hosszúságjelei, az egybe- és különírás, továbbá a helyesírás ezért sem lett egységesítve az átiratban. A személyneveket, a tájnyelvi, régies szavakat, valamint az idegen kifejezéseket is eredeti formában adjuk. Ha a sajátos grammatikai rendszer miatt valamit következetesen használt és javított Bölöni Farkas, abban az esetben jelöltek az attól való eltérések és jelölések a szövegben. A nyilvánvaló betűtívesztéseket és kihagyásokat jelölve emendáltuk.

Jelen kiadás elvei hasonlóak Bölöni Farkas *Werther*-fordításának 2015-ös kiadásáéhoz, mivel mindkét esetben fordított szöveg kiadásáról van szó. Mégpedig olyan egyvariánsú szövegekéről, melyeknek forrásszövege azonosított. A forrás egy szövegében megbízhatóan azonosítható és viszonylag nehezen hozzáférhető kalózkiadás. Elsősorban ez indokolta mindkét alkalommal a szövegek párhuzamos kiadását. Ugyanakkor a forrás- és célszöveg együttes kiadása Bölöni Farkas fordításának megítéléséhez és könnyebb összevetéséhez is hozzájárulhat. A két szöveg egymás mellé rendelése a bekezdéseket követi.

A német és magyar szövegek közötti kapcsolat alakította a kiadott szövegek jelöléseit, többszintű lábjegyzetelését. A német nyelvű, Doll-féle kalózkiadás forrásszövege alatt három szintű lábjegyzetelés található. Első szinten a német esztétikai tanulmány saját, Schiller által fogalmazott lábjegyzeteit közöljük. Második

szinten jelöltek az autorizált kiadástól (C) való főbb eltérések a Doll-féle kalózkiadásban, amennyiben ezek relevánsak lehettek a fordító szövegértelmezése számára, illetve amennyiben agrammatikus vagy sajátos grammatikájú szövegegységeket teremtettek. A kalózkiadás szövegrontásainak átültetései a fordításban megerősítik a forrásszöveg kijelölését. Végül egy harmadik szintű lábjegyzetben a fordító kihagyásai és összevonásai lettek jelölve. Az oldalszámozás szögletes zárójelben áll, a kiemelések minden esetben kurzív betűtípussal jelöltek. A magyar átültetés szövege alatt kétszintű lábjegyzetelés van. Elsőként a szöveggondozás olvasható a magyar hagyományban megszokott filológiai jelölésekkel. Ezt egy második szinten a fordító betoldásainak jelölései követik. A német és a magyar szöveg alatti kihagyások, összevonások és betoldások csak a tagmondatok, mondatok és bekezdések esetén jelöltek. Így a szavak kihagyásai és a szó szerkezetek átalakításai jelöletlenek.

Schiller-Übersetzungen von Sándor Bölöni Farkas

Für die Zeitgenossen sowie für die spätere Forschung war der Name von Sándor Bölöni Farkas (1795–1842) vor allem wegen seines Tagebuchs bekannt, in dem er detailliert über seine Amerika-Reise berichtete. Mit der ausschließlichen Fokussierung auf den Reisebericht verfehlt man das vollständige Profil mit vielseitigen literarischen Ambitionen des Siebenbürger Intellektuellen. In dieser Hinsicht werfen die frühen Schiller-Übersetzungen interessantes Licht auf seine literarisch-kulturelle Orientation. Bölöni Farkas verfertigte nämlich in seinen Jugendjahren in Cluj/Klausenburg Übertragungen von Schillers *Don Carlos* und *Über die naive und sentimentalische Dichtung* unter dem ungarischen Titel *Don Karlos. Irta Schiller* (1815) und *A Naiv és Sentimentális Költéményről* (etwa 1824).⁶⁵ Dabei geht es um zwei, in handschriftlicher Form erhalten gebliebenen, bisher unveröffentlichten Schiller-Übersetzungen, deren Edition als Ziel eines laufenden Forschungsprojektes gesetzt wurde.⁶⁶ Der vorliegende Beitrag unternimmt die literaturgeschichtliche Kontextualisierung und die philologische Erschließung der genannten dramatischen und ästhetischen Übersetzungen.

Über den Anfang der ungarischen Schiller-Rezeption

Was den Anlauf der Schiller-Rezeption, deren Quellen und Tendenzen im Ungarischen Königreich im Allgemeinen betrifft, kann vorausgeschickt werden, dass Beispiele für die Auseinandersetzung mit den dramatischen und lyrischen Werken von Schiller, bzw. mit deren inhaltlichen Schwerpunkten schon aus Lebzeiten des Dichters aufgeführt werden können. Die bedeutendsten Impulse für die Rezeption kamen in erster Linie aus dem hierzulande eben

⁶⁵ Der Nachlass (Bibliothek und Handschriften) von Sándor Bölöni Farkas ist heute in der Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republici Romane (im Weiteren: BFC-ARR) aufzufinden.

⁶⁶ Das Projekt wurde durch das PostDoc-Forschungsprogramm der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Budapest (MTA TKI) gefördert.

formierenden nationalen Theaterleben und aus den von den ungarischen Gelehrten abonnierten deutschsprachigen Zeitschriften. In dieser frühen Phase der Aneignung des Werks nahmen zuerst die deutschsprachigen Aufführungen der Schiller-Dramen die Oberhand. Erst paar Jahre später, etwa nach 1790 folgten die ersten Übersetzungen und Aufführungen auf Ungarisch, begleitet durch die sich immer vermehrende Anzahl von Gedichtübersetzungen in der neuesten, nationalen Zeitschriftenlandschaft der bürgerlichen Öffentlichkeit.⁶⁷ Der Anfang der Rezeption war noch von Wien unabhängig und geschah in erster Linie durch den Transfer von peregrinierenden Studenten an deutschen Universitäten wie Göttingen, Jena und Leipzig.⁶⁸

Wenn es um die frühe Rezeption Schillers theoretischer, ästhetischer Schriften geht, kann man die zeitlichen Rahmen erst von den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts angeben. Der im Vergleich zu der Rezeption der dramatischen und lyrischen Werke etwas späte Anfang der Rezeption war durch zwei Quellen maßgeblich gefördert, und diese hatten schon einen exakten Bezug zu Wien. Erstens durch die Publikation von Schillers Werken in Nach- und Raubdruckausgaben,⁶⁹ und zweitens durch die ästhetischen Handbücher, die schon Bezug auf Schillers Texte nahmen und im Ungarischen Königreich zu dieser Zeit erreichbar wurden.⁷⁰ Letztere gaben wichtige Impulse auch für die Herausbildung eines in der Nationalsprache zu etablierenden Fachwortschatzes der Ästhetik, da die Sprache der Ästhetik, bzw. der ästhetischen Bildung bis 1840-50-er Jahren im Königreich offiziell das Latein war.⁷¹

Beim Transfer des Ideengutes durch (oder ohne) die Vermittlungsrolle Wiens ist auch damit zu rechnen, dass das sich formierende ungarische Schauspielwesen selbst zu dieser Zeit noch ganz stark von Wien abhing.⁷² Es ist deswegen von Relevanz, da

⁶⁷ SZAUDER 1963, 405., TURÓCZI-TROSTLER 1959, 19., ACZEL 1996, 66–71.

⁶⁸ BAYER 1912, 12., 17.

⁶⁹ SIMON-SZABÓ 2009a.

⁷⁰ LABÁDI 2002, 224.

⁷¹ BALOGH 1998, 460–461.

⁷² JÁNOS-SZATMÁRI 2007, 33.

Schiller in erster Linie als erfolgreicher Bühnenautor in Ungarn galt. Indem die rezipierten ästhetischen Texte dramentheoretische Ansätze enthielten, konnten sie größere (aber in der untersuchten Zeit doch noch gelegentliche⁷³) Aufmerksamkeit bekommen. Schillers Popularität als Dramatiker ist auch dadurch bezeugt, dass die erste übersetzte ästhetische Schrift gleichwohl einen direkten Zug zu Schillers Theater hatte. Es war nämlich die in Pest veröffentlichte Übertragung von *Der Schaubühne als eine moralische Anstalt* von József Benke, unter dem Titel *A' játék-szín* (1810, 1814).⁷⁴ Der Grund für die Entscheidung des Übersetzers für eben diese Abhandlung Schillers ist sicherlich in dem Zustand des ungarischen Theaterwesens zu suchen. Denn zu dieser Zeit gab es noch keine stehende Schaubühne im Ungarischen Königreich, nur noch solche, in denen auf Deutsch gespielt wurde. Im kulturellen Diskurs um und nach 1800 ging es deshalb stets um die Notwendigkeit der Etablierung eines Nationaltheaters, sowie um die theoretischen, bzw. praktischen Prämissen der Bildung der ungarischen Nation durch die Entwicklung des kulturellen Lebens.

Die Verortung der Schiller-Übersetzungen von Bölöni Farkas

Den literaturgeschichtlichen Forschungen zufolge kennt man den Schiller-Übersetzer in erster Linie durch seine Tagebücher über die Reise in Westeuropa und Nordamerika von 1830–1832.⁷⁵ Seine im Jahre 1834 erschienenen Reiseerlebnisse hatten enorme Wirkung, da sie die Diskussionen über die Idee der Menschenrechte, Freiheit und Unabhängigkeit in der Reformationszeit im Ungarischen Königreich maßgeblich beeinflussten. Die Wirkung war lange Zeit so bedeutend, dass erst die aktuellen philologischen Forschungen die feste Auslegung über Bölöni Farkas als Ein-Buch-Autor anhand des handschriftlichen Nachlasses in Klausenburg zu verfeinern versuchen. So konzentrieren sich die neuesten Recherchen auf die

⁷³ Schillers ästhetischen Schriften wurde ebenso gelegentliche Erwähnung bei den Zeitgenossen in Deutschland zuteil. Vgl. OELLERS 1970, 19.

⁷⁴ BENKE 1976.

⁷⁵ Deutsche Übersetzung mit Einleitung: BÖLÖNI 1980.

Ausgabe seiner historischen Schriften (*Erdély története*, 2006⁷⁶) und früheren Übersetzungen (*Az iffu Werther szzenvedései*, 2015⁷⁷). Neben dem Interesse an die Gesamtheit des überlieferten archivalischen Materials hat man freilich das Ziel, einen neuen Blick auf seine späteren und wirkungsmächtigen Tagebücher werfen zu können.⁷⁸ Demnach wird es betont, dass die Freiheitsidee des von ihm jung übersetzten *Don Carlos*-Dramas die semantische Übersetzungsleistung des kulturellen Transfers in den späteren Reisetagebüchern erheblich beeinflussen konnte. Daher gilt die Tatsache besonders relevant, dass der bekannte Amerika-Reisende als der erste Übersetzer des vollständigen Textes des Dramas *Don Carlos* und der Abhandlung *Über die naive und sentimentalische Dichtung* identifiziert werden kann.⁷⁹

Für Bölöni Farkas galt Schiller als Genie, als der erfolgreichste Dramatiker aller Zeiten, wobei die Vorliebe für Schillers Dramen sein ganzes Leben durch prägend blieb. Als Schüler des Unitarischen Kollegs wurde er Mitglied der Klausenburger Schauspieltruppe und spielte 1812 selbst eine Rolle in der Aufführung *Der Räuber*, die Rolle des am Anfang Libertiner, später Banditen gewordenen Kosinskys. Zu dieser Zeit übersetzte er mehrere Dramen für das Theater.⁸⁰ Die andauernde Begeisterung für Schiller wird dabei durch den Briefwechsel mit namhaften Literaten, so z. B. mit Ferenc Kazinczy und Gábor Döbrentei bestätigt. Aus diesen Briefen weiß man auch, dass er sich zu dieser Zeit immer mehr Werke von Schiller besorgte. Er berichtete regelmäßig über die sich vermehrenden Leseerlebnisse. Etwa um 1815 und 1817 versuchte er dann mit seinen Mitstudenten Schillers Dramen zu übersetzen, um eine Sammlung auf Ungarisch veröffentlichen zu können: Lajos Kelemen sollte *Die Räuber*, Károly Kissolymosi Simó, der spä-

⁷⁶ BÖLÖNI 2006

⁷⁷ Die *Werther*-Übersetzung ist die einzige, die bisher veröffentlicht wurde: GOETHE 2015.

⁷⁸ TURÓCZI-TROSTLER 1959, 33.

⁷⁹ BFC-ARR, MsU 937. und BFC-ARR MsU 1278 [Sammelmanuskript], 71r–104v.

⁸⁰ BAYER 1912, 39–40., FRIED 1987–1988, 467.

tere *Werther*-Übersetzer den *Fiesco* übertragen. Aus dieser Schüler-Werkstatt kennen wir mehrere Titel, doch die übersetzten Texte sind meist verschollen, nur der ungarische *Don Karlos* von Bölöni Farkas blieb erhalten.⁸¹ Er hatte zahlreiche andere Übersetzungen in seiner Studentenzeit verfasst: z. B. die *Corinne* von Mme de Staël, den *Werther* von Goethe, den *Han der Isländer* von Victor Hugo und pädagogische Aufsätze von Kant. In der Reihe seiner Übertragungen zählt *Don Karlos* zu den frühesten und *A Naiv és Sentimentális Költeményről* zu den späteren Werken.

Die Bestrebungen des jungen Bölöni Farkas' waren keineswegs isolierte Bemühungen, sondern fügten sich in den Schiller-Kult des weiteren Freundeskreises um Miklós Wesselényi und um Gábor Döbrentei in Siebenbürgen ein, und wurden vielseitig unterstützt. Der Baron Wesselényi, Direktor einer privaten Schauspieltruppe war ein begeisterter Schiller-Anhänger, und hatte Mózes Pataky, sowie Ferenc Kazinczy zur Übersetzung von dem *Don Carlos* ermuntert. Daraus entstand eine fragmentarische Translation von Kazinczy, demgegenüber ist Patakys Text heute nicht mehr auffindbar. Der erwähnte namhafte Literat, Kazinczy bezeichnete den Jungen in der Epigramme *Bölöni Farkas Sándor* als den ungarischen Schiller. Er hatte die Hoffnung, in den Klausenburger Student den Fortsetzer seiner Bestrebungen sehen zu dürfen. Gábor Döbrentei als Herausgeber der Zeitschrift *Erdélyi Muzéum* (Siebenbürgisches Museum) und der Dramensammlung *Külföldi játékszín* (Ausländische Schaubühne) war ebenso an Übertragungen von Schillers Werken interessiert. Er motivierte daher die Mitglieder der Klausenburger Werkstatt und versuchte Bölöni Farkas' *Don Karlos* in Pest herauszugeben.

Die Rezeption

Die große Popularität von Schillers Dramen auf der Bühne war sicherlich ein bedeutender wegbreitender Faktor für die ersten Übersetzungen und Nachahmungen des dramatischen Werks überall in Europa. Die Literaturgeschichtsschreibung betont in diesem Kontext, dass *Die Räuber* und *Kabale und Liebe* im Ungarischen König-

⁸¹ SIMON-SZABÓ 2009b, 33–36.

reich sogar früher als in der Hauptstadt der Monarchie, in Wien aufgeführt waren (1794).⁸² Schillers Dramen hatten sowohl in Klausenburg als auch in Pest ab den 1790-er Jahren eine wichtige Rolle. Diese zwei Städte waren die beiden Theaterzentren des Ungarischen Königreichs. Kein Wunder also, dass die Schiller-Übersetzungen zuerst auch an diesen zwei Polen übersetzt erschienen. Die Tatsache, dass vor allem Schillers Dramen auf der Bühne bevorzugt wurden, hatte den Grund – und dieser gilt bereits als eine theaterhistorische Binsenwahrheit –, dass sie in die damalige Revolutionsstimmung Ungarns mehr als z. B. Lessings oder Goethes Erfolgsstücke hineinpassten.⁸³

Die Existenz der *Don Karlos*-Übersetzung von Bölöni Farkas ist in der Fachliteratur lange bekannt,⁸⁴ wurde aber noch nicht veröffentlicht. Über die übersetzte Abhandlung *A Naiv és Sentimentális költeményről* erlangte man demgegenüber erst 2002 Kenntnis. Beide Handschriften liegen im Klausenburger Archiv der Rumänischen Akademie vor. Bölöni Farkas übersetzte das dramatische Werk in vier Wochen, im Frühling 1817 auf die Bitte eines Klausenburger Freunden in Prosaform. Aus den Briefen von Döbrentei an Bölöni Farkas wurde ersichtlich, dass Döbrentei den ungarischen *Don Karlos* beim Verlag Trattner in Pest herausgeben versuchte. Die Publikation kam wegen Geldmangel, also der fehlenden Unterstützung durch Abonnements nicht zustande. Die Handschrift wurde vom Trattner einige Jahre später nach Klausenburg zurückgeschickt. Döbrentei wollte 1819 eine Umarbeitung in Jambenfassung des Textes für seine Dramensammlung *Külföldi játékszin* haben. Zu der Bearbeitung kam es nicht mehr. Bölöni Farkas, der zu dieser Zeit auch Goethes *Werther* übersetzte und ebenso erfolglos herausgeben konnte, war wegen der damaligen Verlagssituation wohl enttäuscht und verlor die Motivation an die Bearbeitung.⁸⁵ Auch wenn die Publikation damals gescheitert war, hatte die Handschrift mehrere Leser in Klausenburg. In der Bibliothek des Übersetzers

⁸² BAYER 1912, 17.

⁸³ GYÖRGY 1987, 92.

⁸⁴ JAKAB 1870, 267–268. Vgl. TURÓCZI-TROSTLER 1959, 34–37.

⁸⁵ SIMON-SZABÓ 2015, 26–27.

gibt es einen Leihkatalog, in dem er die Ausleihe seiner Bücher und Manuskripte aufführte.⁸⁶ Die Liste der Namen der Leserschaft bezeugt das besondere Interesse der Zeitgenossen in Klausenburg an dem auf Ungarisch übersetzten Drama und liefert interessante lesesoziologische Informationen über das Geschlecht und Konfession der jeweiligen Leser.

Bölöni Farkas übersetzte den *Don Carlos*, sowie die *Corinne* von Mme de Staël auf die Bitte seines Freundes Elek Visky. Daher empfahl er die Texte seinem eben verstorbenen Freund in der handschriftlichen Bemerkungen zu seinen Übertragungen. Die Handschrift der *Corinne* enthält einen zweiseitigen Brief an Viski, in dem Bölöni Farkas über seine Arbeit äußert. Als wichtigste Motivation seiner Bestrebungen gibt er den Wunsch nach der ewigen Freundschaft an. Dieser Wunsch, die erlebte Brüderschaft auch nach dem Tod des Freundes fortsetzen zu können, erfüllte die Arbeit an der Übersetzung, und brachte die Zeiten der geselligen, literarischen Gespräche mit Visky zurück. Damit ordnete Bölöni Farkas die Motivation seiner Translationen in den Kontext für das 18. Jahrhundert charakteristischen Freundschaftskult ein.

Der Ausgangstext der Dramenübertragung war einerseits der Nachdruck von Schillers prosaischen Schriften von Anton Doll in Wien (1810).⁸⁷ Den Band findet man auch heute in der ehemaligen Bibliothek von Bölöni Farkas in Klausenburg. Ebenda liegt auch eine französische Übersetzung des Dramas von Adrien Lezay vor,⁸⁸ die ebenso als zweiter Ausgangstext identifiziert werden kann. In diesem Exemplar gibt es Notizen von Bölöni Farkas. Am Rand gab er einige deutsche originale Äquivalente der französischen Begriffe mit Bleistift an. Dieses Verfahren lässt darauf schließen, dass er bei der Übersetzung die deutsch-französischen Entsprechungen studiert hatte. Die ungarische Version von Bölöni Farkas basiert sowohl auf die deutsche als auch auf die französische Fassung des Dramas.

Die von Kazinczy 1809 übersetzten *Don Carlos*-Fragmente aus

⁸⁶ BFC-ARR MsU 785/e. I–II.

⁸⁷ SCHILLER 1810a.

⁸⁸ SCHILLER 1799.

dem Drama, die exakten vierundzwanzig Zeilen erschienen lange Jahre nach dessen Tod in den sämtlichen Werken des Dichters. Weitere ungarische Fragmente wurden in der Zeitschrift *Koszorú* am Anfang des 19. Jahrhunderts anonym veröffentlicht. Die erste vollständige Übertragung des *Don Carlos* erschien erst 1881 in Ungarn.⁸⁹ In dieser Hinsicht erweist sich die Prosafassung des Dramas von Bölöni Farkas von 1817 für eine sehr frühe und beachtungswerte Version, sogar für die erste bisher bekannte vollständige Übersetzung.

Bevor es zu den ersten Übersetzungen von Schillers theoretischen Werken kam, konnte man schon die Geläufigkeit einiger seiner Konzepte aus den ästhetischen Werken in Ungarn feststellen. Die Typologie vom Naiven und Sentimentalischen fand dabei in den ästhetischen Debatten der Zeit eine deutliche Resonanz.⁹⁰

Die sich stufenweise formierende bürgerliche Öffentlichkeit thematisierte die schöne Literatur in der Presse, berichtete von ihren Lektüren, übersetzte Werke und ästhetische Abhandlungen fremdsprachlicher Autoren. Die Herausbildung einer Rezensionskultur war auch zu beobachten. In der Literaturkritik wurden Schillers Texte als Ausgangspunkt zur verschiedenen theoretischen Diskussion genommen. Dieser Bezug war entweder direkt durch die Erwähnung des Autors, seines jeweiligen Werkes, seiner naiven und sentimental Typenlehre genommen oder er war indirekt mitgedacht. Der intertextuelle Hinweis auf Schillers Werk vermischte sich mit dem Hinweis auf andere deutschsprachige Autoren und Ästhetiker: so wurden u. a. Herder, Lessing, Sulzer oder Winckelmann in der Regel auch miterwähnt. Es gab mehrere literarische Auseinandersetzungen im Ungarischen Königreich, die entsprechenden Merkmale mit dem Streit um die Schiller-Bürger-Rezension aufwiesen.⁹¹ Diese gaben wichtige Impulse für

⁸⁹ TURÓCZI-TROSTLER 1959, 35–37., 202. Vgl. ebda „Die erste, beglaubigte ung. Prosa-Übersetzung: 1817 [übers.v. Sándor Bölöni Farkas], die erste deutsche Aufführung: 1793, die erste ungarische Aufführung: 1834, die erste Aufführung im Nationaltheater: 1846.”

⁹⁰ TURÓCZI-TROSTLER 1959, 23.

⁹¹ Das Naive und Sentimentale in der ungarischen Literaturkritik der ersten

die Entwicklung der kritischen Diskussion in den ungarischen Zeitschriften, dabei war die Terminologie Schillers stets präsent und nutzbringend. Zwei Auseinandersetzungen, die ihren Anlauf 1815 und 1817 nahmen, sind hier als Beispiele zu nennen. Die auf die Werkausgabe von Mihály Csokonai Vitéz reflektierende Rezension von Ferenc Kölcsey (1815), sowie die Rezension wiederum von Kölcsey über den Gedichtband von Dániel Berzsenyi und die Antirezension von Berzsenyi (1817 und 1818).

Angesichts der allgemeinen Verbreitung der Kategorien des Naiven und Sentimentalen in der ungarischen Literaturkritik der ersten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts erweist sich die Tatsache für erstaunlich, dass die erste vollständige Übersetzung der Abhandlung fast 150 Jahre später, 1960 von Samu Szemere verfasst wurde. Umso bedeutender sind die Forschungen von Gergely Labádi, der um 2000 die Übersetzung des schillerschen Werkes in Klausenburg entdeckte.⁹² Die ungarische Version *A Naiv és Sentimentális Költetményről* entstand etwa um 1824, gerade um die Zeit der Diskussionen über die Schillersche Typologie in der Literaturkritik. Der Ausgangstext war der Nachdruck von Schillers prosaischen Schriften bei Anton Doll in Wien (1810).⁹³

Das Textverständnis des Übersetzers Bölöni Farkas war wahrscheinlich durch das von Christian Gottfried Körner 1816 herausgegebene Werk *Friedrich Schillers literarischer Nachlaß* beeinflusst.⁹⁴ Da der Körner-Schiller Briefwechsel die Entstehungsgeschichte der naiven und sentimental Typologie bekanntlich entscheidend angeregt hatte, soll man auf jenen wichtigen Umstand hinweisen, dass die von Körner herausgegebene Schiller-Monographie, wie auch der Originaltext von Doll sich in der Bibliothek des Überset-

Hälfte des 19. Jahrhunderts: CSETRI 1983, 466., CSETRI 1986, 273., DEBRECZENI 2009, 161–171., S. PATAKY 2014, 97., FÖRIZS 2009, 126., 137–138., LABÁDI 2012, 60–61., S. VARGA 2005, 431. Die bedeutendsten Werke der ungarischen Literatur im 19. Jahrhundert wurden von Aczel mithilfe der naiv-sentimentalen Typologie vergleicht und interpretiert: ACZEL 1996, 38–103.

⁹² LABÁDI 2002.

⁹³ SCHILLER 1810b.

⁹⁴ SCHILLER 1816.

zers bis heute aufzufinden sind, und einige Notizen von dessen Hand beinhalten. In einem Brief an die Familie Gyulay schrieb Bölöni Farkas darüber, dass er zu dieser Zeit sich aktuell eher für das theoretische Werk Schillers interessiert und diese studiert – statt der Dramen.⁹⁵ Er verfügte in seiner Bibliothek tatsächlich über alle vier Bänder der prosaischen Schriften des deutschen Dichters.

Die Übersetzung *A Naiv és Sentimentális Kőölteményről* ist nicht ganz vollständig, die Fußnoten wurden aus dem Text meist weggelassen. In einigen Fällen fasste Bölöni Farkas die längeren Fußnoten zusammen oder baute sie in den Hauptteil hinein. Abgesehen davon wurde die Abhandlung ebenso wie bei József Benkes erwähneter ungarischer *Schaubühne* (*A' játék-szín*) und wie beim *Don Karlos* dem Ausgangstext treu übertragen. Der Übersetzer versuchte die ästhetische Terminologie wortwörtlich, meist durch Spiegelübersetzungen übertragen. Bei einigen Fällen gab er lateinische Äquivalente an, oder er führte den originalen deutschen Ausdruck in der Übertragung in Klammer auf. Da Bölöni Farkas dem Ausgangstext möglichst treu blieb, oft sogar die Wortfolge behielt, war der Text auf Ungarisch an einigen Stellen schwer lesbar. Das sprachliche Niveau war auch durch das Fehlen der ästhetischen Fachtermini auf Ungarisch stark beeinflusst.

Schlussbemerkungen

Zusammenfassend kann man feststellen, dass die Übertragungen von Bölöni Farkas einen direkten Bezug zu dem populären Schiller-Kult dramatischer Werke in Klausenburg hatten. Es sei sich also anzunehmen, dass die Rezeption auf der Bühne in Siebenbürgen den Weg für die Übersetzung dramatischer, sowie theoretisch-ästhetischer Schriften geöffnet hatte. Die Aneignung fremdsprachlicher Klassiker brachte am Anfang beträchtliche Übersetzungs- und Editionsproblemen mit. Die jeweilige nationale Literatur brauchte eine feste Basis translatorischer und editorischer Leistungen zur Entdeckung, bzw. Etablierung neuerer Klassiker. Das Erscheinen, bzw. Nichterscheinen und das sprachliche Niveau der genann-

⁹⁵ KUUN 1885, 98.

ten Übertragungen zeigen deutliche Spuren der Schwierigkeiten der frühen Integrationsphase auf. Wahrscheinlich diesen Umständen ist es zu danken, dass die Schiller-Übersetzungen von Bölöni Farkas zu ihrer Zeit unveröffentlicht blieben.

Friedrich Schiller
*Über naive und sentimentalische
Dichtung*

Bölöni Farkas Sándor
*A Naiv és Sentimentális
költeményről*

Über naive und sentimentalische Dichtung.

[123]

Es gibt Augenblicke in unserm Leben, wo wir der Natur in Pflanzen,
Mineralien, Tieren, Landschaften, so wie der menschlichen Natur
in Kindern, in den Sitten des Landvolks und der Urwelt, nicht weil
5 sie unsern Sinnen wohlthut, auch nicht weil sie unsern Verstand
oder Geschmack befriedigt (von beyden kann oft das Gegenteil
Statt finden), sondern bloß *weil sie Natur* ist, eine Art von Liebe
und von rührender Achtung widmen. Jeder feinere Mensch, dem
es nicht ganz und gar an Empfindung fehlt, erfährt dieses, wenn er
10 im Freyen wandelt, wenn er auf dem Lande lebt oder sich bey den
Denkmählern der alten Zeiten verweilet, kurz, wenn er in künstli-
chen Verhältnissen und Situationen mit dem Anblick der einfältigen
Natur überrascht wird. Dieses, nicht selten zum Bedürfniß erhöhte
Interesse ist es, was vielen unsrer Liebhabereyen für Blumen und
15 Thiere, für einfache Gärten, für Spatziergänge, für das Land und
seine Bewohner, für manche Producte des fernen Alterthums u.
dergl. zum Grund liegt; vorausgesetzt, daß weder Affectation noch
sonst ein zufälliges Interesse dabey im Spiele sey. Diese Art des
Interesse an der Natur findet aber nur unter zwey Bedingungen
20 Statt. Fürs erste ist es durchaus nöthig, daß der Gegenstand, der
uns dasselbe einflößt, *Natur* sey oder doch von uns dafür gehalten
werde; zweytens, daß er (in weitester Bedeutung des Worts) *naiv*
sey; d. h. daß die Natur mit der Kunst im Contraste stehe und sie
beschäme. Sobald das letzte zu dem ersten hinzukommt, und nicht
25 eher, wird die Natur zum Naiven.

[124]

Natur in dieser Betrachtungsart ist uns nichts anders, als das
freywillige Daseyn, das Bestehen der Dinge durch sich selbst, die
Existenz nach eignen und unabänderlichen Gesetzen.

6-7 (von ... finden)] *kihagyás* 8-9 dem ... fehlt,] *kihagyás* 13 nicht ...
erhöhte] *kihagyás* 14-15 und Thiere] *kihagyás* 15-16 und seine Bewoh-
ner,] *kihagyás* 18-19 des Interesse] des Interesses C 22 (in ... Worts)]
kihagyás

A Naiv és Sentimentális költeményről.

Vannak pillantati életünknek, melyekben mi a Természetet a plántákba, mineralékba az állatok, tájak, gyermekek, falusi nép s a hajdoni kor szokásaiba különös szerelemmel s meginduló figyelemmel kedveljük, s nem azért mintha érzékinknek eleget tenne s nem is mintha értelmünk s ízlésünk kielégítené, hanem csak azért, mivel *Természet* az a tárgy. Minden miveltebb ember tapasztalja ezt, ha a szabad lég alatt jár, ha mezőn él vagy a hajdonkor emlékeinél mulat, rövideden, ha a nem természeti a mesterség környülményi s helyhezeti közt az egyszerű természettől meglepetik. Ez az interessze fundamentuma a viragok, egyszerű kertek, sétálások, a mező s a távol hajdonkor iránt vonzódásainknak; előre feltéve hogy sem affectatio sem történetes intereszé játéka ne folyon be reánk. Ezen interessze a Természet iránt csak két feltét alatt lehet. Elsőben szükség, hogy a reánk befolyó tárgy *Természet* legyen, vagy tőlünk annak tartassék; másodszor hogy *Naiv* legyen, az az: a természet a mesterséggel kontrásztba áljon s ezt megszegyenítse. Mihelyt az első az utolsóhoz járul, s nem elébb lesz a természet Naív.

A Természet ezen vizsgálás szerént nem egyéb, a dolgoknak önkéntes igyekezeténél, szabad munkálódásánál, a tulajdon s változtatlan törvények szerénti Létel.

3 tájak] tájak 17 áljon] álaon 20 igyekezeténél] <igyekezeti> 20 munkálódásánál] <igyekezeténél>

Diese Vorstellung ist schlechterdings nöthig, wenn wir an dergleichen Erscheinungen Interesse nehmen sollen. Könnte man einer gemachten Blume den Schein der Natur, mit der vollkommensten Täuschung geben, könnte man die Nachahmung des Naiven in den Sitten bis zur höchsten Illusion treiben, so würde die Entdeckung, daß es Nachahmung fey, das Gefühl, von dem die Rede ist, gänzlich vernichten¹. Daraus erhellet, daß diese Art des Wohlgefallens an der Natur kein ästhetisches, sondern ein moralisches ist; denn es wird durch eine Idee vermittelt, nicht unmittelbar durch Betrachtung erzeugt; auch richtet es sich ganz und gar nicht nach der Schönheit der Formen. Was hätte auch eine unscheinbare Blume, eine Quelle, ein bemoster Stein, das Gezwitscher der Vögel, das Summen der Bienen u. s. w. für sich selbst so Gefälliges für uns? Was könnte ihm gar einen Anspruch auf unsere Liebe geben? Es sind nicht diese Gegenstände, es ist eine durch sie dargestellte Idee, was wir in ihnen lieben. Wir lieben in ihnen das stille schaffende Leben, das ruhige Wirken aus sich selbst, das Daseyn nach eignen Gesetzen, die innere Nothwendigkeit, die ewige Einheit mit sich selbst.

Sie *sind*, was wir *waren*; sie sind, was wir wieder *werden sollen*. Wir waren Natur, wie sie, und unsere Cultur soll uns, auf dem Wege der Vernunft und der Freyheit, zur Natur zurück führen. Sie sind also zugleich Darstellung unserer verlornen Kindheit, die uns ewig das Theuerste bleibt; daher sie uns mit einer gewissen Wehmuth erfüllen. Zugleich sind sie Darstellungen unserer höchsten Vollendung im Ideale, daher sie uns in eine erhabene Rührung versetzen.

¹ Kant, meines Wissens der erste, der über dieses Phänomen eigends zu reflectiren angefangen, erinnert, daß wenn wir von einem Menschen den Schlag der Nachtigall bis zur höchsten Täuschung nachgeahmt fänden, und uns dem Eindruck desselben mit ganzer Rührung überließen, mit der Zerstörung dieser Illusion alle unsere Lust verschwinden würde. Man sehe das Kapitel *vom intellektuellen Interesse am Schönen* in der Kritik der ästhetischen Urteilskraft. Wer den Verfasser nur als einen großen Denker bewundern gelernt hat, wird sich freuen, hier auf eine Spur seines Herzens zu treffen, und sich durch diese Entdeckung von dem hohen philosophischen Beruf dieses Mannes (welcher schlechterdings beyde Eigenschaften verbunden fordert) zu überzeugen.

7 vernichten] a lbj. kihagyva

Ataljában szükséges ezen előképzet, ha az illy jelenetből inte-
resszét akarunk venni. Ha egy csinált virágnak a természetességet
a legtökéletesebb csalatással meglehetne adni, ha a Naiv utánnó-
zást a szokásokban a legfelsőbb illuzioig lehetne vinni, annak fel-
fedezése, hogy ez utánnazás, a szóban lévő érzést egészen elenyész- 5
tetné. Látszik tehát, hogy ezen interessze a természet iránt nem
æszthetis, hanem moralis; mert egy idea által, s nem csak átaljában
a megtekintésből ered bennünk; s épen nem is függ a forma szép-
ségétől. Miért is lenne egy virág, egy forrás, a bémohosodott kő,
a madarak csevegés s méhek zsi bongása s. t. m. csak magába olly 10
kedves reánk nézve? Mivel érdemlenék meg kedvellésünk? Nem
ezen tárgyak, egy általak ébresztet idéa az, a mit benne szeretünk.
A csendes munkálodo életet, a magukból valo nyugalmas hatást,
az öntörvényei szerénti létet, a belső szükségességet; a magokkal
örökös Egységet szeretjük benne. 15

[71v] *Ezen tárgyak azok a mik mi voltunk; azok a mik mi ismét lenni
fogunk.* Mi Természet voltunk mint azok, s mivelődésünknek az
ész s szabadság útján vissza kell vezetni a Természetre. Abrázolat-
jai tehát egyszersmind gyermek korunknak, melly nekünk mindég
a legkedvesebb marad; ezért töltnek-el egy bizonyos bánkodással. 20
Abrázolatjai legfelsőbb ideális tökéletünknek is, ezért emelnek egy
felséges elragadtatásba.

1 Ataljában] <[...]> 3 legtökéletesebb csalatással] leg<nagyobb tökélet-
tel> 7 egy] *beszúrva* 13 életet] életet <szeretjük benne> 13 magukból]
magból *em.* 18 útján] *beszúrva*

Aber ihre Vollkommenheit ist nicht ihr Verdienst, weil sie nicht das Werk ihrer Wahl ist. Sie gewähren uns also die ganz eigene Lust, daß sie, ohne uns zu beschämen, unsere Muster sind. Eine beständige Göttererscheinung umgeben sie uns, aber mehr erquickend als blendend. Was ihren Charakter ausmacht, ist gerade das, was dem unsrigen zu seiner Vollendung mangelt; was uns von ihnen unterscheidet, ist gerade das, was ihnen selbst zur Göttlichkeit fehlt. Wir sind frey, und sie sind nothwendig; wir wechseln, sie bleiben eins. Aber nur, wenn beydes sich mit einander verbindet – wenn der Wille das Gesetz der Nothwendigkeit frey befolgt, und bey allem Wechsel der Fantasie die Vernunft ihre Regel behauptet, geht das Göttliche oder das Ideal hervor. Wir erblicken *in ihnen* also ewig das, was uns abgeht, aber wornach wir aufgefordert sind zu ringen, und dem wir uns, wenn wir es gleich niemahls erreichen, doch in einem unendlichen Fortschritte zu nähern hoffen dürfen. Wir erblicken *in uns* einen Vorzug, der ihnen fehlt, aber dessen sie entweder überhaupt niemahls, wie das Vernunftlose, oder nicht anders als indem sie *unsern* Weg gehen, wie die Kindheit, theilhaftig werden können. Sie verschaffen uns daher den süßesten Genuß unserer Menschheit als Idee, ob sie uns gleich in Rücksicht auf jeden *bestimmten Zustand* unserer Menschheit nothwendig demüthigen müssen.

Da sich dieses Interesse für Natur auf eine Idee gründet, so kann es sich nur in Gemüthern zeigen, welche für Ideen empfänglich sind, d. h. in moralischen. Bey weitem die mehresten Menschen affectiren es bloß, und die Allgemeinheit dieses sentimentalischen Geschmacks zu unsern Zeiten, welcher sich besonders seit der Erscheinung gewisser Schriften, in empfindsamen Reisen, dergleichen Gärten, Spaziergängen und andern Liebhabereyen dieser Art äußert, ist noch ganz und gar kein Beweis für die Allgemeinheit dieser

17–18 wie ... Kindheit] *kihagyva*

De tökéletjek nem a magok érdek, mivel az nem választások munkája. Azt a kedvezést adják tehát nekünk, hogy példanyink a nélkül hogy megszegyenítenének. Szüntelen Isteni jelenések fog-
nak minket körül, inkább enyhítve mint vakítva. A mi karakterjeket
tészi, épen az, a mi a miénk tökéletjére hibázik, a mi tőlök megkü- 5
lömböztet, épen az, a mi benne az Ísteniségig hibázik. Mi szabadok
vagyunk ők szükségesképen valok; mi változunk, ők azonok ma-
radnak. De ha már mind a kettő egybe foglalodik – ha az akarat
a szükségesség törvényeit szabadon követi s a fantázia minden vál-
tozása mellett az ész a maga réguláit megtartja, ekkor áll-elé az *Isteni* 10
vagy az *Ideál*. Mindég azt látjuk tehát benne, a mi bennünk nincs
meg, de a melly után ösztönöztetünk törekedni, s a mellyhez, bárha
soha el nem érünk is véghetlen lépésekkel remélünk közelgetni.
Oly elsősek van bennünk, mellynek ők soha részesei nem lehetnek.
Ők tehát emberségünk Ideáljai, bárha mindég utánunk álanak is. 15

Mivel ezen interesszéje a természetnek egy ideán fundálódik,
csak az ideákat elfogadható elmébe mutatkozhatik, az az erköl-
csibe. Nagyobb része az embereknek affectálja ezt az érzést, s ezen
sentimentális ízlés egyetemisége időkorunkban, melly kivált bi-
zonyos írárok megjelenése óta érzékeny utazásokba, ilyen ker- 20
tekbe s sétálásokba s más ehez hasonló passziókba mutatkozik,
még épen nem megmutatása ezen érzésmód egyetemiségének. De
mutatkozik a természet hasonló hatással a legérzékenyebbeknél

2 példanyink] példányink *em.* 7 azonok] <egyek> 19 ízlés] ízlés <kor> 20
írárok] írárok <érzékeny utazások>

23 legérzékenyebbeknél] Gefühlllosesten (52.1)

Empfindungsweise. Doch wird die Natur auch auf den Gefühllosen immer etwas von dieser Wirkung äußern, weil schon die, allen Menschen gemeine, *Anlage* zum Sittlichen dazu hinreichend ist und wir alle ohne Unterschied, bey noch so großer Entfernung unserer

5 *Thaten* von der Einfalt und Wahrheit der Natur, *in der Idee* dazu hingetrieben werden. Besonders stark und am allgemeinsten äußert sich diese Empfindsamkeit für Natur auf Veranlassung solcher Gegenstände, welche in einer engern Verbindung mit uns stehen und uns den Rückblick auf uns selbst und die *Unnatur* in uns näher

10 legen, wie z. B. bey Kindern und kindlichen Völkern. Man irrt, wenn man glaubt, daß es bloß die Vorstellung der Hülfslosigkeit sey, welche macht, daß wir in gewissen Augenblicken mit so viel Rührung bey Kindern verweilen. Das mag bey denjenigen vielleicht der Fall seyn, welche der Schwäche gegenüber nie etwas anders

15 als ihre eigene Überlegenheit zu empfinden pflegen. Aber das Gefühl, von dem ich rede, (es findet nur in ganz eigenen moralischen Stimmungen Statt und ist nicht mit demjenigen zu verwechseln, welches die fröhliche Thätigkeit der Kinder in uns erregt) ist eher demüthigend als begünstigend für die Eigenliebe; und wenn ja

20 ein Vorzug dabey in Betrachtung kommt, so ist dieser wenigstens nicht auf unserer Seite. Nicht weil wir von der Höhe unserer Kraft und Vollkommenheit auf das Kind herabsehen, sondern weil wir aus der *Beschränktheit* unsers Zustands, welche von der *Bestimmung*, die wir einmahl erlangt haben, unzertrennlich ist, zu der

25 gränzenlosen *Bestimmbarkeit* in dem Kinde und zu seiner reinen Unschuld *hinaufsehen*, gerathen wir in Rührung, und unser Gefühl in einem solchen Augenblick ist zu sichtbar mit einer gewissen Wehmuth gemischt, als daß sich diese Quelle desselben verkennen ließe. In dem Kinde ist die *Anlage* und *Bestimmung*, in uns ist die

30 *Erfüllung*, dargestellt, welche immer unendlich weit hinter jener zurückbleibt. Das Kind ist uns daher eine Vergegenwärtigung des Ideals, nicht zwar des erfüllten, aber des aufgegebenen, und es ist

[128]

13–21 Das ... Seite.] *kihagyva* 28–29 als ... ließe] *kihagyva*

is, mivel a minden emberrel köz erkölcsi képesség ád alkalmat arra s mi minnyájon külömbiség nélkül az egyszerűség, valóság s természetűl oly nagyon távol lévő tetteinkel is, ideába arra ösztönöztetünk. A természet iránti ezen érzékenység oly tárgyak ok adásával mutatkozik legerősebben s egyetemiben, melyek szorosabb egybe-kötésbe álanak velünk s a magunkra s a nem természetre való visszapillantást közelebb teszik hozzánk, mint p. o. a Gyermekekbe s a még gyermek kórba lévő népekbe. Hibazik a ki azt gondolja, hogy csupán a gyámoltalanság az, mellynél fogva bizonyos pillantatokba oly megindulással mulatunk a Gyermekek körül. Nem mivel mi magasságunkrol s tökéletünkről a Gyermek korra alá nézünk, hanem mivel határok közötti állapotunkbol, mely a már elért *Elrendeltetésünktől* elválhatlan, a Gyermek határtalan *Elrendelhetősége*hez s tiszta ártatlanságához feltekintünk, jövünk megilletődésbe, s érzésünk egy ilyen pillantba láthatólag egy bizonyos bánattal van elegyítve. A Gyermekbe a képesség (anlage) s elrendelés, benne a már Bétölt terjesztődnek elé, melyek mindég véghetlen távol vannak egymástól. A Gyermek tehát nekünk jelenvalósítása az Ideáknak, nem bétölt ugyan hanem az elkezdettnek; nem gyámoltalansága s határai előterjesztése tehát a mi minket megillet, hanem egészen ellenkezőleg az ő tiszta s szabad erőjének, az ő épségének s véghetlenségének előterjesztése. Ezért marad egy erkölcsös s érzékeny embernek mindég szent tárgy a Gyermek, oly tárgy tudniillik, mely az idéa nagyságával a tapasztalás minden nagyságát elenyeszteti.

13 határtalan] határtal *em.* 14 jövünk] jövünk <egy> 19 ugyan] *beszúrva*
 22 véghetlenségének] véghetlenségnek 23 embernek] <Gyerm>

also keineswegs die Vorstellung seiner Bedürftigkeit und Schranken, es ist ganz im Gegentheil die Vorstellung seiner reinen und freyen Kraft, seiner Integrität, seiner Unendlichkeit, was uns rührt. Dem Menschen von Sittlichkeit und Empfindung wird ein Kind
5 deswegen ein *heiliger* Gegenstand seyn, ein Gegenstand nämlich, der durch die Größe einer Idee jede Größe der Erfahrung vernichtet; und der, was er auch in der Beurtheilung des Verstandes verlieren mag, in der Beurtheilung der Vernunft wieder in reichem Maße gewinnt.

10 Eben aus diesem Widerspruch zwischen dem Urtheile der Vernunft und des Verstandes geht die ganz eigene Erscheinung des gemischten Gefühls hervor, welches das *Naïve* der Denkart in uns erregt. Es verbindet die *kindliche* Einfalt mit der *kindischen*; durch die letztere gibt es dem Verstand eine Blöße und bewirkt jenes
15 Lächeln, wodurch wir unsre (*theoretische*) Überlegenheit zu erkennen geben. Sobald wir aber Ursache haben zu glauben, daß die kindische Einfalt zugleich eine kindliche sey, daß folglich nicht Unverstand, nicht Unvermögen, sondern eine höhere (*practische*) Stärke, ein Herz voll Unschuld und Wahrheit, die Quelle davon sey,
20 welches die Hülfe der Kunst aus innerer Größe verschmähete, so ist jener Triumph des Verstandes vorbey, und der Spott über die Einfältigkeit geht in Bewunderung der Einfachheit über. Wir fühlen uns genöthigt, den Gegenstand zu achten, über den wir vorher gelächelt haben, und, indem wir zugleich einen Blick in uns selbst
25 werfen, uns zu beklagen, daß wir demselben nicht ähnlich sind. So entsteht die ganz eigene Erscheinung eines Gefühls, in welchem fröhlicher Spott, Ehrfurcht und Wehmuth zusammenfließen². Zum

[129]

² Kant in einer Anmerkung zu der Analytik des Erhabenen (Critik der ästhetischen Urtheilskraft, S. 225 der ersten Auflage) unterscheidet gleichfalls diese dreierley Ingredientien in dem Gefühl des Naiven, aber er gibt davon eine andere Erklärung. „Etwas aus beydem (dem animalischen Gefühl des Vergnügens und dem geistigen Gefühl der Achtung) Zusammengesetztes findet sich in der Naivetät, die der Ausbruch der der Menschheit ursprünglich natürlichen Aufrichtigkeit wider die zur andern Natur gewor-

7–9 und ... gewinnt] *kihagyva* 13–27 Es ... zusammenfließen.] *a lábjegyzettel együtt kihagyva*

Az értelem s ész ezen ellenkező ítélete közt emelkedik az elegyített érzés, melly a gondolkodás *Naívság*at ébreszti bennünk. A *Naívr*a megkivántatik, hogy a mesterségről győzedelmet vegyen, ez vagy akarhatja s tudta nélkül, vagy egész akaratjával esik meg a Személynek. Az első esetben a *Naív* meglepő s mulattató; a más 5 gondolkodás naivsága s ez megillető.

3 A *Naívr*a] <A gyermeki egyszerűség>

Naiven wird erfordert, daß die Natur über die Kunst den Sieg davon [130]
trage³, es geschehe dieß nun wider Wissen und Willen der Person, [131]
oder mit völligem Bewußtseyn derselben. In dem ersten Fall ist es
das Naive der *Überraschung* und belustigt; in dem andern ist es das

5 Naive der *Gesinnung* und rührt.

Bey dem Naiven der *Überraschung* muß die Person *moralisch*
fähig seyn, die Natur zu verläugnen; bey dem Naiven der *Gesinnung*
darf sie es nicht seyn, doch dürfen wir sie uns nicht als *physisch*
unfähig dazu denken, wenn es als naiv auf uns wirken soll. Die
10 Handlungen und Reden der Kinder geben uns daher auch nur so
lange den reinen Eindruck des Naiven, als wir uns ihres Unvermö-

dene Verstellungskunst ist. Man lacht über die Einfalt, die es noch nicht
versteht, sich zu verstellen, und erfreut sich doch auch über die Einfalt
der Natur, die jener Kunst hier einen Querstrich spielt. Man erwartete
die alltägliche Sitte der gekünstelten und den schönen Schein vorsichtig
angelegten Äußerung, und siehe, es ist die unverdorbene schuldlose Natur,
die man anzutreffen gar nicht gewärtig und der, so sie blicken ließ, zu
entblößen auch nicht gemeinet war. Daß der schöne, aber falsche Schein,
der gewöhnlich in unserm Urtheile sehr viel bedeutet, hier plötzlich in
nichts verwandelt, daß gleichsam der Schalk in uns selbst bloß gestellt
wird, bringt die Bewegung des Gemüths nach zwey entgegengesetzten
Richtungen nach einander hervor, die zugleich den Körper heilsam schüt-
telt. Daß aber etwas, was unendlich besser als alle angenommene Sitte
ist, die Lauterkeit der Denkungsart, (wenigstens die Anlage dazu), doch
nicht ganz in der menschlichen Natur erloschen ist, mischt Ernst und
Hochschätzung in dieses Spiel der Urtheilskraft. Weil es aber nur eine
kurze Zeit Erscheinung ist und die Decke der Verstellungskunst bald wieder
vorgezogen wird, so mengt sich zugleich ein Bedauern darunter, welches
eine Rührung der Zärtlichkeit ist, die sich als Spiel mit einem solchen
gutherzigen Lachen sehr wohl verbinden läßt und auch wirklich damit
gewöhnlich verbindet, zugleich auch die Verlegenheit dessen, der den Stoff
dazu hergibt, darüber, daß er noch nicht nach Menschenweise gewitzigt ist,
zu vergüten pflegt.“ – Ich gestehe, daß diese Erklärungsart mich nicht ganz
befriedigt, und zwar vorzüglich deswegen nicht, weil sie von dem Naiven
überhaupt etwas behauptet, was höchstens von einer Species desselben,

9 wenn ... soll] *kihagyva*

2 trage] *albj. kihagyva*

A meglepő Naivban *erkölcsileg* tehetősnek kell lenni a Személynek, a természetet megtagadni; a gondolkodásbéli naivba nem kell, nem gondolhatjuk még is fizikai tehetetleneknek. Innen a Gyermek cselekedete s beszéde csak addig csinálja a tiszta Naiv bényomatot, még a mesterségre tehetetlenségekre nem emlékezünk, s főképen természetiségeknek a mesterkéléssel kontrasztba állását veszük 5

1 A] A<z>

gens zur Kunst nicht erinnern, und überhaupt nur auf den Contrast ihrer Natürlichkeit mit der Künstlichkeit in uns Rücksicht nehmen. Das Naive ist eine *Kindlichkeit*, wo sie nicht mehr erwartet wird, und kann eben deßwegen der wirklichen Kindheit in strenger [132]
5 Bedeutung nicht zugeschrieben werden.

In beyden Fällen aber, bey dem Naiven der Überraschung wie bey dem der Gesinnung, muß die Natur Recht, die Kunst aber Unrecht haben.

10 Erst durch diese letztere Bestimmung wird der Begriff des Naiven vollendet. Der Affect ist auch Natur, und die Regel der Anständigkeit ist etwas Künstliches, dennoch ist der Sieg des Affects über die Anständigkeit nichts weniger als naiv. Siegt hingegen derselbe Affect über die Künstley, über die falsche Anständigkeit, über die Verstellung, so tragen wir kein Bedenken, es naiv zu nennen⁴. Es

dem Naiven der Überraschung, von welchem ich nachher reden werde, wahr ist. Allerdings erregt es *Lachen*, wenn sich jemand durch Naivetät *bloß gibt*, und in manchen Fällen mag dieses Lachen aus einer vorhergegangenen Erwartung, die in nichts aufgelöst wird, fließen. Aber auch das Naive der edelsten Art, das Naive der Gesinnung erregt immer ein *Lächeln*, welches doch schwerlich eine in Nichts aufgelöste Erwartung zum Grunde hat, sondern überhaupt nur aus dem Contrast eines gewissen Betragens mit den ein Mahl angenommenen und erwarteten Formen zu erklären ist. Auch zweifle ich, ob die Bedauerniß, welche sich bey dem Naiven der letztern Art in unsere Empfindung mischt, der naiven Person, und nicht vielmehr uns selbst oder vielmehr der Menschheit überhaupt gilt, an deren Verfall wir bey einem solchen Anlaß erinnert werden. Es ist offenbar eine moralische Trauer, die einen edlern Gegenstand haben muß, als die physischen Übel, von denen die Aufrichtigkeit in dem gewöhnlichen Weltlauf bedrohet wird, und dieser Gegenstand kann nicht wohl ein anderer seyn als der Verlust der Wahrheit und Simplicität in der Menschheit.

³ Ich sollte vielleicht ganz kurz sagen: *die Wahrheit über die Verstellung*, aber der Begriff des Naiven scheint mir noch etwas mehr einzuschließen, indem die Einfachheit überhaupt, welche über die Künstley, und die natürliche Freyheit, welche über Steifheit und Zwang siegt, ein ähnliches Gefühl in uns erregen.

⁴ Ein Kind ist ungezogen, wenn es aus Begierde, Leichtsinn, Ungestümm
6–7 bey ... Gesinnung] *kihagyva* 14 so ... Bedenken,] *kihagyva* 14 nennen] *a lbj. kihagyva*

[72v] tekintetbe. A Naiv olyan Gyermekiség, a hol már nem is váratik, s épen ezért szoros értelemben nem is tulajdoníthatik a Gyermek kornak.

Mindenik esetben a természetnek igazának s a mesterségnek igazságtalanságának kell lenni.

5

Csak ezen utolsó meghatározással tökéletes a Naiv megfogatja. Az indulat is természet, s az illendőség réguláji valamennyire mesterkéltek, mégsem Naiv az indulat győzedelme az illendőségen. De ha a mesterkélésen, az ál illendőségen, s tettetésen győzedelmeskedik az indulat, akkor *Naiv*. Megkivántatik tehát, hogy a természet nem vak *dynamika* ösztönénél fogva, hanem morális nagysága

10

wird also erfordert, daß die Natur nicht durch ihre blinde Gewalt als *dynamische*, sondern daß sie durch ihre Form als *moralische* Größe, kurz, daß sie nicht als *Nothdurft*, sondern als *innere Nothwendigkeit* über die Kunst triumphiere. Nicht die Unzulänglichkeit, sondern die
 5 *Unstatthaftigkeit* der letztern muß der erstern den Sieg verschafft haben; denn jene ist Mangel, und nichts, was aus Mangel entspringt, kann Achtung erzeugen. Zwar ist es bey dem Naiven der Überraschung immer die Übermacht des Affects und ein *Mangel* an Besinnung, was die Natur bekennen macht; aber dieser Mangel und jene
 10 Übermacht machen das Naive noch gar nicht aus, sondern geben bloß Gelegenheit, daß die Natur *ihrer moralischen Beschaffenheit*, d. h. dem Gesetze *der Übereinstimmung ungehindert folgt*.

Das Naive der Überraschung kann nur dem Menschen und zwar dem Menschen nur, in so fern er in diesem Augenblicke nicht mehr
 15 reine und unschuldige Natur ist, zukommen. Es setzt einen Willen voraus, der mit dem, was die Natur auf ihre eigene Hand thut, nicht übereinstimmt. Eine solche Person wird, wenn man sie zur Besinnung bringt, über sich selbst erschrecken; die *naiv gesinnte* hingegen wird sich über die Menschen und über ihr Erstaunen
 20 verwundern. Da also hier nicht der persönliche und moralische Charakter, sondern bloß der, durch den Affect freygelassene, natürliche Charakter die Wahrheit bekennet, so machen wir dem Menschen aus dieser Aufrichtigkeit kein Verdienst, und unser Lachen

den Vorschriften einer guten Erziehung entgegenhandelt; aber es ist naiv, wenn es sich von dem Manierierten einer unvernünftigen Erziehung, von den steifen Stellungen des Tanzmeisters u. dergl. aus freyer und gesunder Natur dispensirt. Dasselbe findet auch bey dem Naiven in ganz uneigentlicher Bedeutung Statt, welches durch Übertragung von dem Menschen auf das Vernunftlose entsteht. Niemand wird den Anblick naiv finden, wenn in einem Garten, der schlecht gewartet wird, das Unkraut überhand nimmt, aber es hat allerdings etwas Naives, wenn der freye Wuchs hervorstrebender Äste das mühselige Werk der Scheere in einem französischen Garten vernichtet. So ist es ganz und gar nicht naiv, wenn ein geschultes Pferd aus natürlicher Plumpheit seine Lection schlecht macht, aber es hat etwas vom Naiven, wenn es dieselbe aus natürlicher Freyheit vergißt.

formája s belső szükségessége által győzedelmeskedjék a mester-
ségen. Nem a tehetetlenség, hanem a nemillősege az utolsónak
téli a győzedelmet; mert amaz fogyatkozás s semmi fogyatko-
zásból eredő nem érdemel figyelmet. A meglepő *Naiv*ba ugyan,
mindég az indulat hatalma s a megfontolás fogyatkozása ismerteti-
ki a természetet; de ezen fogyatkozás s azon hatalom még nem teszi
a Naivot, hanem csak alkalmat adnak, hogy a természet morális
minémüséget, az az, az össze-egyezés törvényeit akadályozhatlan
kövesse.

5

A meglepő Naiv csak az olly emberek tulajdona, kik abba a pillan-
tatba többé nem tiszta s ártatlan természetek. Olly akaratot teszen
fel ez előre, melly a természet önkéntességével nem egyez meg. Az
ilyen személy, ha észre hozatik magától elijed; a Naiv gondolkodó
ellenben az embereken s csudálkozásokon elbámul. Mivel tehát itt
nem a személyes s morális karakter; hanem csak az indulattól sza-
badon bocsátott természeti karakter valja meg az igazságot, az olly
igazságos embereknek nem tulajdonitunk érdemet, s nevetésünk
érdemlett csufolódás, melly annak semmi személyes becsülésétől
vissza nem tartoztathatik. De mivel az is a természet igazságossága,
melly a csalárdság fátyolán által-tör, egy magos meglelégedésünk

10

15

20

1 formája] formája <altal> 2 a nemillősege] a<z ut> 3 semmi] semī em.
11 többé] *beszúrva*

ist verdienter Spott, der durch keine persönliche Hochschätzung desselben zurückgehalten wird. Weil es aber doch auch hier die Aufrichtigkeit der Natur ist, die durch den Schleyer der Falschheit hindurch bricht, so verbindet sich eine Zufriedenheit höherer Art mit der Schadenfreude, einen Menschen ertappt zu haben; denn die Natur im Gegensatz gegen die Künsteley, und die Wahrheit im Gegensatz gegen den Betrug muß jederzeit Achtung erregen. Wir empfinden also auch über das Naive der Überraschung ein wirklich moralisches Vergnügen, obgleich nicht über einen moralischen Charakter.⁵

[134]

Bey dem Naiven der Überraschung achten wir zwar immer die *Natur*, weil wir die Wahrheit achten müssen; bey dem Naiven der Gesinnung achten wir hingegen die *Person*, und genießen also nicht bloß ein moralisches Vergnügen, sondern auch über einen moralischen Gegenstand. In dem einen wie in dem andern Falle hat die Natur Recht, daß sie die Wahrheit sagt; aber in dem letztern Fall hat die Natur nicht bloß Recht, sondern die Person hat auch *Ehre*. In dem ersten Falle gereicht die Aufrichtigkeit der Natur der Person immer zur Schande, weil sie unfreywillig ist; in dem zweyten gereicht sie ihr immer zum Verdienst, gesetzt auch, daß dasjenige, was sie aussagt, ihr Schande brächte.

[135]

Wir schreiben einem Menschen eine naive Gesinnung zu, wenn er in seinen Urtheilen von den Dingen ihre gekünstelten und gesuchten Verhältnisse übersieht, und sich bloß an die einfache Natur

⁵ Da das Naive bloß auf der Form beruht, wie etwas gethan oder gesagt wird, so verschwindet uns diese Eigenschaft aus den Augen, sobald die Sache selbst entweder durch ihre Ursachen oder durch ihre Folgen einen überwiegenden oder gar widersprechenden Eindruck macht. Durch eine Naivetät dieser Art kann auch ein Verbrechen entdeckt werden, aber dann haben wir weder die Ruhe noch die Zeit, unsre Aufmerksamkeit auf die Form der Entdeckung zu richten, und der Abscheu über den persönlichen Charakter verschlingt das Wohlgefallen an dem natürlichen. So wie uns das empörte Gefühl die moralische Freude an der Aufrichtigkeit der Natur raubt, sobald wir durch eine Naivetät ein Verbrechen erfahren; eben so erstickt das erregte Mitleiden unsere Schadenfreude, sobald wir jemand durch seine Naivetät in Gefahr gesetzt sehen.

10 Charakter] *a lbj. kihagyva*

van, mivel egy ártani kívánó embert kaptunk rajta : mert a természet a mesterkéléssel s a valóság a csalárdsággal ellenkezve ; mindég figyelmet ébreszt. A meglepő naivba is tehát való morális gyönyört találunk, bárha nem morális karaktert is.

[73r] A meglepő naivba mindég a természetet becsüljük ugyan, mivel 5
a valóságra becsülnünk kell ; a gondolkodó naivba elenben a személyt becsüljük, s nem csak morális gyönyört érezünk tehát, hanem morális tárgyát is. Mindenik esetbe igaza van a természetnek, hogy az igazat megmondja ; de az utolsó esetbe nem csak a természetnek van elsősege, hanem a személynek is becsüllése. Az első esetbe 10
a természet igazságossága mindég szégyenére van a személynek, mivel nem önkéntesen való ; a másodikba a személynek mindég érdemére, ha a kimondó szégyennel borul is el.

Naiv gondolkodást tulajdonítunk az olyan embernek, ki a dolgok-
rol való ítéletében által latja ugyan környülmenyi s összefüggései 15
mesterkéléset s keresetségét, s még is magát az egyszerű termé-

5 becsüljük] <figyelmezzük> 6 becsülnünk] <figyelmeznünk> 16 kere-
setségét] kerestségét

hält. Alles, was innerhalb der gesunden Natur davon geurtheilt werden kann, fordern wir von ihm, und erlassen ihm schlechterdings nur das, was eine Entfernung von der Natur, es sey nun im Denken oder im Empfinden, wenigstens Bekanntschaft derselben voraussetzt.

Wenn ein Vater seinem Kinde erzählt, daß dieser oder jener Mann vor Armuth verschmachte, und das Kind hingeht, und dem armen Mann seines Vaters Geldbörse zuträgt, so ist diese Handlung naiv; denn die gesunde Natur handelte aus dem Kinde, und in einer Welt, wo die gesunde Natur herrschte, würde es vollkommen recht gehabt haben, so zu verfahren. Es sieht bloß auf das Bedürfniß und auf das nächste Mittel, es zu befriedigen; eine solche Ausdehnung des Eigenthumsrechtes, wobey ein Theil der Menschen zu Grunde gehen kann, ist in der bloßen Natur nicht gegründet. Die Handlung des Kindes ist also eine Beschämung der wirklichen Welt, und das gesteht auch unser Herz durch das Wohlgefallen, welches es über jene Handlung empfindet.

Wenn ein Mensch ohne Weltkenntniß, sonst aber von gutem Verstande, einem andern, der ihn betrügt, sich aber geschickt zu verstellen weiß, seine Geheimnisse berichtet, und ihm durch seine Aufrichtigkeit selbst die Mittel leiht, ihm zu schaden, so finden wir das naiv. Wir lachen ihn aus, aber können uns doch nicht erwehren, ihn deswegen hochzuschätzen. Denn sein Vertrauen auf den andern quillt aus der Redlichkeit seiner eigenen Gesinnungen; wenigstens ist er nur in so fern naiv, als dieses der Fall ist.

[136]

Das Naive der Denkart kann daher niemahls eine Eigenschaft verdorbener Menschen seyn, sondern nur Kindern und kindlich gesinnten Menschen zukommen. Diese letztern handeln und denken oft mitten unter den gekünstelten Verhältnissen der großen Welt naiv; sie vergessen aus eigener schöner Menschlichkeit, daß sie es

10–11 würde ... haben] *kihagyva* 11–12 Es ... befriedigen] *kihagyva*

szethez tartja. Mindent a mit a meg nem vesztegetett természet ítélné, kívánjuk tőle, s csak azt bocsatjuk átáljába meg neki, a mi a természettől eltávozt, a gondolkodásba vagy érzésbe, legalább azzal ismeretséget teszen-fel előre.

Ha egy Atya gyermekének elbeszéli, hogy ez vagy amaz ember 5
mint kinlódik a szegénységgel, s ha a Gyermekek Atyának erszényét
a szegénynek viszi, ezen tett naív; mert a meg nem vesztegetett
természet dolgozott a Gyermekekből, s olly világba, mellybe a termé-
szet nincs megvesztegetve, épen így kellett volna cselekedni; mert az
ollyan tulajdonság jussa kiterjedése, melly az emberiség egy része 10
elhanyagoljon, nincs a természetbe fundalva. A Gyermekek tette tehát
a valóságos világ megszegényítése, s azt a mi szívünk is megvalja,
azon jól eséssel, mellyet ő ama cselekedetből érzett.

Ha egy jó eszü, de világot nem ismerő ember, egy ötlet megcsalni
akaró embernek, ki magát ügyesen tudja tettetni, titkait megvalja, 15
s igazságossága által ő maga ad eszközököt az ártásra, ezt naívnak
találjuk. Kinevetjük ötlet, de még sem becsüljük érte. Mert az ő más-
hoz meghívése, gondolkodása modja jámborságából van; legalább
csak annyira naív, a mennyibe ezen eset.

[73v] A gondolkodás Naívsága tehát soha sem lehet megvesztegetett 20
emberek tulajdonsága, hanem csak a gyermekeké s a Gyermeke-
sen gondolkodóké. Az ilyenek néha a nagy világ legmesterkéltbb
összefüggései közt is naív cselekednek s gondolkoznak; elfelejtik
tulajdon szép emberiségekből, hogy megvesztegetett világgal van

2 bocsatjuk] bocsatjuk <egy> 10 tulajdonság] tulajdonság 10 kiterjedése]
kiterjedését 13 cselekedetből] cselekedetből *em.* 17 érte] ererte *em.*

10 tulajdonság jussa] des Eigenthumsrechtes (64.13)

mit einer verderbten Welt zu thun haben, und betragen sich selbst an den Höfen der Könige mit einer Ingenuität und Unschuld, wie man sie nur in einer Schäferwelt findet.

Es ist übrigens gar nicht so leicht, die kindische Unschuld von der kindlichen immer richtig zu unterscheiden, indem es Handlungen gibt, welche auf der äußersten Gränze zwischen beyden schweben, und bey denen wir schlechterdings im Zweifel gelassen werden, ob wir die Einfältigkeit belachen oder die edle Einfalt hochschätzen sollen. Ein sehr merkwürdiges Beyspiel dieser Art findet man in der Regierungsgeschichte des *Papstes Adrian des Sechsten*, die uns Herr Schröckh mit der ihm eigenen Gründlichkeit und pragmatischen Wahrheit beschrieben hat. Dieser Papst, ein Niederländer von Geburt, verwaltete das Pontificat in einem der kritischsten Augenblicke für die Hierarchie, wo eine erbitterte Partey die Blößen der römischen Kirche ohne alle Schonung aufdeckte, und die Gegenpartey im höchsten Grad interessiert war, sie zuzudecken. Was der wahrhaft naive Charakter, wenn ja ein solcher sich auf den Stuhl des heiligen Peters verirrt, in diesem Falle zu thun hatte, ist keine Frage; wohl aber, wie weit eine solche Naivetät der Gesinnung mit der Rolle eines Papstes verträglich seyn möchte. Dieß war es übrigens, was die Vorgänger und die Nachfolger Adrians in die geringste Verlegenheit setzte. Mit Gleichförmigkeit befolgten sie das einmahl angenommene römische System, überall nichts einzuräumen. Aber Adrian hatte wirklich den geraden Charakter seiner Nation, und die Unschuld seines ehemahligen Standes. Aus der engen Sphäre des Gelehrten war er zu seinem erhabenen Posten emporgestiegen, und selbst auf der Höhe seiner neuen Würde jenem einfachen Charakter nicht untreu geworden. Die Mißbräuche in der Kirche rührten ihn, und er war viel zu redlich, öffentlich zu dissimuliren, was er

[137]

8 oder ... Einfalt] *kihagyva* 13 kritischsten] kritischsten C 16–28 Was ... geworden.] *kihagyva*

bajok, s a Fejedelmek udvaraiban is ingenuitással, ártatlansággal viselik magokat, a mint a Pásztori világba találni lehetne.

Egyébaránt nem olyan könnyű a gyermeki ártatlanságot a gyermekestől megkülömböztetni, mivel olly tettek vannak, melyek a kettőnek külső határai közt levegnek s kétsegeskedni hagynak, 5
vallyon kinevessük e vagy becsüljük. Igen nevezetes példa van erre a VI^{ik} Adrianus Pápa historijában, melyet Schröck pontosan s pragmatís valósággal leírt. Ez a Pápa Belgiumi születés volt, s a Hiérarchiára nézve igen kritikai környülmények közt igazgatta a Pontificatust, melyben az elkeseredett Felekezet kegyelem nélkül 10
felfedezte a Római Szék hibájit, s az ellenkező fél a legfelsőbb gradusba interessálva vala azt elfedni. Adrián a Szent Széken sem vesztette vala-el előbbi karakterét. Az ekklézsia vissza-élések megindították ötet s jámborabb vala nyilvánosan dissimulálni azt, a mit titokba megvallott. Ezen gondolkozás modjával a nemet 15
országi Legatushoz, azon *Instructioját*, melly az elébbi *Pápák* princípiumával épen elenkezett: „Jol tudjuk, hogy ezen Szent Széknél már nehány esztendők olta sok alacsonság ment végbe; nem csuda ha a főről a betegség a tagokba szálott, a Pápákról a Prælatosokba örökködött. Mi minnyájan el vetemedtünk, s rég olta egy sincs 20
köztünk, ki valami jót tenne, egy sincs.” Ez valóba kétessé teszi ítéletünk, s bárha szíve joságát becsüljük is, de azon környülményi közt valo tetteire nézve kétesek vagyunk.

20 el] el <ta>

22–23 de ... vagyunk] so wird diese letztere nicht wenig durch die Betrachtung geschwächt, daß die Natur an der Kunst und das Herz an dem Kopf einen zu schwachen Gegner gehabt habe (70.7–9)

im stillen sich eingestand. Dieser Denkart gemäß ließ er sich in
 der *Instruction*, die er seinem Legaten nach Deutschland mitgab,
 zu Geständnissen verleiten, die noch bey keinem Papste erhört
 gewesen waren, und den Grundsätzen dieses Hofes schnurgerade
 5 zuwiderliefen. „Wir wissen es wohl,” hieß es unter andern, „daß
 an diesem heiligen Stuhl schon seit mehrern Jahren viel Abscheu-
 liches vorgegangen; kein Wunder, wenn sich der kranke Zustand
 von dem Haupt auf die Glieder, von dem Papst auf die Prälaten
 10 fortgeerbt hat. Wir alle sind abgewichen, und schon seit lange ist
 keiner unter uns gewesen, der etwas Gutes gethan hätte, auch
 nicht Einer.” Wieder anderswo befiehlt er dem Legaten, in seinem
 Nahmen zu erklären, „daß er, Adrian, wegen dessen, was vor ihm
 von den Päpsten geschehen, nicht dürfe getadelt werden und daß
 15 dergleichen Ausschweifungen, auch da er noch in einem geringen
 Stande gelebt, ihm immer mißfallen hätten u. s. f.” Man kann leicht
 denken, wie eine solche Naivetät des Papstes von der römischen
 Klerisey mag aufgenommen worden seyn; das Wenigste, was man
 ihm Schuld gab, war, daß er die Kirche an die Ketzer verrathen
 habe. Dieser höchst unkluge Schritt des Papstes würde indessen
 20 unsrer ganzen Achtung und Bewunderung werth seyn, wenn wir
 uns nur überzeugen könnten, daß er wirklich naiv gewesen, d. h.
 daß er ihm bloß durch die natürliche Wahrheit seines Characters,
 ohne alle Rücksicht auf die möglichen Folgen, abgenöthiget worden
 sey, und daß er ihn nicht weniger gethan haben würde, wenn er die
 25 begangene Unschicklichkeit in ihrem ganzen Umfang eingesehen
 hätte. Aber wir haben einige Ursache zu glauben, daß er diesen
 Schritt für gar nicht so unpolitisch hielt, und in seiner Unschuld so
 weit ging zu hoffen, durch seine Nachgiebigkeit gegen die Gegner
 etwas sehr Wichtiges für den Vortheil seiner Kirche gewonnen zu
 30 haben. Er bildete sich nicht bloß ein, diesen Schritt als redlicher
 Mann thun zu müssen, sondern ihn auch als Papst verantworten zu
 können, und indem er vergaß, daß das künstlichste aller Gebäude

[138]

3–4 die ... und] *kihagyva* 68.11–70.4 Wieder ... befolgen.] *kihagyva*

schlechterdings nur durch eine fortgesetzte Verläugnung der Wahrheit erhalten werden könnte, beging er den unverzeihlichen Fehler, Verhaltensregeln, die in natürlichen Verhältnissen sich bewährt haben mochten, in einer ganz entgegengesetzten Lage zu befolgen.

5 Dieß verändert allerdings unser Urtheil sehr; und ob wir gleich der Redlichkeit des Herzens, aus dem jene Handlung floß, unsere Achtung nicht versagen können, so wird diese letztere nicht wenig durch die Betrachtung geschwächt, daß die Natur an der Kunst und das Herz an dem Kopf einen zu schwachen Gegner gehabt habe.

10 Naiv muß jedes wahre Genie seyn, oder es ist keines. Seine Naivetät allein macht es zum Genie, und was es im Intellectuellen und Ästhetischen ist, kann es im Moralischen nicht verläugnen. Unbekannt mit den Regeln, den Krücken der Schwachheit und den Zuchtmeistern der Verkehrtheit, bloß von der Natur oder dem In-

15 stinct, seinem schützenden Engel, geleitet, geht es ruhig und sicher durch alle Schlingen des falschen Geschmacks, in welchen, wenn es nicht so klug ist, sie schon von weitem zu vermeiden, das Nichtgenie unausbleiblich verstrickt wird. Nur dem Genie ist es gegeben, außerhalb des Bekannten noch immer zu Hause zu seyn und die

20 Natur zu *erweitern*, ohne über sie *hinaus zu gehen*. Zwar begegnet letzteres zuweilen auch den größten Genies, aber nur, weil auch diese ihre phantastischen Augenblicke haben, wo die schützende Natur sie verläßt, weil die Macht des Beyspiels sie hinreißt, oder der verderbte Geschmack ihrer Zeit sie verleitet.

25 Die verwickeltsten Aufgaben muß das Genie mit anspruchloser Simplicität und Leichtigkeit lösen; das Ey des Columbus gilt von jeder genialischen Entscheidung. Dadurch allein legitimirt es sich als Genie, daß es durch Einfalt über die verwickelte Kunst triumphirt. Es verfährt nicht nach erkannten Principien, sondern nach

30 Einfällen und Gefühlen; aber seine Einfälle sind Eingebungen eines Gottes (alles, was die gesunde Natur thut, ist göttlich), seine Gefühle sind Gesetze für alle Zeiten und für alle Geschlechter der Menschen.

[139]

[74r] Naivnak kell minden való Genienek lenni, vagy nem Genie. Csupán naivsága teszi Genievé, s ami ő az intellectualba s æsthetikaiba, a moralisba sem lehet más, nem tagadhatja meg. Ismeretlenül a régulákkal, a gyengeség mankójival, az elfordultság fe-
nyítőmestereivel, csupán a természettől s instinctussától, az ő véd 5
Angyalától vezéreltetve, nyugalmasan s bátran megyen az ál ízlés minden törein keresztül, a melyekbe, ha nem elég okos még tavol-
ról kikerülni, a nemgenie elmaradhatlanul belébonyolodik. Csak a Genie tud az Ismeretlenen kívül is mindég othonn lenni, csak e tudja a természetet szélesíteni a nélkül, hogy kilépnék belőle. 10
Találja ugyan ez néha a legnagyobb Genieket is, de csak azért mivel ezeknek is megvan a magok fantáztai szempontyok, mellyben a védő természet elhagyja, mivel a példák hatalma elragadja, vagy időkorok megveszett ízlése vezeti.

A leg elbonyolítottabb problémákat kimondhatlan egyszerűség-
gel s könnyűséggel kell felfejteni a Genienek; a Columb Tojással minden geniealis felfejtésnek példája. Csak azzal legitimálja magát mint Genie, hogy egyszerűségével a legbonyolgotottabb mesterség is triumpfáljan. Nem cselekszik ő ismeretes princípiumok sze-
rént, hanem csak érzései s találmányai szerént; de az ő találmányai 20
Isteni sugallások (minden Isteni, amit a meg nem vesztegetett természet teszen), érzései minden időnek s emberi nemnek törvényei.

1 Genienek] Gnienek *em.* 7 minden] minten

Den kindlichen Charakter, den das Genie in seinen Werken ausdrückt, zeigt es auch in seinem Privatleben und in seinen Sitten. Es ist *schamhaft*, weil die Natur dieses immer ist; aber es ist nicht *decent*, weil nur die Verderbniß *decent* ist. Es ist *verständlich*, denn die Natur kann nie das Gegentheil seyn; aber es ist nicht *listig*, denn das kann nur die Kunst seyn. Es ist seinem Charakter und seinen Neigungen *treu*, aber nicht sowohl weil es Grundsätze hat, als weil die Natur bey allem Schwanken immer wieder in die vorige Stelle rückt, immer das alte Bedürfniß zurück bringt. Es ist *bescheiden*, ja blöde, weil das Genie immer sich selbst ein Geheimniß bleibt, aber es ist nicht ängstlich, weil es die Gefahren des Weges nicht kennt, den es wandelt. Wir wissen wenig von dem Privatleben der größten Genies, aber auch das Wenige, was uns z. B. von *Sophokles*, von *Archimed*, von *Hippokrates*, und aus neueren Zeiten von *Ariost*, *Dante* und *Tasso*, von *Raphael*, von *Albrecht Dürer*, *Cervantes*, *Shakespeare*, von *Fielding*, *Sterne* u. a. aufbewahrt worden ist, bestätigt diese Behauptung.

Ja, was noch weit mehr Schwierigkeit zu haben scheint, selbst der große Staatsmann und Feldherr, werden, sobald sie durch ihr Genie groß sind, einen naiven Charakter zeigen. Ich will hier unter den Alten nur an *Epaminondas* und *Julius Cäsar*, unter den Neuern nur an *Heinrich den Vierten* von Frankreich, *Gustav Adolf* von Schweden und den Czar *Peter den Großen* erinnern. Der Herzog von *Marlborough*, *Türenne*, *Vendome* zeigen uns alle diesen Charakter. Dem andern Geschlecht hat die Natur in dem naiven Charakter seine höchste Vollkommenheit angewiesen. Nach nichts ringt die weibliche Gefallsucht so sehr als nach dem *Schein des Naiven*; Beweis genug, wenn man auch sonst keinen hätte, daß die größte Macht des Geschlechts auf dieser Eigenschaft beruhet. Weil aber die herrschenden Grundsätze bey der weiblichen Erziehung mit diesem Charakter in ewigem Streit liegen, so ist es dem Weibe im Moralischen ebenso schwer als dem Mann im Intellectuellen

18 was ... scheint] kihagyás

A munkájiba kinyomott gyermeki karaktert mutatja a Genie privat életében s szokásaiban is. *Szemérmes* ő, mivel a természet mindég az; de nem illendőség után járo, mivel ezt csak a megveszetség teszi. *Okos*, mivel a természet is az; de nem *hamis*, mivel az csak a mesterség. Karakteréhez vágyásához, szenvedelméhez *hív*, de nem principiumokból, hanem mivel a természet tétovázásaiból régi helyére visszatér, mindég a régi fogatkozást visszahozza. *Bátortalan* söt félénk, mert a Genie mindég titok marad magának; de nem rettegősködő, mivel pályája veszedelmeit, mellyeken vándorol nem ismeri. Keveset tudunk a nagyobb Geniek Privát életéről, de azon kevés is, a melyet p. o. Sophokles, Archimed, s Hippokratesről, s az újabbak közül Ariosto, Dante, Cervantes, Schakspeare, Tasso, Raphaël, Albrecht Dürrer, Filding s Sterneröl tudunk, ezt bizonyítja.

[74v] Söt a legnagyobb Status embere s Hadivezér is, mihelyt Genieje által nagy lett, naiv karaktert mutat. A regiek közül csak Epaminondast s Julius Cæsart, az újabbak közül IV^{lk} Henriket, a Francziát, Gustav Adolphot, a Schvedet, s a Nagy Péter Czárt említem. A Marlborough Herczeg, Türenne, Vendome, minnyájan ezen karaktert mutatják. A szép nemhez a naiv karakterbe a legfelsőbb tökéletjét mutatta a természet. Semmi után úgy nem vív az asszonyi tetszés kívánás, mint a Naívnak tetszés után; ha több nem volna is, ez is elég bizonyítása annak, hogy ezen Nem legnagyobb hatalma, ezen tulajdonságba áll. De mivel a Szép nem nevelésében uralkodó principiumok ezen karakterrel örökös perbe vannak, épen olyan nehéz az asszonynak az erkölcsiben, mint a Ferjfiúnak az értelmiben a jo nevelés hasznaival a természet ezen jeles ajándékot megvesztegetlen megtartani; s az az Asszony, melly a nagyvilági ügyes magaviselettel az erkölcsök ezen naívságát össze köti, épen olly

4 a] *beszúrva* 5 vágyásához] <szer> 11 azon] <az is a mi> 13 tudunk] <tud> 28 erkölcsök] <szokások>

mit den Vortheilen der guten Erziehung jenes herrliche Geschenk der Natur unverloren zu behalten; und die *Frau*, die mit einem geschickten Betragen für die große Welt dieses Naive der Sitten verknüpft, ist eben so hochachtungswürdig als der Gelehrte, der mit der ganzen Strenge der Schule genialische Freyheit des Denkens verbindet.

Aus der naiven Denkart fließt nothwendiger Weise auch ein naiver Ausdruck, sowohl in Worten als Bewegungen, und er ist das wichtigste Bestandstück der Grazie. Mit dieser naiven Anmuth drückt das Genie seine erhabensten und tiefsten Gedanken aus; es sind Göttersprüche aus dem Mund eines Kindes. Wenn der Schulverstand, immer vor Irrthum bange, seine Worte wie seine Begriffe an das Kreuz der Grammatik und Logik schlägt, hart und steif ist, um ja nicht unbestimmt zu seyn, viele Worte macht, um ja nicht zu viel zu sagen, und dem Gedanken, damit er ja den Unvorsichtigen nicht schneide, lieber die Kraft und die Schärfe nimmt, so gibt das Genie dem seinigen mit einem einzigen glücklichen Pinselstrich einen ewig bestimmten, festen und dennoch ganz freyen Umriß. Wenn dort das Zeichen dem Bezeichneten ewig heterogen und fremd bleibt, so springt hier wie durch innere Nothwendigkeit die Sprache aus dem Gedanken hervor und ist so sehr eins mit demselben, daß selbst unter der körperlichen Hülle der Geist wie entblößet erscheint. Eine solche Art des Ausdrucks, wo das Zeichen ganz in dem Bezeichneten verschwindet, und wo die Sprache den Gedanken, den sie ausdrückt, noch gleichsam nackend läßt, da ihn die andre nie darstellen kann, ohne ihn zugleich zu verhüllen, ist es, was man in der Schreibart vorzugsweise genialisch und geistreich nennt.

Frey und natürlich, wie das Genie in seinen Geisteswerken, drückt sich die Unschuld des Herzens im lebendigen Umgang aus.

[142]

nagyra becsülendő, mint az a Tudos, ki az iskola pontosságával a gondolkodás geniealis szabadságát öszve köti.

Ezen naiv gondolkodás módjából szükségesképen naiv ki nyomás is foly, valamint a szokban úgy a mazgásokban is, s ez legfontosabb tévőrésze a kellemnek. Ezen naiv kedvességgel nyomja-ki a Genie 5 legfelségesebb s mélyebb gondolatjait; isteni mondások ezek egy Gyermek szájából. Ha az iskolás ész, mindég rettegeve a hibázástol, szavait s megfogatjait a Grammatika s Logika keresztyére szegezve, darabos s feszes lessz, hogy határozatlan ne legyen, szót szaparít, hogy sokat ne beszéljen s gondolatjainak inkább erejét s hatóságát 10 elveszi, a Genie az övéinek egyetlen szerencsés ecsetvonásával, örökös meghatározott erős s mégis egészen szabad rajzolatot ad. Ha az iskolásnak a megjegyeztetett jegye örökre heterogena s idegen marad, nála a belső szükségességnél fogva a nyelv a gondolatból terem-elé s olly egyenlő azzal, hogy a leplezés alatt is meztelen marad 15 a lélek. Olly kitétel, mellybe a jegy a jegyzettel összefoly, s a hol a nyelv a kitett gondolatot egyszersmind meztelen hagyja, melyet az iskolás nem tud eléadni, hogy egészen el ne leplezze, teszi a geniealis s lelkes írásmodot.

[75r] Szabadon s természetesen fejezi-ki magát a szív ártatlansága 20 a tarsalkodásban, mint a Genie lelkimunkájiban. Tudnivalo, hogy

3 nyomás] <tétel> 11 ecsetvonásával] esetvonásával *em.* 12 erős] <ke-
meny> 19 geniealis] genielis *em.*

18–19 teszi ... írásmodot] ist es, was man in der Schreibart vorzugsweise
genialisch und geistreich nennt (74.26–28)

Bekanntlich ist man im gesellschaftlichen Leben von der Simplicität und strengen Wahrheit des Ausdrucks in demselben Verhältniß wie von der Einfalt der Gesinnungen abgekommen, und die leicht zu verwundende Schuld sowie die leicht zu verführende Einbildungskraft haben einen ängstlichen Anstand nothwendig gemacht. Ohne falsch zu seyn, redet man öfters anders, als man denkt; man muß Umschweife nehmen, um Dinge zu sagen, die nur einer kranken Eigenliebe Schmerz bereiten, nur einer verderbten Fantasie Gefahr bringen können. Eine Unkunde dieser conventionellen Gesetze, verbunden mit natürlicher Aufrichtigkeit, welche jede Krümme und jeden Schein von Falschheit verachtet (nicht Roheit, welche sich darüber, weil sie ihr lästig sind, hinwegsetzt) erzeugen ein Naives des Ausdrucks im Umgang, welches darin besteht, Dinge, die man entweder gar nicht oder nur künstlich bezeichnen darf, mit ihrem rechten Nahmen und auf dem kürzesten Wege zu benennen. Von der Art sind die gewöhnlichen Ausdrücke der Kinder. Sie erregen Lachen durch ihren Contrast mit den Sitten, doch wird man sich immer im Herzen gestehen, daß das Kind recht habe. [143]

Das Naive der Gesinnung kann zwar, eigentlich genommen, auch nur dem Menschen als einem der Natur nicht schlechterdings unterworfenen Wesen beygelegt werden, obgleich nur in so fern als wirklich noch die reine Natur aus ihm handelt; aber durch einen Effect der poetisirenden Einbildungskraft wird es öfters von dem Vernünftigen auf das Vernunftlose übergetragen. So legen wir öfters einem Thiere, einer Landschaft, einem Gebäude, ja der Natur überhaupt, im Gegensatz gegen die Willkühr und die phantastischen Begriffe des Menschen einen naiven Charakter bey. Dieß erfordert aber immer, daß wir dem Willenlosen in unsern Gedanken einen Willen leihen, und auf die strenge Richtung desselben nach dem Gesetz der Nothwendigkeit merken. Die Unzufriedenheit über unsere eigene schlecht gebrauchte moralische Freyheit und über die in unserm Handeln vermißte sittliche Harmonie führt leicht

11–12 (nicht ... hinwegsetzt)] *kihagyva* 20 schlechterdings] *kihagyva* 26–27 im ... Menschen] *kihagyás*

a társasági életbe a kitétel szoros valósága s simplicittása; a mint
gondolkodás egyszerűsége sem tartatik meg s a könnyen sérthető
hiba s a könnyen elcsabító képzelődés szükségesképen rettegős-
ködő illendőséget csináltak. Neha a nélkül hogy hamis lenne az
ember mást mond mint gondol; tekervényesen kell oly dolgo- 5
kot kimondani, mellyek csak az Egoizmus betegét sérthetik meg,
s a megveszett phantáziának csinálhatnak veszedelmet. Nem tudva
ezen conventios törvényeket, minden csavargást s csalárd szint
megvető természeti tiszta szívűséggel, a társalkodásba is naiv
kitétellel fejezik ki magokat, melly oly dolgok kimondásában áll, 10
mellyeket vagy éppen nem vagy mesterségesen rajzolva kell eléadni;
a naiv helyes nevével s a legrövidebb úton megnevezi. Illyenek
a Gyermeki kitételek is. Ezek kaczagást indítanak a szokással való
contrasztssággal, de mégis mindig szívünkől megvaljuk, hogy
a Gyermeknek igaza van. 15

A naiv gondolkodás modja tulajdonképen csak az embernek tu-
lajdoníthatatik ugyan, mint a természet hatalma alá nem vetett
lénynek, jollehet csak annyiban, a menyibe még munkás belőle a
tiszta természet; de ez a poétai képzelődés által néha az Ertel-
mesről általvitetik az Ertelmetlenre. Így tulajdonítunk gyakran egy 20
álatnak, tájnak, épületnek s főkép a természetnek naiv karaktert.
De ez mindig megkívánja hogy az akarattalannak gondolatun-
kal akaratot tulajdonítsunk s a megítélésében a szükségesség tör-
vényeire figyelmezzünk. Elhasznált erkölcsi szabadságunkon való
megelégedetlenségünk s cselekedeteinknek erkölcsi harmoniatlan- 25
sága könnyen oly állapotba hoz, mellybe mi az értelmetlennel mint
Személyel beszélünk, s benne, mint ha az ellenkező rész próbáját
kiharczolta volna, örökös egyformaságot becsüljük, s nyugalmas
álatotját irigyeljük. Jól jön nekünk, ha azon pillantba értelmünk

1 simplicittása] <egyszerűsége nincs meg> 17 természet] természettől 27
benne] rolla

eine solche Stimmung herbey, in der wir das Vernunftlose wie eine Person anreden und demselben, als wenn es wirklich mit einer Versuchung zum Gegentheil zu kämpfen gehabt hätte, seine ewige Gleichförmigkeit zum Verdienst machen, seine ruhige Haltung beneiden. Es steht uns in einem solchen Augenblicke wohl an, daß wir das Prärogativ unserer Vernunft für einen Fluch und für ein Übel halten, und über dem lebhaften Gefühl der Unvollkommenheit unseres wirklichen Leistens, die Gerechtigkeit gegen unsre Anlage und Bestimmung aus den Augen setzen.

[144]

Wir sehen alsdann in der unvernünftigen Natur nur eine glücklichere Schwester, die in dem mütterlichen Hause zurück blieb, aus welchem wir im Übermuth unserer Freyheit heraus in die Fremde stürmten. Mit schmerzlichem Verlangen sehnen wir uns dahin zurück, sobald wir angefangen, die Drangsale der Cultur zu erfahren, und hören im fernen Auslande der Kunst der Mutter rührende Stimme. So lange wir bloße Naturkinder waren, waren wir glücklich und vollkommen; wir sind frey geworden, und haben beydes verloren. Daraus entspringt eine doppelte und sehr ungleiche Sehnsucht nach der Natur; eine Sehnsucht nach ihrer *Glückseligkeit*, eine Sehnsucht nach ihrer *Vollkommenheit*. Den Verlust der ersten beklagt nur der sinnliche Mensch; um den Verlust der andern kann nur der moralische trauern.

Frage dich also wohl, empfindsamer Freund der Natur, ob deine Trägheit nach ihrer Ruhe, ob deine beleidigte Sittlichkeit nach ihrer Übereinstimmung schmachtet? Frage dich wohl, wenn die Kunst dich aneckelt und die Mißbräuche in der Gesellschaft dich zu der leblosen Natur in die Einsamkeit treiben, ob es ihre Beraubungen, ihre Lasten, ihre Mühseligkeiten, oder ob es ihre moralische Anarchie, ihre Willkühr, ihre Unordnungen sind, die du an ihr verabscheust? In jene muß dein Muth sich mit Freuden stürzen und dein Ersatz muß die Freyheit selbst seyn, aus der sie fließen. Wohl darfst du dir das ruhige Naturglück zum Ziel in der Ferne

[145]

8 unseres wirklichen Leistens] *kihagyva*

[75v] prærogatíváját átoknak s rosznak tartjuk, képességünk s elrendel-
tetésünk jószágot tökéletlenségünk eleven érzése elfelejteti.

Ekkor az érzéketlen természetet egy szerencsés Testvérnek néz-
zük, ki csak egyedül maradt hátra az anyai házban, melyből mi
szabadságunktól felfuvalkodva kirohantunk az idegen földre. Faj- 5
dalmas vágyással kívánczunk vissza oda, mihelyt a cultura nyomó
terheit érezzük, s a messze külföldre az Anya Mív bájos hangját
haljuk. Míg csupa természet Gyermekai voltunk Szerencsések s
tökéletesek valánk; szabadokká lettünk s mind a kettőt elvesztettük.
Ebből egy kettős s a természet után igen különböző vágyás támad 10
bennünk; a természet *Boldogsága* s a természet *tökéletessége* után
vágyás. Az első veszteséget csak az *érzéki* ember siratja, a második
után az *erkölcsi* bánkodhatik.

Jól meg kérdezd tehát magadot érzékeny Barátja a természet-
nek, vallyon nyugalma után restséged vonsz e, vallyon harmoniája 15
után megsértett erkölcsiséged eped e? Jól megkérdezd magadot,
ha a mesterségességet gyűlölöd s a társasági vissza élések az élet-
telen természetbe a magányba vonszanak, vallyon a természetből
megfosztás, a terhek, nyomoruságok e, vagy vallyon a társaság
moralis Anarchiája, önkénye, rendeletlenségei az, a mit te meg- 20
utálsz? Örömmel rohansz ama magányba s kárpotlásod a belőle fo-
lyó Szabadság lessz. A nyugalmas természet szerencsáját kell ugyan
czielodnak távolról kiszégezni, de csak azt, mely érdemességének

10 természet] természetnek 11 *Boldogsága*] Boldogságának 13 az] az 18
vonszanak] vonszanak <téged> 22 ugyan] ugyan <távol>

aufstecken, aber nur jenes, welches der Preis deiner Würdigkeit ist. Also nichts von Klagen über die Erschwerung des Lebens, über die Ungleichheit der Conditionen, über den Druck der Verhältnisse, über die Unsicherheit des Besitzes, über Undank, Unterdrückung, Verfolgung; allen *Übeln* der Cultur muß du mit freyer Resignation dich unterwerfen, mußst sie als die Naturbedingungen des Einzigguten respectiren; nur das *Böse* derselben mußst du, aber nicht bloß mit schlaffen Thränen, beklagen. Sorge vielmehr dafür, daß du selbst unter jenen Befleckungen rein, unter jener Knechtschaft frey, unter jenem launischen Wechsel beständig, unter jener Anarchie gesetzmäßig handelst. Fürchte dich nicht vor der Verwirrung außer dir, aber vor der Verwirrung in dir; strebe nach Einheit, aber suche sie nicht in der Einförmigkeit; strebe nach Ruhe, aber durch das Gleichgewicht, nicht durch den Stillstand deiner Thätigkeit. Jene Natur, die du dem Vernunftlosen beneidest, ist keiner Achtung, keiner Sehnsucht werth. Sie liegt hinter dir, sie muß ewig hinter dir liegen. Verlassen von der Leiter, die dich trug, bleibt dir jetzt keine andere Wahl mehr, als mit freyem Bewußtseyn und Willen das Gesetz zu ergreifen, oder rettungslos in eine bodenlose Tiefe zu fallen.

Aber wenn du über das verlorne *Glück* der Natur getröstet bist, so laß ihre *Vollkommenheit* deinem Herzen zum Muster dienen. Trittst du heraus zu ihr aus deinem künstlichen Kreis, steht sie vor dir in ihrer großen Ruhe, in ihrer naiven Schönheit, in ihrer kindlichen Unschuld und Einfalt; dann verweile bey diesem Bilde, pflege dieses Gefühl, es ist deiner herrlichsten Menschheit würdig. Laß dir nicht mehr einfallen, mit ihr *tauschen* zu wollen, aber nimm sie in dich auf und strebe, ihren unendlichen Vorzug mit deinem eigenen unendlichen Prärogativ zu vermählen, und aus beydem das Göttliche zu erzeugen. Sie umgebe dich wie eine liebliche *Idylle*, in der du dich selbst immer wieder findest, aus den Verirrungen der Kunst, bey der du Muth und neues Vertrauen sammelst zum Laufe, und die Flamme des *Ideals*, die in den Stürmen des Lebens so leicht erlischt, in deinem Herzen von neuem entzündest.

24 großen] *kihagyva* 31–32 aus ... Kunst] *kihagyva*

jutalma. Ne panaszkodj tehát az élet nehézségeiről, ne a conditiók egyenetlenségéről, a környülmények nyomása s tulajdonod bátor-
 talan bírásáról, a hálátlanság, elnyomás s üldöztetésről; a cultura
 minden Alkalmatlanságainak szabad Resignatioval kell alája vet-
 ned magad, respectálnod kell, mint az Egyetlen jónak természeti
 5
 conditioit; csak a *Roszra* panaszkodj, de nem pityergő könnyekkel.
 Igyekezz inkább, hogy te a több bémocskolt közt tiszta maradj,
 a szolgák közt szabad, a launás változó közt álhatatos, s azon Anar-
 [76r] chiaba törvények szerint cselekedj. Ne felj a rajtad kívüli zavaró-
 dástól, csak a benned valótól; törekedj Egység után, de ne keresd
 10
 azt Egyformaságba; törekedj nyugalom után, de az egyarányt
 s nem munkásságod megszűnésével. Azon természet, melyet az
 érzéketlentől irigylesz nem méltó figyelmedre, nem vágyásodra. Az
 utánad van s örökre utánad fog maradni. Elhagyatva a téged vívő
 lajtorjától, nem marad többé más választásod, vagy szabad akaratod
 15
 szerint törvények alá adod magad, vagy védtelen egy feneketlen
 mélységbe zuhansz.

De ha a természet elvesztett szerencséjén megvigasztalodtal,
 hadd *tökéletességét* szívednek példányaul szolgálni. Ha kilépsz
 hozzája mesterkelt körödből, s az nyugalomában, naiv szépségében
 20
 s gyermeki ártatlanságában s egyszerűségében előtted áll; mulass
 akkor ezen képnél, tápláld ezen érzést, ez legdicsőbb emberiségedre
 méltó. Ne kívánj többé vele cserélni, vedd fel magodba, s igyekezd
 véghetlen elsőségét véghetlen prærogatívával egyesíteni, s a kettő-
 ből az Istenit elértemteni. Follyon körül ez téged, mint egy kedves
 25
idyllium, mellybe mindég feltalálod magod, melly mellett kedvet s új
 bizodalmat gyűjtesz a futásra, s az ideál lángját, melly olly könnyen
 elalszik az élet zajjai közt, szívedbe újra meggyujtod.

4 Alkalmatlanságainak] Rosszainak

Wenn man sich der schönen Natur erinnert, welche die alten
Griechen umgab, wenn man nachdenkt, wie vertraut dieses Volk un-
 ter seinem glücklichen Himmel mit der freyen Natur leben konnte,
 wie sehr viel näher seine Vorstellungsart, seine Empfindungsweise,
 5 seine Sitten der einfältigen Natur lagen, und welch ein treuer Ab-
 druck derselben seine Dichterwerke sind, so muß die Bemerkung
 befremden, daß man so wenige Spuren von dem *sentimentalischen*
 Interesse, mit welchem wir Neuere an Naturscenen und an Natur-
 charakteren hangen können, bey demselben antrifft. Der Grieche ist
 10 zwar im höchsten Grade genau, treu, umständlich in Beschreibung
 derselben, aber doch gerade nicht mehr und mit keinem vorzüg-
 lichen Herzensantheil, als er es auch in Beschreibung eines An-
 zuges, eines Schildes, einer Rüstung, eines Hausgeräths oder irgend
 eines mechanischen Productes ist. Er scheint, in seiner Liebe für das
 15 Object, keinen Unterschied zwischen demjenigen zu machen, was
 durch sich selbst, und dem, was durch die Kunst und den menschli-
 chen Willen ist. Die Natur scheint mehr seinen Verstand und seine
 Wißbegierde als sein moralisches Gefühl, zu interessiren; er hängt
 nicht mit Innigkeit, mit Empfindsamkeit, mit süßer Wehmuth an
 20 derselben, wie wir Neuern. Ja, indem er sie in ihren einzelnen
 Erscheinungen personificirt und vergöttert und ihre Wirkungen als
 Handlungen freyer Wesen darstellt, hebt er die ruhige Nothwendig-
 keit in ihr auf, durch welche sie für uns gerade so anziehend ist. Sei-
 ne ungeduldige Phantasie führt ihn über sie hinweg zum Drama des
 25 menschlichen Lebens. Nur das Lebendige und Freye, nur Charakte-
 re, Handlungen, Schicksale und Sitten befriedigen ihn, und wenn
 wir in gewissen moralischen Stimmungen des Gemüths wünschen
 können, den Vorzug unserer Willensfreyheit, der uns so vielem
 Streit mit uns selbst, so vielen Unruhen und Verirrungen aussetzt,
 30 gegen die wahllose, aber ruhige Nothwendigkeit des Vernunftlosen
 hinzugehen, so ist, gerade umgekehrt, die Phantasie des Griechen
 geschäftig, die menschliche Natur schon in der unbeseelten Welt
 anzufangen und da, wo eine blinde Nothwendigkeit herrscht, dem
 Willen Einfluß zu geben.

[147]

13–14 oder ... ist] *kihagyva*

Ha azon szép természetre emlékezünk, melly a régi Görögöket vette-körül, ha elgondoljuk, millyen meghitségelt szerencsés ege alatt a szabad természettel ezen nép, eléadása, érzései s erkölcsai millyen közelebb volt a természethez, s millyen hív lenyomásai ennek poétai munkáji, el hidegítt az észre vetel, hogy náluk olly kevés nyoma van a sentimentalis interessének, mellyet mi ujak a természet scénaiba s karaktereibe imádunk. A Görög ugyan a legfelsőbb grádicsig pontos, hív, s álando ennek leírásában, de éppen nem szíves részvéttel, egy paizs, készület, katonai rend, házi eszköz leírásában éppen nem interesszálja magát. Ugy látszik nem teszen külömbséget az objectum s azon szeretete közt, melly magától és a mely mesterségtől s emberi akarattól van alkotva. A természet inkább látszik elméjét s tudni kívánását, mint erkölcsi érzést interesszálni; nem imádja azt melegséggel, érzékenységgel s édes bánkodással, mint mi ujak. Sőt mikor egyes jeleneteibe personifikálja s Istenesíti, s hatáságait mint szabad lények cselekedeteit úgy adja ele, akkor is kiveszi a csendes szükségességből, éppen a melly minket bájol. Nyughatlan phantáziája tul emeli ezen az emberi élet Dramájára. Csak az eleven, szabad, csak a karakterek, cselekedetek, sorsok s szokások elégítik-ki ötét, s ha mi az elme némelly állapotjába kívánjuk, szabad akarattunk elsőseget, melly minket magunkal annyi vívásnak, annyi nyughatlanságoknak s zavarodásnak teszen-ki, a választás nélkül levő, de csendes szükségességü értelmetlennel felcserélni, ekkor a Görög fantáziája éppen ellenkezőleg foglalatoskodó, ő az emberi természetet az lélektelen világba kezdi, s ott hol a vak szükségesség uralkodik, az akarattal befolyást-ád.

2 szerencsés] szabad

Woher wohl dieser verschiedene Geist? Wie kommt es, daß wir,
 die in allem, was Natur ist, von den Alten so unendlich weit über-
 troffen werden, gerade hier der Natur in einem höheren Grade
 huldigen, mit Innigkeit an ihr hangen und selbst die leblose Welt
 5 mit der wärmsten Empfindung umfassen können? *Daher* kommt es,
 weil die Natur bey uns aus der Menschheit verschwunden ist, und
 wir sie nur außerhalb dieser, in der unbeseelten Welt, in ihrer Wahr-
 heit wieder antreffen. Nicht unsere größere *Naturmäßigkeit*, ganz
 im Gegentheil die *Naturwidrigkeit* unsrer Verhältnisse, Zustände [148]
 10 und Sitten treibt uns an, dem erwachenden Triebe nach Wahrheit
 und Simplicität, der, wie die moralische Anlage, aus welcher er flie-
 ßet, unbestechlich und unaustilgbar in allen menschlichen Herzen
 liegt, in der physischen Welt eine Befriedigung zu verschaffen, die
 in der moralischen nicht zu hoffen ist. Deßwegen ist das Gefühl,
 15 womit wir an der Natur hangen, dem Gefühle so nahe verwandt,
 womit wir das entflozene Alter der Kindheit und der kindischen
 Unschuld beklagen. Unsre Kindheit ist die einzige unverstümmelte
 Natur, die wir in der cultivirten Menschheit noch antreffen, daher
 es kein Wunder ist, wenn uns jede Fußstapfe der Natur außer uns
 20 auf unsre Kindheit zurückführt.

Sehr viel anders war es mit den alten Griechen.⁶ Bey diesen

⁶ Aber auch nur bey den Griechen; denn es gehörte gerade eine solche rege
 Bewegung und eine solche reiche Fülle des menschlichen Lebens dazu, als
 den Griechen umgab, um Leben auch in das Leblose zu legen und das Bild
 der Menschheit mit diesem Eifer zu verfolgen. *Ossians* Menschenwelt z. B.
 war dürrig und einförmig; das Leblose um ihn her war groß, colossalisch,
 mächtig, drang sich also auf und behauptete selbst über den Menschen
 seine Rechte. In den Gesängen dieses Dichters tritt daher die leblose Natur
 (im Gegensatz gegen den Menschen) noch weit mehr, als Gegenstand der
 Empfindung hervor. Indessen klagt auch schon Ossian über einen Verfall
 der Menschheit, und so klein auch bey seinem Volke der Kreis der Cultur
 und ihrer Verderbnisse war, so war die Erfahrung davon doch gerade
 lebhaft und eindringlich genug, um den gefühlvollen moralischen Sänger
 zu dem Leblosen zurück zu scheuchen und über seine Gesänge jenen
 elegischen Ton auszugießen, der sie für uns so rührend und anziehend
 macht.

21 Griechen] *a lbj. kihagyva*

Honnan ezen különböző lélek? Hogy van az, hogy mi mind abba a mi természet a Régiektől véghetetlenül felül mulatunk a természetnek nagyobb mértékbe hodolunk, megindulással ragadunk ahhoz, sőt az éltelen világot a legmelegebb érzéssel kívánjuk körül ölelni? Onnan jön ez, mivel nálunk a természet az emberiségből kitűnt, s mi ezt ezen kívül, a lélektelen világba, ennek valóságába találjuk fel. Nem nagyobb *természetmérséklés*ünk, épen az ellenkezőleg, a mi összvefűgéseink, állapotunk, szokásaink *természettel ellenkezése* vonsz minket, a valóság s egyszerűség után vágyo indulatnak, melly mint a mi erkölcsi képességünk, az abból kifolyo minden ember szívébe megvesztegethetlen s kitörölhetlen, a fizikai világba tenni eleget, mellyet az erkölcsibe nem remélhetünk. Azért olly közel lévő a természethez vonzásunk érzése, azon érzéshez, mellyel az eltűnt gyermeki kor s gyermeki ítélet után bánkodunk. E gyermek korunk az egyetlen megnemcsonkított természet, mellyet a cultivált emberiségbe még találhatunk, nem csuda tehát, ha minden nyoma a természetnek magunkon kívül Gyermekkorunkra vissza vezet.

Sokkal másképen volt a régi Görögöknél. A görögöknél soha nem

3 ahöz] ahaz *em.* 7 ellenkezőleg] ellenkezőleg, <természet ellenvalóságunk> 12 olly] olly <egyenlő>

artete die Cultur nicht so weit aus, daß die Natur darüber verlassen wurde. Der ganze Bau ihres gesellschaftlichen Lebens war auf Empfindungen, nicht auf einem Machwerk der Kunst errichtet; ihre Götterlehre selbst war die Eingebung eines naiven Gefühls, die Geburt einer fröhlichen Einbildungskraft, nicht der grübelnden Vernunft, wie der Kirchenglaube der neuern Nationen; da also der Grieche die Natur in der Menschheit nicht verloren hatte, so konnte er außerhalb dieser auch nicht von ihr überrascht werden, und so kein dringendes Bedürfnis nach Gegenständen haben, in denen er sie wieder fand. Einig mit sich selbst, und glücklich im Gefühl seiner Menschheit mußte er bey dieser als seinem Maximum stille stehen, und alles andre derselben zu nähern bemüht seyn; wenn wir, uneinig mit uns selbst, und unglücklich in unsern Erfahrungen von Menschheit, kein dringenderes Interesse haben, als aus derselben herauszufliehen und eine so mißlungene Form aus unsern Augen zu rücken.

Das Gefühl, von dem hier die Rede ist, ist also nicht das, was die Alten hatten; es ist vielmehr einerley mit demjenigen, welches wir *für die Alten haben*. Sie empfanden natürlich; wir empfinden das Natürliche. Es war ohne Zweifel ein ganz anderes Gefühl, was Homers Seele füllte, als er seinen göttlichen Sauhirt den Ulysses bewirthen ließ, als was die Seele des jungen Werthers bewegte, da er nach einer lästigen Gesellschaft diesen Gesang las. Unser Gefühl für Natur gleicht der Empfindung des Kranken für die Gesundheit.

So wie nach und nach die Natur anfang, aus dem menschlichen Leben als *Erfahrung* und als das (handelnde und empfindende) *Subject* zu verschwinden, so sehen wir sie in der Dichterwelt als *Idee* und als *Gegenstand* aufgehen. Diejenige Nation, welche es zugleich in der Unnatur und in der Reflexion darüber am weitesten gebracht hatte, mußte zuerst von dem Phänomen des *Naiven* am stärksten gerührt werden, und demselben einen Nahmen geben. Diese Na-

[77r]

fajult anyira ki a cultura, hogy azon felül a természetet elhagyták volna. Társasági élet egész épülete érzésre volt építve, nem a mesterség csinálmányára, sőt vallások is egy naiv érzés sugallása volt, a nyájas fantázia szüleménye, nem a feszegető észé, mint a mostani újabb Nemzetek vallásáé; mivel tehát a Görög a természetet az emberiségből el nem vesztette nem is kereshette azon kívül s nem lephetett meg attól, mert nem vala annak hijjával, hogy azt ismét feltalálhatta volna. Egyezve magát, szerencsésen emberisége érzetében mint Maximumjánál meg kellett ennél álnia s mindent ehhez közelíteni törekedni; ha mi egyenetlenül magunkal, s szerencsétlenek az emberiségről való tapasztalásinkban, nincs nagyobb érdekünk mint ettől futni s illy elhibázott formát szemünk előtt eltávoztatni.

Az érzés tehát, a mellyről itt szó van, nem az a mi a régieknél volt; hasonlabb inkább ahoz, mellyet mi a Régiekének gondolunk. Ők természetesen éreztek, mi a természetit érezzük. Kétség kívül más érzés volt a Homer lelkébe, mikor isteni Disznopásztorát Ulysseszt vendégeskedni hagyta, mint az ifju Vertherébe, mikor ő ezen éneket egy unalmas társaság után elolvasta. Természethez való érzésünk hasonlít a beteg érzéséhez az egészségért.

A mint el kezdte a természet az emberi életből kitűnni lassanként, mint tapasztalás (cselekvő s érző) s mint Subjectum, úgy látjuk a poetai világba mint Ideát s mint tárgyat által menni. Azon Nemzetnek kellett legelsőbb a *Naiv* phænomenjetől erősebben megilletődni s annak nevet adni, a melly ezt a Nemtermészetbe s Reflexiókba legtovább vitte. Ezen nemzet, a mennyibe tudom, a Francziák. De a naiv érzése s érdekseje természetesen sokkal régibb s egészen

15 hasonlabb] <sőt> 15 ahoz] ahaz *em.* 24 phænomenjetől] phænomenjetől *em.* 24 erősebben] <leg> erősebben 24–25 megilletődni ... adni] *a sor fölé beszúrva*

tion waren, so viel ich weiß, die *Franzosen*. Aber die Empfindung des Naiven und das Interesse an demselben ist natürlicher Weise viel älter, und datirt sich schon von dem Anfang der moralischen und ästhetischen Verderbniß. Diese Veränderung in der Empfindungsweise ist zum Beyspiel schon äußerst auffallend im *Euripides*, wenn man diesen mit seinen Vorgängern, besonders dem *Äschylus*, vergleicht, und doch war jener Dichter der Günstling seiner Zeit. Die nähnliche Revolution läßt sich auch unter den alten *Historikern* nachweisen. *Horaz*, der Dichter eines cultivierten und verdorbenen Weltalters, preist die ruhige Glückseligkeit in seinem Tibur, und ihn könnte man als den wahren Stifter dieser sentimentalischen Dichtungsart nennen, so wie er auch in derselben ein noch nicht übertroffenes Muster ist. Auch im *Properz*, *Virgil* u. a. findet man Spuren dieser Empfindungsweise, weniger beim *Ovid*, dem es dazu an Fülle des Herzens fehlte, und der in seinem Exil zu Tomi die Glückseligkeit schmerzlich vermißt, die Horaz in seinem Tibur so gern entbehrte.

Die Dichter sind überall, schon ihrem Begriffe nach, die *Bewahrer* der Natur. Wo sie dieses nicht ganz mehr seyn können und schon in sich selbst den zerstörenden Einfluß willkürlicher und künstlicher Formen erfahren, oder doch mit demselben zu kämpfen gehabt haben, da werden sie als die *Zeugen*, und als die *Rächer* der Natur auftreten. Sie werden entweder Natur *seyn*, oder sie werden die verlorene *suchen*. Daraus entspringen zwey ganz verschiedene Dichtungsweisen, durch welche das ganze Gebieth der Poesie erschöpft und ausgemessen wird. Alle Dichter, die es wirklich sind, werden, je nachdem die Zeit beschaffen ist, in der sie blühen, oder zufällige Umstände auf ihre allgemeine Bildung und auf ihre vorübergehende Gemüthsstimmung Einfluß haben, entweder zu den *naiven* oder zu den *sentimentalischen* gehören. [151]

Die Dichter einer naiven und geistreichen Jugendwelt, so wie derjenige, der in den Zeitaltern künstlicher Cultur ihm am nächsten kommt, ist streng und spröde, wie die jungfräuliche *Diana* in ihren Wäldern, ohne alle Vertraulichkeit entflieht er dem Herzen, das ihn

16–17 die ... entbehrte] *kihagyva*

a morális æszthetis megromlottság elejétől datálódik. Ezen érzés
 modja meg változása már *Euripidesznél* példának okaért, igen ki-
 tetsző, ha őt előlmenőjével, kivált *Aeschilusszal* össze hasonlítjuk, s
 még is ő időkorá kedvelt Poétája volt. Ezen Revolutio látszik a régi
 Hisztorikusok közt is. *Horatz*, Poétája egy cultivált s megromlott 5
 világnak, a csendes Boldogságát dicséri Tiburjába, s őt lehetne ezen
 sentimentalis poézisnem fundálójának nevezni, a mint hogy ő ebbe
 még el nem ért példány is. *Properz*be, *Virgil*be s. t. m. találattik
 nyoma ezen érzésmódnak, kevesebb *Ovidnál*, kinek nem volt arra
 szíve telje, s a ki Tomiji exíljébe a Boldogságot fájdalmasan elhi- 10
 bázza.

[77v] A Poéták mindenütt, már képzeletjek szerint, a természet Fentar-
 totji. A hol egészen nem lehetnek ezek, s már tapasztalják magokba
 az önkényes s mesterséges Formák elszóró befolyását, de mégis
 vívtak ezzel, akkor mint *Tanuji*, s mint *Bosszullóji* a természetnek 15
 lépnek-fel. Vagy *természetek*, vagy az elvesztettet *keresik*. Ebből
 két különböző poézisneme származik, mellyel az egész Poézis tar-
 tománnya megméretik s kimerítetik. Minden Poéták, kik valoban
 azok, a mint viruló korok eljött, vagy történetis környülményi van-
 nak egyetemi művelésekre s előremenő elmeálapotjokba befolyása 20
 van, vagy a *Naiv* vagy a *Sentimentalisok* közé tartoznak.

A naiv s lelkes ifjui világ Poétái, a mint az is, ki a mesterseges cul-
 tura időkorába ahoz legközelebb jó; vad s hajlékotlan, mint a szűz
 Diana a maga erdeiben, minden megbízottság nélkül fut a szívtől,
 melly őtet keresi, a kívánságtól, melly körül ölelni akarja. A száraz 25

9 *Ovidnál*] *Ovidnal em. 14* befolyását] befolyását *em. 18* megméretik] ki-
 méretik 19 a mint] a minek utánna 22 az] azok 22 ki] kik

sucht, dem Verlangen, das ihn umfassen will. Die trockene Wahrheit, womit er den Gegenstand behandelt, erscheint nicht selten als Unempfindlichkeit. Das Object besitzt ihn gänzlich, sein Herz liegt nicht wie ein schlechtes Metall gleich unter der Oberfläche, sondern
5 will wie das Gold in der Tiefe gesucht seyn. Wie die Gottheit hinter dem Weltgebäude, so steht er hinter seinem Werk; Er ist das Werk, und das Werk ist Er; man muß des erstern schon nicht werth oder nicht mächtig, oder schon satt seyn, um nach Ihm nur zu fragen.

So zeigt sich z. B. *Homer* unter den Alten, und *Shakespeare* unter
10 den Neuern; zwey höchst verschiedene, durch den unermesslichen Abstand der Zeitalter getrennte Naturen, aber gerade in diesem Charakterzuge völlig eins. Als ich in einem sehr frühen Alter den letztern Dichter zuerst kennen lernte, empörte mich seine Kälte, seine Unempfindlichkeit, die ihm erlaubte, im höchsten Pathos zu
15 scherzen, die herzzerschneidenden Auftritte im *Hamlet*, im König *Lear*, im *Macbeth* u. s. f. durch einen Narren zu stören, die ihn bald da festhielt, wo meine Empfindung theilte, bald da kaltherzig fortriß, wo das Herz so gern still gestanden wäre. Durch die Bekanntschaft mit neuern Poeten verleitet, in dem Werke den Dichter zuerst auf-
20 zusuchen, *seinem* Herzen zu begegnen, *mit ihm* gemeinschaftlich über seinen Gegenstand zu reflectiren; kurz, das Object in dem Subject anzuschauen, war es mir unerträglich, daß der Poet sich hier gar nirgends fassen ließ, und mir nirgends Rede stehen wollte. Mehrere Jahre hatte er schon meine ganze Verehrung, und war
25 mein Studium, ehe ich sein Individuum lieb gewinnen lernte. Ich war noch nicht fähig, die Natur aus der ersten Hand zu verstehen. Nur ihr durch den Verstand reflectirtes, und durch die Regel zurecht gelegtes Bild konnte ich ertragen, und dazu waren die sentimentalischen Dichter der Franzosen, und auch der Deutschen, von den
30 Jahren 1750 bis etwa 1780, gerade die rechten Subjecte. Übrigens schäme ich mich dieses Kinderurtheils nicht, da die bejahrte Critik ein ähnliches fällt, und naiv genug war, es in die Welt hineinzu- schreiben.

[152]

7–8 man ... fragen] *kihagyva* 10 unermesslichen] *kihagyva* 16 u. s. f.] *kihagyva*

valóság, mellyel a tárgyakkal bánik, nem ritkán érzéketlenségnek tetszik. Az Objectum egészen elfoglalta őt, szíve nem hever mint egy rossz metallum mindjárt a külszín alatt, hanem, mint az arany a mélybe akar megkerestetni. Mint az *Istenség* világa megett, úgy áll ő munkája megett; Ő a munka, s a munka Ő.

5

Igy mutat p. o. *Homer* a régiek s *Schakspeare* az ujak közül két egészen különböző, az idő távol közével két különböző természetet, de épen ezen karaktervonásba egészen egyek. Midőn én még igen ifju koromba az utolsó Poétát megismertem, felháborított hidegsége s érzéketlensége, melly neki megengedte a legfelsőbb pathoszba is tréfálódni, s a szívszaggató Jelenéseket *Hamletbe*, *Learba*, *Macbetbe* egy Bolondal megháborítani, s a melly engem ott megáldított, hol szívem érzésem tovább sietett volna, majd hideg szívvel tovább ragadta őtet, hol a szív olly örömet megállana. Az ujjabb Poéták ismeretségétől vezetve, megszoktam vala előbb a Poétát keresni fel munkájában, szívével találkozni, s vele atyafiságosan reflectalni a tárgyakra; rövideden az Objectumot a Subjectumba feltalálni, s nekem szenvedhetlen vala hogy Schakspearebe a Poétát sohult nem hagyta magát meg foghatni, s sohult velem szóba nem álott. Több esztendőig imádtatta velem magát s Studiumom vala, míg individuumat megszerethettem. Meg nem valék elégség megérteni a természetet az első kézből. Csak a Poéta értelmi reflexioit s régulák szerint jól helyhezet képeit szerethettem, s erre a Francziak sentimentalis Poétái, s a németekéi is 1750-től mint egy 1780-ig épen helyes Subjectumok valának. Azomba nem szégyenlem ezen gyermeki ítéletem, mivel az idős kritika hasonlólt hibázik s elég naív vala azt a világnak megírni.

[78r]

3 mindjárt] midjárt *em.* 12 *Macbetbe*] Machbetbe 13 érzésem] <to> érzésem 15 meg] <be> 19 nem ... foghatni] nem foghattam-meg

13 szívem] *betoldva*

Dasselbe ist mir auch mit dem Homer begegnet, den ich in ei-
 ner noch spätern Periode kennen lernte. Ich erinnere mich jetzt
 der merkwürdigen Stelle im sechsten Buch der Ilias, wo Glaucus
 und Diomed im Gefecht auf einander stoßen, und nachdem sie
 5 sich als Gastfreunde erkannt, einander Geschenke geben. Diesem [153]
 rührenden Gemählde der Pietät, mit der die Gesetze des *Gastrechts*
 selbst im Kriege beobachtet wurden, kann eine Schilderung des
ritterlichen Edelmuths im Ariost an die Seite gestellt werden, wo
 zwey Ritter und Nebenbuhler, *Ferrau* und *Rinald*, dieser ein Christ,
 10 jener ein Saracene, nach einem heftigen Kampf und mit Wunden be-
 deckt, Friede machen, und um die flüchtige Angelica einzuhohlen,
 das nähnliche Pferd besteigen. Beyde Beyspiele, so verschieden sie
 übrigens seyn mögen, kommen einander in der Wirkung auf unser
 Herz beynahe gleich, weil beyde den schönen Sieg der Sitten über
 15 die Leidenschaft mahlen, und uns durch Naivetät der Gesinnungen
 rühren. Aber wie ganz verschieden nehmen sich die Dichter bey
 Beschreibung dieser ähnlichen Handlung. Ariost, der Bürger einer
 späteren, und von der Einfalt der Sitten abgekommenen Welt, kann
 bey der Erzählung dieses Vorfalls seine eigene Verwunderung, seine
 20 Rührung nicht verbergen. Das Gefühl des Abstandes jener Sitten
 von denjenigen, die sein Zeitalter charakterisiren, überwältigt ihn.
 Er verläßt auf ein Mahl das Gemählde des Gegenstandes, und er-
 scheint in eigener Person. Man kennt die schöne Stanze, und hat
 sie immer vorzüglich bewundert:
 25 O Edelmuth der alten Sitten!
 Die Nebenbuhler waren, die entzweyt
 Im Glauben waren, bittern Schmerz noch litten
 Am ganzen Leib vom feindlich wilden Streit,
 Frey von Verdacht, und in Gemeinschaft ritten
 30 Sie durch des krummen Pfades Dunkelheit.
 Das Roß, getrieben von vier Sporen, eilte [154]
 Bis wo der Weg sich in zwey Straßen theilte.⁷

⁷ Der rasende Roland. Erster Gesang. Stanze 32.

Ez történt Homerral is velem, kit későbbi időszakomba ismertem-
meg. Most is emlékezem az *Ilíasz* 6^{ik} könyve azon nevezetes helyére,
hol Glaucus és Diomed a harcz közt egymásra borolnak, s minek
utánna mint vendégbarátok egymásra ismertek, egymásnak aján-
dékot adnak. A Píetás ezen megillető festéséhez, mellyel a vendégi
juss törvényei a harczban is megtartatnak, a vitézi nemes szívűség 5
hasznló festését lehet tenni *Arióstobol*, hol két Vitéz s Vágytárs
Ferrau és *Rinald*, ez Keresztény, amaz Saracénus, egy heves harcz
után mind a ketten megsebesedve békét kötnek s ugyan azon egy
lóra ülnek a szaladó Angélikát vissza hozni. Mind a két példa, bár
milyen különbözök is egyebaránt, a szívűnkre hatással egyeznek, 10
mivel mindenik az indulatokon való erkölcsök szép győzedelmét
festik, s a gondolkodás naívságával megilletnek. De millyen külön-
bözöleg veszik a Cselekedet leírását ezen két Poéták. Ariosto, egy
későbbi az erkölcsök egyszerűségétől eltért világ lakója, ezen eset
elbeszélésével nem rejtheti-el a maga bámulását s megilletődését. 15
Azon időkor erkölcseinek a mostanitol különbözése, melly század-
ját karakterizálja, egészen magáévá teszi ötét. Egyszerre elhagyja a
tárgy festését s a maga személyébe jelen-meg. Ismeretes a mindég
bámult ezen szép stanczája:

O Edelmuth der alten Sitten! 20
Die Nebenbuhler varen, die entzveit
Im Glauben varen, bitterm Schmerz noch litten
Am ganzen Leib vom feindlich vilden Streit,
Frey von Verdacht, und in Gemeinschaft noch ritten
Sie durch des krummen Pfades dunkelheit. 25
Das Roß, getrieben von vier Sporen, eilte
Bis vo der Veg sich in zvey Straszen theilte.¹

¹ Der rasende Roland. Erster Gesang. Stanze 32.

24 noch] *betoldva*

Und nun der alte Homer! Kaum erfährt Diomed aus Glaucus seines Gegners Erzählung, daß dieser von Väterzeiten her ein Gastfreund seines Geschlechts ist, so steckt er die Lanze in die Erde, redet freundlich mit ihm, und macht mit ihm aus, daß sie einander
5 im Gefechte künftig ausweichen wollen. Doch man höre den Homer selbst:

„Also bin ich nunmehr dein Gastfreund mitten in Argos,
Du in Lykia mir, wenn jenes Land ich besuche.
Drum mit unseren Lanzen vermeiden wir uns im Getümmel,
10 Viel ja sind der Troer mir selbst, und der rühmlichen Helfer,
Daß ich tödte, wen Gott mir gewährt, und die Schenkel
erreichen;
Viel auch dir der Achaier, daß, welchen du kannst, du
erlegest.
Aber die Rüstungen beyde vertauschen wir, daß auch die
ändern
Schaun, wie wir Gäste zu seyn aus Väterzeiten uns rühmen.
15 Also redeten jene, herab von dem Vagen sich schwingend,
Faßten sie beyde einander die Händ’, und gelobten sich
Freundschaft.”

Schwerlich dürfte ein *moderner* Dichter, (wenigstens schwerlich einer, der es in der moralischen Bedeutung dieses Worts ist) auch nur bis hieher gewartet haben, um seine Freude an dieser Handlung
20 zu bezeigen. Wir würden es ihm um so leichter verzeihen, da auch
unser Herz bey dem Lesen einen Stillstand macht, und sich von dem Objecte gern entfernt, um in sich selbst zu schauen. Aber von allem diesem keine Spur im Homer; als ob er etwas Alltägliches berichtet hätte, ja als ob er selbst kein Herz im Busen trüge, fährt er in seiner
25 trockenen Wahrhaftigkeit fort:

„Doch den Glaucus erregte Zeus, daß er ohne Besinnung
Gegen den Held Diomedes die Rüstungen, goldne mit ehernen
Wechselte, hundert Farren werth, neun Farren die andern.”⁸

⁸ Ilias. Voßische Übersetzung. 1. Band. Seite 153.

[78v]

S most már az öreg Homer! Alig veszi észre Diomed, Glaucus ellenkezője elbeszélésiből, hogy ez Atya kora olta Nemzetségének Vendégbarátja volt, lancesáját mindjárt földbe szurja s barátságosan beszél vele s elvégzik hogy egymást a harczba ezután kikerüljék. De haljuk Homert magát:

5

„Also bin ich nunmehr dein Gastfreund mitten in Argos,
Du in Lykia mir, venn jenes Land ich besuche.
Drum mit unseren Lanzen vermeiden wir uns im Getümmel,
Viel ja sind mir der Troer selbst, und der rühmlichen Helfer,
Daß ich tödte, wen Gott mir gewährt, und die Schenkel
erreichen;
Viel auch dir der Achaier, daß, welchen du kanszt, du erlegest.

10

Aber die Rüsttüngen beyde Vertauschen wir, daß auch die
ändern
Schaun, wie vir Gäste zu seyn aus Väterzeiten uns rühmen.
Also redeten jene, herab von dem Vagen sich schwingend,
Faßten sie beyde einander die Hände, und gelobten sich
Freundschaft.”

15

Bajosan várakozott volna egy mostani Poéta csak eddig-is (leg-
alább bajosan az, ki a szó morális értelmében ez) örömét ezen Cse-
lekedeten ne mutatni. Ezt mi annal könnyebben megbocsátanak
neki, mivel szívünk is az Olvasásban megálapodik, s a tárgytól
örömezt eltávozik, hogy magába tekinthessen. De mindezeknek
semmi nyoma Homerba; mint ha valami mindennapit tett volna,
vagy mintha szív sem volna melyében, hideg Valóságával tovább
folytatja:

20

„Doch den Glaucus erregte Zeos, daß er ohne Besinnung
Gegen den Held Diomedes die Rüstungen, goldne mit ehernen
Wechselte, hundert Farren verth, neun Farren die andern.”²

25

² Ilias. Vossische Übersetzung. 1. Band. Seite 153.

19 mivel] mi., *em.* 20 mindezeknek] mindezekne *em.*

Dichter von dieser naiven Gattung sind in einem künstlichen Weltalter nicht so recht mehr an ihrer Stelle. Auch sind sie in demselben kaum mehr möglich, wenigstens auf keine andere Weise möglich, als daß sie in ihrem Zeitalter *wild laufen*, und durch ein
5 günstiges Geschick vor dem verstümmelnden Einfluß desselben geborgen werden. Aus der Societät selbst können sie nie und nimmer hervorgehen; aber außerhalb derselben erscheinen sie noch zuweilen, doch mehr als Fremdlinge, die man anstaunt, und als ungezogene Söhne der Natur, an denen man sich ärgert. So wohl-
10 tätige Erscheinungen sie für den Künstler sind, der sie studiert, und für den ächten Kenner, der sie zu würdigen versteht, so wenig Glück machen sie im Ganzen und bey ihrem Jahrhundert. Das Siegel des Herrschers ruht auf ihrer Stirne; wir hingegen wollen von den Musen gewiegt und getragen werden. Von den Critikern, den
15 eigentlichen Zaunhüthern des Geschmacks, werden sie als *Grenzstörer* gehaßt, die man lieber unterdrücken möchte; denn selbst Homer dürfte es bloß der Kraft eines mehr als tausendjährigen Zeugnisses zu verdanken haben, daß ihn diese Geschmacksrichter gelten lassen; auch wird es ihnen sauer genug, ihre Regeln gegen
20 sein Beyspiel, und sein Ansehen gegen ihre Regeln zu behaupten.

[156]

Der Dichter, sagte ich, ist entweder Natur, oder er wird sie *suchen*. Jenes macht den naiven, dieses den sentimentalischen Dichter.

Der dichterische Geist ist unsterblich und unverlierbar in der Menschheit; er kann nicht anders als zugleich mit derselben, und
25 mit der Anlage zu ihr sich verlieren. Denn entfernt sich gleich der Mensch durch die Freyheit seiner Phantasie und seines Verstandes von der Einfalt, Wahrheit und Nothwendigkeit der Natur, so steht ihm doch nicht nur der Pfad zu derselben immer offen, sondern ein mächtiger und unvertilgbarer Trieb, der moralische, treibt ihn auch
30 unaufhörlich zu ihr zurück, und eben mit diesem Triebe steht das Dichtungsvermögen in der engsten Verwandtschaft. Dieses verliert sich also nicht auch zugleich mit der natürlichen Einfalt, sondern wirkt nur nach einer andern Richtung.

2-4 Auch ... daß] *kihagyva* 20 und ... Regeln] *kihagyva*

Az illy naiv nem Poétái a mesterséges világba nincsenek többé a magok helyeken. S ebbe csak vadon nyargalok ők s egy kedvező gondviselés őrzi meg ennek megvesztegető befolyásától. A társaságba soha sem tetszhetnek-ki, ezen kívül néha úgy jelennek meg, a kiken boszszankodni kell, többnyire mint bámulásra méltó idegenek s a természetnek nevetlen Gyermekei. A milyen kedvező jelenés az ötöt tanuló Mívészre s becsülni tudó valodi Ismerőre nézve, olly kevés szerencsét csinálnak az Egészbe s Századjokba. Az uralkodó pecsétje van homlokokon, mi pedig a Muzáktól ringattatni s vetetni akarunk. A Kritikusoktól, mint ízlés korlátörzöitől, mint Határtörők gyűlöltetnek, kit jo szível elnyomnának, ha lehetne; mert Homer is több mint ezer esztendő s tanubizonyosságának köszönheti, hogy ezen Izlés Biráji előtt megálhat; s elég keserves is nekik, hogy régulájok ő utánna kell igazítaniok.

[79r] A Poéta a mint mondám vagy *Természet*, vagy azt *Keresi*. Amaz teszi a *Naiv*, ez a *Sentimentalis* Poétát.

A Poétai lélek halhatatlan s el nem veszhető az emberiségben; az csak ezzel s ennek képességével veszhet-el. Mert ha eltér is az Ember phantáziája s értelme szabadságával, a természet egyszerűsége, valósága s szükségességétől, nem csak hogy erre visszatérni a pálya előtte mindég nyitva áll, s őt egy hatalmas egy kitörölhetlen vonzás is, az erkölcsi, megszünhetlenül vonja őt arra vissza, s ezen vonzással a Poezistehetség legszorosabb öszve kötésbe áll. Nem vész-el tehát a természeti egyszerűséggel, hanem csak más uton ható lesz.

1 Poétái] Poétai *em.* 7 Mívészre] Mívészre <nézve> 7 becsülni] becsulni *em.*

14 régulájok ... igazítaniok] ihre Regeln gegen sein Beyspiel ... zu behaupten (96.19–20)

Auch jetzt ist die Natur noch die einzige Flamme, an der sich der Dichtergeist nährt; aus ihr allein schöpft er seine ganze Macht, zu ihr allein spricht er auch in dem künstlichen, in der Cultur begriffenen Menschen. Jede andere Art zu wirken, ist dem poetischen Geiste fremd; daher, beyläufig zu sagen, alle sogenannten Werke des Witzes ganz mit Unrecht poetisch heißen, ob wir sie gleich lange Zeit, durch das Ansehen der französischen Literatur verleitet, damit vermenget haben. Die Natur, sage ich, ist es auch noch jetzt, in dem künstlichen Zustande der Cultur, wodurch der Dichtergeist mächtig ist, nur steht er jetzt in einem ganz andern Verhältniß zu derselben.

So lange der Mensch noch reine, es versteht sich, nicht rohe Natur ist, wirkt er als ungetheilte sinnliche Einheit, und als ein harmonisrendes Ganze. Sinne und Vernunft, empfangendes und selbstthätiges Vermögen, haben sich in ihrem Geschäfte noch nicht getrennt, viel weniger stehen sie im Widerspruch mit einander. Seine Empfindungen sind nicht das formlose Spiel des Zufalls, seine Gedanken nicht das gehaltlose Spiel der Vorstellungskraft; aus dem Gesetz der *Nothwendigkeit* gehen jene, aus der *Wirklichkeit* gehen diese hervor. Ist der Mensch in den Stand der Cultur getreten, und hat die Kunst ihre Hand an ihn gelegt, so ist jene *sinnliche* Harmonie in ihm aufgehoben, und er kann nur noch als *moralische* Einheit, das heißt: als nach Einheit strebend, sich äußern. Die Übereinstimmung zwischen seinem Empfinden und Denken, die in dem ersten Zustande *wirklich* Statt fand, existiert jetzt bloß *idealisch*; sie ist nicht mehr in ihm, sondern außer ihm; als ein Gedanke, der erst realisirt werden soll, nicht mehr als Thatsache seines Lebens. Wendet man nun den Begriff der Poesie, der kein anderer ist, als der *Menschheit ihren möglichst vollständigen Ausdruck zu geben*, auf jene beyden Zustände an, so ergibt sich, daß dort in dem Zustande natürlicher Einfach, wo der Mensch noch, mit allen seinen Kräften zugleich, als

8 sage ich] *kihagyva* 10 in ... andern] *kihagyva* 13–14 empfangendes ... Vermögen] *kihagyva*

Most is az egyetlen láng a Természet, melyből táplálja magát a Poétai lélek, ebből meríti egész erejét, ehez szoll a mesterséges, a kultivált emberek közt is. Minden más hatás neme idegen a poétai lélek előtt; innen, mellésleg mondva, minden elmésség munkáji méltatlanul neveztetnek poétaiaknak, bárha már régolta össze elegyítettük is a Francia literatúra tekintete után. A természet az most is, a cultura mesterséges állapotjában is, melyből él a poétai lélek, csak hogy most össze kötéssel van azzal.

5

Mig az ember tiszta természet (nem durva), úgy munkálódik mint meg nem oszlott érzéki Egység s mint harmoniás Egész. Ész és az érzék nem oszlottak még meg foglalatosságaikba, annál inkább nem álanak egymással elenkezésbe. Erzései nem a történet formátlan játéka, gondolatjai nem az előterjesztő erő foglalat nélkül levő játéki; azok a szükségesség, ezek a valóságosság által lesznek. Ha az ember a culturaba lépet s a cultura tette rája kezét, oda van belőle az *érzéki* harmonia s csak mint *erkölcsi* Egység után törekedő úgy mutathatja ki magát. Erzései s gondolatjai összeegyeztése, melly az első esetben valóban meg volt, most csak ideába existál; nincs többé benne, hanem kívül; mint gondolat, mellyet előbb realizálni kell, s nem mint életének való megeső tett dolga. *Ha már a Poézis*, mely nem egyéb az *Emberiség lehetséges tökéletes kifejezésénél*, ama két környülményre fordítatik, megtetszik, hogy amot, a természeti egyszerűség állapotjában, míg még az ember minden erejével mint harmoniás Egység munkálódó, s a hol egyszersmind egész természetét valóságosan kifejezi, addig a *Valóságosnak a mennyire lehetséges tökéletes utánnozója* – s hogy itt elenben a Cultura állapotjában, hol egész természete harmoniás együttmunkálódása csupa Idea, vagy, a melly mind egy, az *Ideal eléadásának kell tenni a Poetát*. S ezen

10

15

[79v]

20

25

10 Ész] Esz em. 11 annál] 21 kifejezésénél] kifejezésénél em. 28 eléadásának kell tenni] eléadása <teszi>

9 (nem durva)] es versteht sich, nicht rohe Natur is (98.11–12) 20 Ha ... Poézis] Wendet man nun den Begriff der Poesie (98.26)

harmonische Einheit wirkt, wo mithin das Ganze seiner Natur sich in der Wirklichkeit vollständig ausdrückt, die möglichst vollständige *Nachahmung* des Wirklichen – daß hingegen hier in dem Zustande der Cultur, wo jenes harmonische Zusammenwirken seiner ganzen Natur bloß eine Idee ist, die Erhebung der Wirklichkeit zum Ideal, oder, was auf eins hinausläuft, *die Darstellung des Ideals den Dichter machen muß*. Und dieß sind auch die zwey einzig möglichen Arten, wie sich überhaupt der poetische Genius äußern kann. Sie sind, wie man sieht, äußerst von einander verschieden, aber es gibt einen höhern Begriff, der sie beyde unter sich faßt, und es darf gar nicht befremden, wenn dieser Begriff mit der Idee der Menschheit in eins zusammentrifft.

[158]

Es ist hier der Ort nicht, diesen Gedanken, den nur eine eigene Ausführung in sein volles Licht setzen kann, weiter zu verfolgen. Wer aber nur irgend dem Geiste nach, und nicht bloß nach zufälligen Formen eine Vergleichung zwischen alten und modernen Dichtern⁹ anzustellen versteht, wird sich leicht von der Wahrheit desselben überzeugen können. Jene rühren uns durch Natur, durch sinnliche Wahrheit, durch lebendige Gegenwart; diese rühren uns durch Ideen.

[159]

Dieser Weg, den die neueren Dichter gehen, ist übrigens derselbe, den der Mensch überhaupt sowohl im Einzelnen als im Ganzen einschlagen muß. Die Natur macht ihn mit sich eins, die Kunst trennt und entzweyete ihn, durch das Ideal kehrt er zur Einheit zurück.

⁹ Es ist vielleicht nicht überflüssig zu erinnern, daß, wenn hier die neuen Dichter den alten entgegengesetzt werden, nicht sowohl der Unterschied der Zeit, als der Unterschied der Manier zu verstehen ist. Wir haben auch in neuern, ja sogar in neuesten Zeiten, naive Dichtungen in allen Classen, wenn gleich nicht mehr ganz reiner Art, und unter den alten lateinischen ja selbst griechischen Dichtern fehlt es nicht an sentimentalischen. Nicht nur in demselben Dichter, auch in demselben Werke trifft man häufig beyde Gattungen vereinigt an; wie zum Beyspiel in *Werthers Leiden*, und dergleichen Producte werden immer den größern Effect machen.

7 einzig] *kihagyva* 10–11 und ... befremden] *kihagyva* 13–14 den ... kann]
kihagyva 17 Dichtern] *a lbj. kihagyva*

két, lehetséges mód az, melyek szerint a Poéta Geniusz kimutathatja magát. Ezek a mint látjuk nagyon különbözök egymástól, de vagyon egy felsőbb megfogat, melly mindeniket magába foglalja, s ez az emberiség ideájába találkozik egybe.

Nincs itt helye, ezen gondolatot tovább folytatni. A ki a régi 5
s mostani Poétákat lelke, s nem csupa történetes formájok szerint egybehasonlítja, könnyen meggyőződhetik ezen valóságról. Amazok a természet, érzéki valóság s eleven jelenlét által illetnek-meg minket; ezek Ideákkal.

Azon ut, mellyen az újabb Poéták mennek, egyébaránt az, mely- 10
lyen az embernek mind Egészbe, mind egyesbe menni kell. A természet egyé teszi őt magával, a Mesterség megosztja s elválasztja, az Ideál által tér az Egységre vissza. Mivel az Ideál soha el nem

1 lehetséges] lehetséges *em.* 1 kimutathatja] kimutatja

Weil aber das Ideal ein unendliches ist, das er niemahls erreicht,
 so kann der cultivirte Mensch in *seiner* Art niemahls vollkommen
 werden, wie doch der natürliche Mensch es in der seinigen zu
 werden vermag. Er müßte also dem letztern an Vollkommenheit
 5 unendlich nachstehen, wenn bloß auf das Verhältniß, in welchem
 beyde zu ihrer Art und zu ihrem Maximum stehen, geachtet wird.
 Vergleicht man hingegen die Arten selbst mit einander, so zeigt sich,
 daß das Ziel, zu welchem der Mensch durch Cultur *strebt*, dem-
 jenigen, welches er durch Natur *erreicht*, unendlich vorzuziehen
 10 ist. Der eine erhält also seinen Werth durch absolute Erreichung
 einer endlichen, der andre erlangt ihn durch Annäherung zu einer
 unendlichen Größe. Weil aber nur die letztere *Grade* und einen
Fortschritt hat, so ist der relative Werth des Menschen, der in der
 Cultur begriffen ist, im Ganzen genommen, niemahls bestimmbar,
 15 obgleich derselbe, im Einzelnen betrachtet, sich in einem nothwen-
 digen Nachtheil gegen denjenigen befindet, in welchem die Natur
 in ihrer ganzen Vollkommenheit wirkt. In so fern aber das letzte
 Ziel der Menschheit nicht anders als durch jene Fortschreitung zu
 erreichen ist, und der letztere nicht anders fortschreiten kann, als
 20 indem er sich cultiviert, und folglich in den erstern übergeht, so ist
 keine Frage, welchem von beyden in Rücksicht auf jenes letzte Ziel
 der Vorzug gebühre. [160]

Dasselbe, was hier von den zwey verschiedenen Formen der
 Menschheit gesagt wird, läßt sich auch auf jene beyden, ihnen
 25 entsprechenden Dichterformen anwenden.

Man hätte deswegen alte und moderne – naive und sentimen-
 talische – Dichter entweder gar nicht oder nur unter einem ge-
 meinschaftlichen höhern Begriff (einen solchen gibt es wirklich)
 mit einander vergleichen sollen. Denn freylich, wenn man den Gat-
 30 tungsbegriff der Poesie zuvor einseitig aus den alten Poeten ab-
 strahirt hat, so ist nichts leichter, aber auch nichts trivialer, als

12–17 Weil ... wirkt.] *kihagyva* 24–25 ihnen entsprechenden] *kihagyva*
 28 (einen ... wirklich)] *kihagyva*

érhető véghetlen, a mívelt ember sem lehet soha a maga nemében tökéletes, a mint a természetes sem lehet a magáéban. Az utolsó tehát véghetlenül hátra maradna a Tökéletbe, ha csak a két nem egybefüggésére s Maximumjokra tekintünk. Ha e két nem egybe hasonlítatik, kitetzik hogy azon czél, melyet a Cultura által igyekszik elérni az ember, véghetlen elsőségűbb annál, mellyet a természet által ér-el. Az elsőnek tehát érdeme a véges absoluta *Elérésben*, a másodiké a véghetlen *Nagyzhoz Közelítésben* áll. A menyibe az embernek végczélja azon igyekezet nélkül nem elérhető, s nem érheti el másképp csak maga cultiválása által s úgy lépék által osztán a természetibe, nem lehet kérdés miért van amannak e felett első-sége.

[80r] A mi az emberiség két különböző Formájáról van mondva, azt lehet mondani ama két különböző poézis Formájáról is.

Azért a régibb s mostani Poétákat – Naiv és Sentimentalisokat – vagy épen nem, vagy egy közös magasabbi megfogattal kellene egybehasonlítani. Mert ha előre a régi Poétákból a Poezis Neme megfogattját kihuzzuk, nincs könnyebb s trivialabb sincs mint a mostaniakat meletek alá-nyomni. Már ha azon Poézisét nevezzük a régieknek, melly az egyszerű természetre olly nagyon ható volt, ugy

4 Maximumjokra] Maximumookra 5 kitetzik] a sor alá beszúrva 7 érdeme] becse 9 igyekezet] igyekezett em. 11 amannak] amanak em. 14 ama] a 15 a régibb] az újabb

- die modernen gegen sie herabzusetzen. Wenn man nur das Poesie nennt, was zu allen Zeiten auf die einfältige Natur gleichförmig wirkte, so kann es nicht anders seyn, als daß man den neuern Poeten gerade in ihrer eigensten und erhabensten Schönheit den
- 5 Nahmen der Dichter wird streitig machen müssen, weil sie gerade hier nur zu dem Zögling der Kunst sprechen, und der einfältigen Natur nichts zu sagen haben.¹⁰ Wessen Gemüth nicht schon zubereitet ist, über die Wirklichkeit hinaus ins Ideenreich zu gehen, für den wird der reichste Gehalt leerer Schein und der höchste
- 10 Dichterschwung Überspannung seyn. Keinem Vernünftigen kann es einfallen, in demjenigen, worin Homer groß ist, irgend einen Neuern ihm an die Seite stellen zu wollen, und es klingt lächerlich genug, wenn man einen Milton oder Klopstock mit dem Nahmen eines neuern Homer beehrt sieht. Eben so wenig aber wird irgend
- 15 ein alter Dichter und am wenigsten Homer in demjenigen, was den modernen Dichter charakteristisch auszeichnet, die Vergleichung mit demselben aushalten können. Jener, möchte ich es ausdrücken, ist mächtig durch die Kunst der Begränzung; dieser ist es durch die Kunst des Unendlichen. [161]

¹⁰ *Moliere* als naiver Dichter durfte es allenfalls auf den Ausspruch seiner Magd ankommen lassen, was in seinen Comödien stehen bleiben und wegfallen sollte; auch wäre zu wünschen gewesen, daß die Meister des französischen Cothurns mit ihren Trauerspielen zuweilen diese Probe gemacht hätten. Aber ich wollte nicht rathen, daß mit den Klopstockischen Oden, mit den schönsten Stellen im *Messias*, im verlorenen Paradies, in *Nathan* dem Weisen und vielen andern Stücken eine ähnliche Probe angestellt würde. Doch was sage ich? Diese Probe ist wirklich angestellt, und die *Molierische Magd* raisonnirt ja Langes und Breites in unsern kritischen Bibliotheken, philosophischen und literarischen Annalen und Reisebeschreibungen über Poesie, Kunst und dergleichen, nur, wie billig, auf deutschem Boden ein wenig abgeschmackter als auf französischem, und wie es sich für die Gesindestube der deutschen Literatur geziemt.

2 zu allen Zeiten] *kihagyva* 7 haben] *a lbj. kihagyva* 15 und ... demjenigen] *kihagyva*

az ujjabaknak legfelségesebb szépségek miatt is bajosan tulajdoní-
 todhatik Poétai Név, mivel ők csak a Mív nevéndékjéhez beszélnek
 s az egyszerű természethez nincs szavok. A kinek elméje nincs elké-
 szülve, a Valóságon kívül az Idéák tartományába emelkedni, annak
 a leggazdagab belső becs s a legfenntebb poétai repülés is felfeszí- 5
 tett. Egy jozan ész sem teheti azt, hogy a mibe Homer nagy, egy
 ujjab mellé álítsa, s nevetésre méltó ha egy *Miltont* s *Klopstockot*
 uj *Homernak* nevezik. Épen ugy nem hasonlítodhatik egybe az uj
 a régivel abba egybe, a mi az ujjnak karakteristikája. A régi hatal-
 mas a mívészég határok közötti lételivel, az ujjab a *Mívészégnek* 10
 véghetlenségével.

4 Valóságon] Valóságok 6 egy] <abb> 8 Épen] Epén em. 10 közötti]
 közötti em.

Und eben daraus, daß die Stärke des alten Künstlers (denn was hier von dem Dichter gesagt worden, kann unter den Einschränkungen, die sich von selbst ergeben, auch auf den schönen Künstler überhaupt ausgedehnt werden) in der Begränzung bestehet, erklärt
 5 sich der hohe Vorzug, den die bildende Kunst des Alterthums über die der neueren Zeiten behauptet, und überhaupt das ungleiche Verhältniß des Werths, in welchem moderne Dichtkunst und moderne bildende Kunst zu beyden Kunstgattungen im Alterthum stehen. Ein Werk für das Auge findet nur in der Begränzung seine Vollkommenheit; ein Werk für die Einbildungskraft kann sie
 10 auch durch das Unbegränzte erreichen. In plastischen Werken hilft daher dem Neuern seine Überlegenheit in Ideen wenig; hier ist er genöthigt, das Bild seiner Einbildungskraft auf das genaueste *im Raum zu bestimmen*, und sich folglich mit dem alten Künstler gerade in derjenigen Eigenschaft zu messen, worin dieser seinen unabstreitbaren Vorzug hat. In poetischen Werken ist es anders, und siegen gleich die alten Dichter auch hier in der Einfalt der Formen, und in dem, was sinnlich darstellbar und *körperlich* ist, so kann der neuere sie wieder im Reichthum des Stoffes, in dem, was
 15 undarstellbar und unaussprechlich ist, kurz, in dem, was man in Kunstwerken *Geist* nennt, hinter sich lassen. [162]

Da der naive Dichter bloß der einfachen Natur und Empfindung folgt, und sich bloß auf Nachahmung der Wirklichkeit beschränkt, so kann er zu seinem Gegenstand auch nur ein einziges Verhältniß haben, und es gibt, *in dieser* Rücksicht, für ihn keine Wahl der Behandlung. Der verschiedene Eindruck naiver Dichtungen beruht, (vorausgesetzt, daß man alles hinweg denkt, was daran dem Inhalt gehört, und jenen Eindruck nur als das reine Werk der poetischen Behandlung betrachtet) beruht, sage ich, bloß auf dem
 25 verschiedenen *Grad* einer und derselben Empfindungsweise; selbst die Verschiedenheit in den äußern Formen kann in der Qualität jenes ästhetischen Eindrucks keine Veränderung machen. Die Form

1–4 daß ... werden)] *kihagyva* 6–9 und ... stehen] *kihagyva* 11–16 In ... hat.] *kihagyva* 27–29 (vorausgesetzt ... bloß] *kihagyva* 30 verschiedenen] *kihagyva*

S épen abol magyarázódik-meg a régi plastikus Mívészek magas
 elsőse az újak felett, mivel a régi Mívész erőssége a meghatára-
 zottságban állott. A csak a szemnek készült Mív a meghatározottságba
 találja-fel tökéletjét, a képzelődésnek készült határtalannal éri-el. A
 poétai munkákba más képen van, s ha elsők is a Régiek a Forma
 egyszerűségében s abba a mi érzékileg eléadható s testi, az újabb
 az anyag gazdagságában s abban a mi érzékileg elé nem adható
 s kimondhatlan, rövideden abba a mi a Mestermívekbe *Lélek*nek
 neveztetik, felül mulja a régít.

5

[80v]

Mivel a naiv Poéta csak az egyszerű természetet s érzést követi s
 csak a Valóságos utánnazására szorítja magát, tárgyának csak egy
 oldala lehet s erre nézt nincs választása a kivitelben. A naiv poézis
 különböző benyomattja, egy s ugyan azon érzés modja gradusában
 áll; sőt a külső Forma különbsége sem változtathatja meg azon
 æszthetikai benyomat minémüségét. Legyen bár a forma *lírás* vagy
épis dramatis vagy *leíró*, gyengébben s erősebben ugyan, de nem
 illetődünk különbféle módon. Erzésünk egyáltalában mindég az,
 ugyan azon elementből, úgy hogy nem tudunk benne különbséget
 tenni. Sőt a nyelv s időkor különbsége sem változtat; mert ezen
 eredete tiszta Egysége karaktere a naiv költeménynek.

10

15

20

2 újak] újjak

6 érzékileg] *betoldva*

sey lyrisch oder episch, dramatisch oder beschreibend; wir können wohl schwächer und stärker, aber (sobald von dem Stoff abstrahirt wird) nie verschiedenartig gerührt werden. Unser Gefühl ist durchgängig dasselbe, ganz aus einem Element, so daß wir nichts darin zu unterscheiden vermögen. Selbst der Unterschied der Sprachen und Zeitalter ändert hier nichts, denn eben diese reine Einheit ihres Ursprungs und ihres Effects ist ein Charakter der naiven Dichtung.

[163]

Ganz anders verhält es sich mit dem sentimentalischen Dichter. Dieser *reflectirt* über den Eindruck, den die Gegenstände auf ihn machen, und nur auf jene Reflexion ist die Rührung gegründet, in die er selbst versetzt wird, und uns versetzt. Der Gegenstand wird hier auf eine Idee bezogen, und nur auf dieser Beziehung beruht seine dichterische Kraft. Der sentimentalische Dichter hat es daher immer mit zwey streitenden Vorstellungen und Empfindungen, mit der Wirklichkeit als Gränze und mit seiner Idee als dem Unendlichen zu thun, und das gemischte Gefühl, das er erregt, wird immer von dieser doppelten Quelle zeugen.¹¹ Da also hier eine Mehrheit der Principien Statt findet, so kommt es darauf an, welches von beyden in der Empfindung des Dichters und in seiner Darstellung *überwiegen* wird, und es ist folglich eine Verschiedenheit in der Behandlung möglich. Denn nun entsteht die Frage, ob er mehr bey der Wirklichkeit, ob er mehr bey dem Ideale verweilen – ob er

[164]

¹¹ Wer bey sich auf den Eindruck merkt, den naive Dichtungen auf ihn machen, und den Antheil, der dem Inhalt daran gebührt, davon abzusondern im Stand ist, der wird diesen Eindruck, auch selbst bey sehr pathetischen Gegenständen, immer fröhlich, immer rein, immer ruhig finden; bey sentimentalischen wird er immer etwas ernst und anspannend seyn. Das macht, weil wir uns bey naiven Darstellungen, sie handeln auch, wovon sie wollen, immer über die Wahrheit, über die lebendige Gegenwart des Objects in unserer Einbildungskraft erfreuen, und auch weiter nichts als diese suchen; bey sentimentalischen hingegen die Vorstellung der Einbildungskraft mit einer Vernunftidee zu vereinigen haben, und also immer zwischen zwey verschiedenen Zuständen in Schwanken gerathen.

2–3 (sobald ... wird)] *kihagyva* 7 und ihres Effects] *kihagyva* 10–11 in ... versetzt] *kihagyva* 17 zeugen] *a lbj. kihagyva* 108.22–110.2 ob ... will] *kihagyva*

Egészen másképp van a sentimentalis Költővel. Ez a reá bényomatot tevő tárgyakról reflektál s ezen reflexióba van megilletődésünk fundamentje. A tárgy ideává tétetik s éppen ebbe van poétai ereje. A sentimentalis Poétának tehát mindég két vívó képzetrel s érzéssel 5
 van baja, a valóság határával s ideáji véghetlenségével s az elegyes érzés ezen kettős forrásból származik. S mivel itt a principiumok többségének van helye, innen jön, hogy a Poéta érzései s eléadása közül melyik a felyül múltó, következésképpen a kivitelben különbség van. Mert most jön a kérdés, vallyon a valóság vagy az Ideál győzőbb benne. Eléadása tehát vagy *satiras* vagy (a szó szélesbb 10
 értelmében) *elegias* lesz; ezen két érzésnem közül valamelyikhez tartozik minden sentimentalis Poéta.

3 ideává] ideáva *em.* 7 innen] <melyik> 9 Mert] Mer *em.* 11 érzésnem]
 érzésne *em.*

jene als einen Gegenstand der Abneigung, ob er dieses als einen Gegenstand der Zuneigung ausführen will. Seine Darstellung wird also entweder *satyrisch*, oder sie wird (in einer weitem Bedeutung dieses Worts, die sich nachher erklären wird) *elegisch* seyn; an eine
5 von diesen beyden Empfindungsarten wird jeder sentimentalische Dichter sich halten.

Satyrisch ist der Dichter, wenn er die Entfernung von der Natur und den Widerspruch der Wirklichkeit mit dem Ideale (in der Wirkung auf das Gemüth kommt beydes auf eins hinaus) zu seinem
10 Gegenstande macht. Dieß kann er aber sowohl ernsthaft und mit Affect, als scherzhaft und mit Heiterkeit ausführen; je nachdem er entweder im Gebiete des Willens oder im Gebiete des Verstandes verweilt. Jenes geschieht durch die *strafende*, oder pathetische, dieses durch die *scherzhafte* Satyre.

Streng genommen verträgt zwar der Zweck des Dichters weder den Ton der Strafe, noch den der Belustigung. Jener ist zu ernst für das Spiel, was die Poesie immer seyn soll; dieser ist zu frivol für den Ernst, der allem poetischen Spiele zu Grund liegen soll. Moralische Widersprüche interessiren nothwendig unser Herz, und
20 rauben also dem Gemüth seine Freyheit; und doch soll aus poetischen Rührungen alles eigentliche Interesse, d. h. alle Beziehung auf ein Bedürfniß verbannt seyn. Verstandeswidersprüche hingegen lassen das Herz gleichgültig, und doch hat es der Dichter mit dem höchsten Anliegen des Herzens, mit der Natur und dem Ideal, zu
25 thun. Es ist daher keine geringe Aufgabe für ihn, in der pathetischen Satyre nicht die poetische Form zu verletzen, welche in der Freyheit des Spiels besteht, in der scherzhafte Satyre nicht den poetischen Gehalt zu verfehlen, welcher immer das Unendliche seyn muß. Diese Aufgabe kann nur auf eine einzige Art gelöst werden. Die
30 strafende Satyre erlangt poetische Freyheit, indem sie ins Erhabene übergeht, die lachende Satyre erhält poetischen Gehalt, indem sie ihren Gegenstand mit Schönheit behandelt.

[165]

4 die ... wird] *kihagyva* 8–9 (in ... hinaus)] *kihagyva* 21–22 d. h. ... seyn] *kihagyva* 23–24 mit ... Herzens] *kihagyva* 26–27 welche ... besteht] *kihagyva* 28 welcher ... muß] *kihagyva*

Satírás a Poéta, ha a természettől eltávozást s az Ideálnak a valósággal ellenkezését teszi tárgyá-
 vá. De ezt komolysággal s indulattal,
 tréfálodva s vidáman is viheti-ki, a mint az akarat vagy ész tartomá-
 nyiba mulat. Amaz *büntető*, vagy patetisnek, ez *furcsa* vagy kómikai
 szatírának nevezetik.

5

[81r] Szorossan véve a Poétának sem a büntető sem a mulattató tón
 nem célja. Amaz igen komoly a Poézis mindenkori játékára nézt,
 ez igen frivol azon komolyságra, melynek poétai játékok funda-
 mentjének kell lenni. Az erkölcsi ellenmondások szükségesképen
 interesszálják szívünköt, elveszik tehát az indulat szabadságát, s 10
 mégis a poétai megilletődésből minden individual interesszének
 ki kell zárva lenni. Az ész ellenmondásai ellenben interesszálatlan
 hagyák a szívet, s mégis a Poétának a természettel s ideállal kell
 bajának lenni. S nem kitsin feltétel réánézve, a pathetis szatírá-
 ban a Poétai formát meg nem sérteni, a teréfásba a poetai becset 15
 el nem hibázni. Ezen probléma csak egyetlen módon fejthető fel.
 A büntető szatírának poétai Szabadság kell s felségessé lesz, a
 mulattatónak poétai becse lesz, ha tárgyát Szépséggel viszi-ki.

4 *furcsa*] <mulattató> 6 sem a büntető] sem a a büntető *kimaradt*, em. 15
 a] a <a> 15 becset] becsét

7 a ... nézt] für das Spiel, was die Poesie immer sein soll (110.17)

In der Satyre wird die Wirklichkeit als Mangel dem Ideal als der höchsten Realität gegenüber gestellt. Es ist übrigens gar nicht nöthig, daß das letztere ausgesprochen werde, wenn der Dichter es nur im Gemüth zu erwecken weiß; dieß muß er aber schlechterdings, oder er wird gar nicht poetisch wirken. Die Wirklichkeit ist also hier ein nothwendiges Object der Abneigung; aber, worauf hier alles ankömmt, diese Abneigung selbst muß wieder nothwendig aus dem entgegenstehenden Ideale entspringen. Sie könnte nämlich auch eine bloß sinnliche Quelle haben und lediglich in Bedürfniß gegründet seyn, mit welchem die Wirklichkeit streitet; und häufig genug glauben wir einen moralischen Unwillen über die Welt zu empfinden, wenn uns bloß der Widerstreit derselben mit unserer Neigung erbittert. Dieses materielle Interesse ist es, was der gemeine Satyriker ins Spiel bringt, und weil es ihm auf diesem Wege gar nicht fehl schlägt, uns in Affect zu versetzen, so glaubt er unser Herz in seiner Gewalt zu haben und im Pathetischen Meister zu seyn. Aber jedes Pathos aus dieser Quelle ist der Dichtkunst unwürdig, die uns nur durch Ideen rühren, und nur durch die Vernunft zu unserm Herzen den Weg nehmen darf. Auch wird sich dieses unreine und materielle Pathos jederzeit durch ein Übergewicht des Leidens und durch eine peinliche Befangenheit des Gemüths offenbaren, da im Gegentheile das wahrhaft poetische Pathos an einem Übergewicht der Selbstthätigkeit und an einer, auch im Affect noch bestehenden Gemüthsfreyheit zu erkennen ist. Entspringet nämlich die Rührung aus dem, der Wirklichkeit gegenüberstehenden Ideale, so verliert sich in der Erhabenheit des letztern jedes einengende Gefühl, und die Größe der Idee, von der wir erfüllt sind, erhebt uns über alle Schranken der Erfahrung. Bey der Darstellung empörender Wirklichkeit kommt daher alles darauf an, daß das Nothwendige der Grund sey, auf welchem der Dichter oder der Erzähler das Wirkliche aufträgt, daß er unser Gemüth für

[166]

112.2–114.8 Es ... machte.] *kihagyva*

A szatírába a valóság hijjával létel, az ideálnak mint legfenneb
 realitásnak ellenébe tétetik. A pathetis szatírának mindeg olly lé-
 lekből kell folyni, mely az ideál érzésere által van melegedve. Csak
 ezen uralkodó érzés fejezheti ki az erkölcsi ellenmondások mély
 érzését s az erkölcsi megveszetséget, mely Juvenalt, Sviftet, Rous- 5
 seaut, Hallert s másokat lelkesedésbe hozott. Azon Poéták ugyan
 azon szerencsével írtak volna a megillető s gyengéd nembe is, ha
 történetes okok korán nem adták volna nekik ezen meghatározott
 tónt; s írtak is. Mind ezen nevezettek vagy elfajult időkorba éltek
 s rettentő példáit látták az erkölcsi megromlottságnak, vagy ön sor- 10
 saik megkeseredet tónt adtak lelkeiknek. A dolgok mélyére behato
 s a csalatást a valóson nagy szorossággal választgató philosophiai
 lélek is, ezen austeritásra s keménységre kitér, a mellyel Rousseau
 s Haller festették a valót. De ezen történetes befolyások csak a tónt
 határazzák-meg s nem a lelkesedés foglalatját. Ez mindenbe azon 15
 egy s az ideál meleg érzéséből foly, mely egyetlen való jele a szatírai,
 mint a Sentimentalis Poétának.

2 ellenébe] elenébe *em.* 2 szatírának] szatírán *em.* 4 ezen] <ennek> 11
 megkeseredet] megkesedet *em.*

2 A pathetis] új bekezdés (114.9)

Ideen zu stimmen wisse. Stehen wir nur hoch in der Beurtheilung, so hat es nichts zu sagen, wenn auch der Gegenstand tief und niedrig unter uns zurück bleibt. Wenn uns der Geschichtschreiber *Tacitus* den tiefen Verfall der Römer des ersten Jahrhunderts schildert, so ist es ein hoher Geist, der auf das Niedrige herabblickt, und unsere Stimmung ist wahrhaft poetisch, weil nur die Höhe, worauf er selbst steht und zu der er uns zu erheben wußte, seinen Gegenstand niedrig machte.

Die pathetische Satyre muß also jederzeit aus einem Gemüthe fließen, welches von dem Ideale lebhaft durchdrungen ist. Nur ein herrschender Trieb nach Übereinstimmung kann und darf jenes tiefe Gefühl moralischer Widersprüche und jenen glühenden Unwillen gegen moralische Verkehrtheit erzeugen, welcher in einem Juvenal, Swift, Rousseau, Haller und andern zur Begeisterung wird. Die nähnlichen Dichter würden und müßten mit demselben Glück auch in den rührenden und zärtlichen Gattungen gedichtet haben, wenn nicht zufällige Ursachen ihrem Gemüth frühe diese bestimmte Richtung gegeben hätten; auch haben sie es zum Theil wirklich gethan. Alle die hier genannten lebten entweder in einem ausgearteten Zeitalter und hatten eine schauerhafte Erfahrung moralischer Verderbniß vor Augen, oder eigene Schicksale hatten Bitterkeit in ihre Seele gestreut. Auch der philosophische Geist, da er mit unerbittlicher Strenge den Schein von dem Wesen trennt, und in die Tiefen der Dinge dringet, neigt das Gemüth zu dieser Härte und Austerität, mit welcher Rousseau, Haller und andere die Wirklichkeit mahlen. Aber diese äußern und zufälligen Einflüsse, welche immer einschränkend wirken, dürfen höchstens nur die Richtung bestimmen, niemahls den Inhalt der Begeisterung hergeben. Dieser muß in allen derselbe seyn, und rein von jedem äußern Bedürfniß, aus einem glühenden Triebe für das Ideal hervorfließen, welcher durchaus der einzig wahre Beruf zu dem satyrischen wie überhaupt zu dem sentimentalischen Dichter ist.

[167]

26 äußern und] *kihagyva* 26–27 welche ... höchstens] *kihagyva* 29 rein ...
Bedürfniß] *kihagyva*

[168]

Wenn die pathetische Satyre nur *erhabene* Seelen kleidet, so kann die spottende Satyre nur einem *schönen* Herzen gelingen. Denn jene ist schon durch ihren ernstesten Gegenstand vor der Frivolität gesichert; aber diese, die nur einen moralisch gleichgültigen Stoff behandeln darf, würde unvermeidlich darein verfallen, und jede poetische Würde verlieren, wenn hier nicht die Behandlung den Inhalt veredelte und das *Subject* des Dichters nicht sein Object verträte. Aber nur dem schönen Herzen ist es verliehen, unabhängig von dem Gegenstand seines Wirkens, in jeder seiner Äußerungen ein vollendetes Bild von sich selbst abzapprägen. Der erhabene Charakter kann sich nur in einzelnen Siegen über den Widerstand der Sinne, nur in gewissen Momenten des Schwunges und einer augenblicklichen Anstrengung kund thun; in der schönen Seele hingegen wirkt das Ideal als Natur, also gleichförmig, und kann mithin auch in einem Zustand der Ruhe sich zeigen. Das tiefe Meer erscheint am erhabensten in seiner Bewegung, der klare Bach am schönsten in seinem ruhigen Lauf.

Es ist mehrmahls darüber gestritten worden, welche von beyden, die Tragödie oder die Comödie, vor der andern den Rang verdiene. Wird damit bloß gefragt: welche von beyden das wichtigere Object behandle, so ist kein Zweifel, daß die erstere den Vorzug behauptet; will man aber wissen, welche von beyden das wichtigere Subject erfordere, so möchte der Ausspruch eher für die letztere ausfallen. – In der Tragödie geschieht schon durch den Gegenstand sehr viel, in der Comödie geschieht durch den Gegenstand nichts und alles durch den Dichter. Da nun bey Urtheilen des Geschmacks der Stoff nie in Betrachtung kommt, so muß natürlicher Weise der ästhetische Werth dieser beyden Kunstgattungen in umgekehrtem Verhältniß zu ihrer materiellen Wichtigkeit stehen. Den tragischen Dichter trägt sein Object, der komische hingegen muß durch sein Subject das seinige in der ästhetischen Höhe erhalten. Jener darf einen Schwung nehmen, wozu so viel eben nicht gehöret; der an-

[169]

8 schönen] *kihagyva* 30 hingegen] *kihagyva* 32 wozu ... gehöret] *kihagyva*

[81v] Ha a pathetis szatírákat csak felséges lelkek írhatják, úgy a gunyolot csak szép szívek. Mert amannak már komoly tárgya miatt a Frivolitastól mentnek kell lenni; de ez, melynek gleichgültig morális tárgyat kell kivinni, elkerülhetetlenül frívolitásba esnek s elvesz- 5 tené poétai szépségét, ha a kivitel nem csinosítana a foglalatot, s ha a Poéta subjectuma objectumát nem emelné. De csak a Szíveknek van az adatva, hogy munkálódása tárgyatól függetlenül, mind maga kimutatásába maga magának egy tökéletes képét nyomja-le. A felséges karakter csak az egyesekbe győz az érzékek ellentállása felett, a ráfeszülésnek csak egy bizonyos pillantjába, egy pillan- 10 tatu ráfeszüléssel mutatja ki magát; a szép lélekbe elenben az ideál úgy munkálodik mint természet, tehát egyformán, s a nyugalom állapotjába is kimutathatja magát. A mély tenger mozgásába tetszik legfelségebbnek, a tiszta patak legszebbnek csendes folyásában.

Többször pereltek árrol, valyon a *Tragœdia* vagy *Comœdia* ér- 15 demli az elsőséget. De a fontosabb objectum mindég az elsőjé; a fontosabb subjectum mindég az utolsóé. A Tragœdiába már a tárgy által sok megtörténik a Komœdiába semmi sem a tárgy – minden a Poéta által. Mivel az ízlés ítélete a matériát nem ve- 20 zsi figyelemre, természetesen hogy ezen két nem æszthetikai be- cse megfordulva van matérialis fontosságokra nézve. A Tragikust objectuma, a Komikust subjectuma emeli æszthetikai magasságra. Amannak repülést kell venni ennek egyenlőnek kell lenni s epen ez az a mely a szép lélek a felségestől megkülömböződik. Az elsőbe 25 már minden nagyság megvan, az erőltetlen s fáradság nélkül foly természetéből, ő tehetsége szerént, minden ponton pályáján van; a más minden nagyságra felfeszítheti s emelheti magát, akarhatja ereje által minden határok közül kiragadhatja magát. Ez tehát csak ráfeszüléssel szabad, amaz könnyűséggel s mindég.

3 gleichgültig] gyeichgültig 6 objectumát] objectumat *em*.

dere muß sich gleich bleiben, er muß also schon dort seyn und dort zu Hause seyn, wohin der andere nicht ohne einen Anlauf gelangt. Und gerade das ist es, worin sich der schöne Charakter von dem erhabenen unterscheidet. In dem ersten ist jede Größe
5 schon enthalten, sie fließt ungezwungen und mühelos aus seiner Natur, er ist, dem Vermögen nach, ein Unendliches in jedem Punkte seiner Bahn; der andere kann sich zu jeder Größe anspannen und erheben, er kann durch die Kraft seines Willens aus jedem Zustande der Beschränkung sich reißen. Dieser ist also nur ruckweise und
10 nur mit Anstrengung frey, jener ist es mit Leichtigkeit und immer.

Diese Freyheit des Gemüths in uns hervorzubringen und zu nähren, ist die schöne Aufgabe der Comödie, so wie die Tragödie bestimmt ist, die Gemüthsfreyheit, wenn sie durch einen Affect gewaltsam aufgehoben worden, auf ästhetischem Weg wieder herstellen zu helfen. In der Tragödie muß daher die Gemüthsfreyheit künstlicher Weise und als Experiment aufgehoben werden, weil sie in Herstellung derselben ihre poetische Kraft beweiset: in der Comödie hingegen muß verhüthet werden, daß es niemahls zu jener Aufhebung der Gemüthsfreyheit komme. Daher behandelt der
20 Tragödiendichter seinen Gegenstand immer practisch, der Comödiendichter den seinigen immer theoretisch; auch wenn jener (wie Lessing in seinem Nathan) die Grille hätte, einen theoretischen, dieser, einen practischen Stoff zu bearbeiten. Nicht das Gebieth, aus welchem der Gegenstand genommen, sondern das Forum, vor
25 welches der Dichter ihn bringt, macht denselben tragisch oder komisch. Der Tragiker muß sich vor dem ruhigen Raisonnement in Acht nehmen, und immer das Herz interessiren; der Comiker muß sich vor dem Pathos hüten, und immer den Verstand unterhalten. Jener zeigt also durch beständige Erregung, dieser durch beständige Abwehrung der Leidenschaft seine Kunst; und diese Kunst ist
30 natürlich auf beyden Seiten um so größer, je mehr der Gegenstand

[170]

1–3 er ... gelangt] *kihagyva* 6 ein Unendliches] *kihagyva* 9 nur ruckweise und] *kihagyva* 11–12 und zu nähren] *kihagyva* 12 schöne] *kihagyva* 15–19 In ... komme] *kihagyva* 31 natürlich] *kihagyva*

[82r] Az elme szabadságát felébreszteni bennünk a Komœdia elrendel-
 tetése, valamint a Tragœdiája a hevesen felindult indulatokat æszt-
 hetikai uton visszaálítani segíteni. Innen a Tragikus tárgyat mindig
 praktis a Komikus theoretis viszi-ki. Bárha ábrándozása meglepné 5
 is (mint Lessinget Nathanjába) amannak theoretis ennek praktis
 matériat választani a kidolgozásra. Nem a tartomány a melyből a
 tárgy véődik, hanem a Forum, a melly eleibe a Poéta viszi, teszi
 azt tragissá vagy komissá. A Tragikus örizkedjék a csendes okos-
 kodástól s mindég a szívet interessálja, a Komikus őrizze magát a
 pathosztól s mindég az értelmet mulattassa. Amaz tehát az indúla- 10
 tok szüntelen felindításával ez lecsendesítésével mutatja mestersé-
 gét; s ezen mesterség mindenikbe annál nagyobb, minél inkább az
 egyik tárgya az abstract természet a másiké a páthétikaira hajlás.
 Ha tehát a Tragœdia fontos pontbol megyen-ki, más oldalrol meg
 kell vallani, hogy a Comœdia fontosabb célra törekszik, s ha azt 15
 elérné, minden Tragœdiat kelletin kívül s lehetetlenné tenne. Ennek
 célja egy az ember legfelsőb céljával, hogy az indulatoktól szabad
 legyen, mindég tiszta, csendes maga körül s magába néző, s hogy
 mindenüt több történetből jövöt mint sorsot találjon, s inkább az
 esztelenségeken nevéssen, mint a Roszra haragudjék s sírjon. 20

1 bennünk] bennük *em.* 19 történetből] történetből *em.*

des Einen abstracter Natur ist, und der des Anderen sich zum Pathetischen neigt.¹² Wenn also die Tragödie von einem wichtigern Punct ausgeht, so muß man auf der anderen Seite gestehen, daß die Comödie einem wichtigern Ziel entgegen geht, und sie würde, wenn
5 sie es erreichte, alle Tragödie überflüssig und unmöglich machen. Ihr Ziel ist einerley mit dem Höchsten, wornach der Mensch zu ringen hat, frey von Leidenschaft zu seyn, immer klar, immer ruhig um sich und in sich zu schauen, überall mehr Zufall als Schicksal zu finden, und mehr über Ungereimtheit zu lachen, als über Bosheit
10 zu zürnen oder zu weinen.

Wie in dem handelnden Leben, so begegnet es auch oft bey dichterischen Darstellungen, den bloß leichten Sinn, das angenehme Talent, die fröhliche Gutmüthigkeit mit Schönheit der Seele zu verwechseln, und da sich der gemeine Geschmack überhaupt nie
15 über das Angenehme erhebt, so ist es solchen *niedlichen* Geistern ein Leichtes, jenen Ruhm zu usurpiren, der so schwer zu verdienen ist. Aber es gibt eine untrügliche Probe, vermittelt deren man die Leichtigkeit des Naturells von der Leichtigkeit des Ideals, so wie die Tugend des Temperaments von der wahrhaften Sittlichkeit des
20 Charakters unterscheiden kann, und diese ist, wenn beyde sich an einem schwürigen und großen Objecte versuchen. In einem solchen Fall geht das niedliche Genie unfehlbar in das Platte, so wie die

¹² Im Nathan dem Weisen ist dieses nicht geschehen, hier hat die frostige Natur des Stoffs das ganze Kunstwerk erkältet. Aber Lessing wußte selbst, daß er kein Trauerspiel schrieb, und vergaß nur, menschlicher Weise, in seiner eigenen Angelegenheit die in der Dramaturgie aufgestellte Lehre, daß der Dichter nicht befugt sey, die tragische Form zu einem andern als tragischen Zweck anzuwenden. Ohne sehr wesentliche Veränderungen würde es kaum möglich gewesen seyn, dieses dramatische Gedicht in eine gute Tragödie umzuschaffen; aber mit bloß zufälligen Veränderungen möchte es eine gute Comödie abgegeben haben. Dem letztern Zweck nähmlich hätte das Pathetische, dem erstern das Raisonirende aufgeopfert werden müssen, und es ist wohl keine Frage, auf welchem von beyden die Schönheit dieses Gedichts am meisten beruht.

2 neigt] *a lbj. kihagyva* 11 handelnden] *kihagyva*

A mint az életbe, úgy esik meg a poétai előadásokban is, hogy a csupa könnyű elme, a kedves talentum, a vidám jószívűség, a szép lélekkel felcserélődik, s mivel a köz ízlés a kellemetesen felül nem emelkedik soha, éppen úgy könnyű ezen ékes lelkeknek, ama 5
bajosán elérhető dicsőséget usurpálni. De van egy csalhatlan próbakő, melyen a természetes könnyűsége, az Ideál könnyűségétől, a temperament virtussa a való erkölcsi karaktertől megkülönböztetik, s ez az, ha mind a kettő egy nehéz s nagy tárgyba megpróbálja magát. Illy esetben az ékes Genie korcsossá lesz, a temperament virtusa naturell, a való szép lélek ellenben bizonyosan felségesre 10
emelkedik.

1 esik meg] <van> 1 előadásokban] előadásokkal 4 könnyű] könnyű *em.*

10 naturell] [geht] in das Materielle (122.1)

Temperamentstugend in das Materielle, die wahrhaft schöne Seele hingegen geht eben so gewiß in die erhabene über.

So lange *Lucian* bloß die Ungereimtheit züchtigt, wie in den Wünschen, in den Lapithen, in dem Jupiter Tragödis u. a., bleibt
5 er Spötter und ergötzt uns mit seinem fröhlichen Humor; aber es wird ein ganz anderer Mann aus ihm in vielen Stellen seines Nigrinus, seines Timons, seines Alexanders, wo seine Satyre auch die moralische Verderbniß trifft. „Unglückseliger,” so beginnt er in seinem Nigrinus das empörende Gemälde das damahligen [172]
10 Roms, „warum verließest du das Licht der Sonne, Griechenland, und jenes glückliche Leben der Freyheit, und kamst hieher in dieß Getümmel von prachtvoller Dienstbarkeit, von Aufwartungen und Gastmählern, von Sykophanten, Schmeichlern, Giftmischern, Erbschleichern und falschen Freunden? usw.” Bey solchen und ähnlichen
15 Anlässen muß sich der hohe Ernst des Gefühls offenbaren, der allem Spiele, wenn es poetisch seyn soll, zum Grunde liegen muß. Selbst durch den boshaften Scherz, womit sowohl *Lucian* als *Aristophanes* den *Sokrates* mißhandeln, blickt eine ernste Vernunft hervor, welche die Wahrheit an dem Sophisten rächt, und für
20 ein Ideal streitet, das sie nur nicht immer ausspricht. Auch hat der erste von beyden in seinem *Diogenes* und *Dämonax* diesen Charakter gegen alle Zweifel gerechtfertigt; unter den Neuern, welchen großen und schönen Charakter drückt nicht *Cervantes* bey jedem würdigen Anlaß in seinem *Don Quixote* aus, welch ein
25 herrliches Ideal mußte nicht in der Seele des Dichters leben, der einen *Tom Jones* und eine *Sophia* erschuf, wie kann der Lacher *Yorik*, so bald er will, unser Gemüth so groß und so mächtig bewegen? Auch in unserm *Wieland* erkenne ich diesen Ernst der Empfindung; selbst die muthwilligen Spiele seiner Laune beseelt und adelt die
30 Grazie des Herzens; selbst in den Rhythmus seines Gesanges drückt sie ihr Gepräg, und nimmer fehlt ihm die Schwungkraft, uns, sobald es gilt, zu dem Höchsten empor zu tragen.

3–4 in den Wünschen] *kihagyva* 4 u. a.] *kihagyva* 14 Erbschleichern] *kihagyva* 16–22 der ... gerechtfertigt] *kihagyva* 28 unserm] *kihagyva*

[82v] A míg Lucian csak az illetlenségeket fenyegeti, mint a Lapithenek
s Jupiter Tragædusba, addig csak Csufolódó marad s vidám Hu-
morjával mulattat; de más ember lesz belőle sok helyein Nigrinusa,
Timonja s Alexanderébe, a hol szatírája az erkölcsi megromlottságot
is érdekli. „Szerencsétlen” így kezdi el Nigrinusába a Róma akkori 5
álapotja borzasztó festését „miert hagytad el a Nap világát, Görög-
országot s a szabadság szerencsés életét, miért jöttél ezen pompás
tolongásba, a Sykophanták, Hízelkedők, Meregelegyítők s csalárd
Barátok közzé? s a t” illy s más alkalmatokkal ki kell mutatkozni
az érzés magas komolyságának. Az ujak közt millyen nagy s szép 10
karaktert nem fejez-ki *Cervantes* valahányszor érdemes alkalma van
Don Quixotjaba, millyen felséges ideál lakott a *Tom Jones* s *So-*
phia írója lelkében, s a Nevettető *Yorik*, mihelyt akar, mint felemeli
lelkünköt? Wilandba is megvan az érzések ezen komolysága; sőt
launája pajkos játékait is a szív kelleme lelkesíti s nemesíti. 15

7 jöttél] jottel *em.*

Von der Voltairischen Satyre läßt sich kein solches Urtheil fällen. Zwar ist es auch bey diesem Schriftsteller einzig nur die Wahrheit und Simplicität der Natur, wodurch er uns zuweilen poetisch rührt; es sey nun, daß er sie in einem naiven Charakter wirklich
 5 erreiche, wie mehrmahls in seinem *Ingenu*, oder daß er sie, wie in seinem *Candide* u. a., suche und räche. Wo keines von beyden der Fall ist, da kann er uns zwar als witziger Kopf belustigen, aber gewiß nicht als Dichter bewegen. Aber seinem Spott liegt überall zu wenig Ernst zum Grunde, und dieses macht seinen Dichterberuf mit
 10 Recht verdächtig. Wir begegnen immer nur seinem Verstande, nicht seinem Gefühl. Es zeigt sich kein Ideal unter jener luftigen Hülle, und kaum etwas absolut Festes in jener ewigen Bewegung. Seine wunderbare Mannigfaltigkeit in äußern Formen, weit entfernt für die innere Fülle seines Geistes etwas zu beweisen, legt vielmehr
 15 ein bedenkliches Zeugniß dagegen ab, denn ungeachtet aller jener Formen hat er auch nicht Eine gefunden, worin er ein Herz hätte abdrücken können. Beynahe muß man also fürchten, es war in diesem reichen Genius nur die Armuth des Herzens, die seinen Beruf zur Satyre bestimmte. Wäre es anders, so hätte er doch irgend
 20 auf seinem weiten Weg aus diesem engen Geleise treten müssen. Aber bey allem noch so großen Wechsel des Stoffes und der äußern Form sehen wir diese innere Form in ewigem, dürftigem Einerley wiederkehren, und trotz seiner voluminösen Laufbahn hat er doch den Kreis der Menschheit in sich selbst nicht erfüllt, den man in den
 25 obenerwähnten Satyrikern mit Freuden durchlaufen findet.

Setzt der Dichter die Natur der Kunst und das Ideal der Wirklichkeit so entgegen, daß die Darstellung des ersten überwiegt, und das Wohlgefallen an demselben herrschende Empfindung wird, so nenne ich ihn *elegisch*. Auch diese Gattung hat wie die Satyre zwey
 30 Classen unter sich. Entweder ist die Natur und das Ideal ein Gegenstand der Trauer, wenn jene als verloren, dieses als unerreicht dargestellt wird. Oder beyde sind ein Gegenstand der Freude, indem

6 u. a.] *kihagyva* 9–10 und ... verdächtig] *kihagyva* 12–23 in ... wiederkehren] *kihagyva*

A Voltaire szatirájirol épen nem lehet ezt mondani. Nála is ugyan a természet egyszerűsége s valósága az, mellyel néha poétaisan felinditt, mint Ingenu s Candidebe, az elsőbe mint naiv karakter elérője a másba mint kereső s boszulloja. De a melyekben e nincs meg, ott csak mint elméskedő úgy mulattat s nem mint Poéta. 5
 Gunyolódásainak kevés komolyság fundamentuma, mindenüt eszét találjuk s nem érzését. Semmi ideal nincs levegős leple alatt, s alig valami absolut fest. Voluminosus pályája mellett sem töltötte bé maga mágába az emberiség körét, melyet a fennebb említett szatirikusokba örömmel látunk megfutni. 10

[83r] Ha a Poéta a Természetet a Mesterségnek, az Idealt a valósággal kontrasztba teszi, úgy hogy az első az utolsót meggyőzi az előadásban, s annak érzése uralkodó érzés lesz, akkor *elégis* a Poéta. Vagy a természet s az Ideál tárgya a szomorúságnak, ha amaz mint elveszet ez mint elérhetlen úgy adódik-elé. Vagy mindenik az öröm 15
 tárgya, midőn mint valóság úgy terjesztődik-elé. Az első az *Elegiat* szorosabb, a második az *Idylliumot* teszi szélesebb értelemben.

sie als wirklich vorgestellt werden. Das erste gibt die *Elegie* in engerer, das andere die *Idylle* in weitester Bedeutung.¹³

Wie der Unwille bey der pathetischen und wie der Spott bey [175]
der scherzhaften Satyre, so darf bey der Elegie die Trauer nur aus
5 einer, durch das Ideal erweckten, Begeisterung fließen. Dadurch
allein erhält die Elegie poetischen Gehalt, und jede andere Quelle
derselben ist völlig unter der Würde der Dichtkunst. Der elegische
Dichter sucht die Natur, aber in ihrer Schönheit, nicht bloß in ihrer
Annehmlichkeit, in ihrer Übereinstimmung mit Ideen, nicht bloß in [176]
10 ihrer Nachgiebigkeit gegen das Bedürfniß. Die Trauer über verlorne
Freuden, über das aus der Welt verschwundene goldene Alter, über

¹³ Daß ich die Benennungen Satyre, Elegie und Idylle in einem weitem Sinne gebrauche, als gewöhnlich geschieht, werde ich bey Lesern, die tiefer in die Sache dringen, kaum zu verantworten brauchen. Meine Absicht dabey ist keineswegs die Gränzen zu verrücken, welche die bisherige Observanz sowohl der Satyre und Elegie als der Idylle mit gutem Grunde gesteckt hat; ich sehe bloß auf die in diesen Dichtungsarten herrschende *Empfindungsweise*, und es ist ja bekannt genug, daß diese sich keineswegs in jene engen Gränzen einschließen läßt. Elegisch rührt uns nicht bloß die Elegie, welche ausschließlich so genannt wird; auch der dramatische und epische Dichter können uns auf elegische Weise bewegen. In der *Messiede*, in Thomsons *Jahrszeiten*, im verlorenen *Paradies*, im befrejten *Jerusalem* finden wir mehrere Gemähle, die sonst nur der Idylle, der Elegie, der Satyre eigen sind. Eben so, mehr oder weniger, fast in jedem pathetischen Gedichte. Daß ich aber die Idylle selbst zur elegischen Gattung rechne, scheint eher einer Rechtfertigung zu bedürfen. Man erinnere sich aber, daß hier nur von derjenigen Idylle die Rede ist, welche eine Species der sentimentalischen Dichtung ist, zu deren Wesen es gehört, daß die Natur der Kunst und das Ideal der Wirklichkeit *entgegen gesetzt werde*. Geschieht dieses auch nicht ausdrücklich von dem Dichter, und stellt er das Gemähle der unverdorbenen Natur oder des erfüllten Ideals rein und selbständig vor unsere Augen, so ist jener Gegensatz doch in seinem Herzen, und wird sich, auch ohne seinen Willen, in jedem Pinselstrich verrathen. Ja wäre dieses nicht, so würde schon die Sprache, deren er sich bedienen muß, weil sie den Geist der Zeit an sich trägt, und den Einfluß der Kunst

2 Bedeutung] *a lbj. kihagyva* 6–7 und ... Dichtkunst] *kihagyva* 10 Die Trauer über] *kihagyva*

A mint a pathetis szatírában a bosszankodásnak s a tréfásban a gúnyolásnak lelkesedésből kell folyni, olyan ideal által ébresztett lelkesedésből kell folyni az Elegia szomorgásának is. Ez által van az elegiának poétai belső becsé. Az Elegiakus keresi a természetet, de az ő szépségeibe, nem csak kellemeibe, az ideákkal összevegyezésbe, nem a szükség engedőségébe. Az veszett örömek, a világból eltűnt arany kor, az ifjuság s szerelem eltűnt szerencséje s t a f. lehetnek az elegia alapjai, ha az érzéki béke azon állapotjait egyszerűsmint mind erkölcsi Harmoniat is lehet elérjeszteni. Bár milyen

1 a] p 1 pathetis] pathtis *em.*

das entflohene Glück der Jugend, der Liebe u. s. w. kann nur alsdann der Stoff zu einer elegischen Dichtung werden, wenn jene Zustände sinnlichen Friedens zugleich als Gegenstände moralischer Harmonie sich vorstellen lassen. Ich kann deßwegen die Klaggesänge des

5 *Ovid*, die er aus seinem Verbannungsort am Euxin anstimmt, wie rührend sie auch sind, und wie viel Dichterisches auch einzelne Stellen haben, im Ganzen nicht wohl als ein poetisches Werk betrachten. Es ist viel zu wenig Energie, viel zu wenig Geist und Adel in seinem Schmerz. Das Bedürfniß, nicht die Begeisterung stieß jene

10 Klagen aus; es athmet darin, wenn gleich keine gemeine Seele, doch die gemeine Stimmung eines edleren Geistes, den sein Schicksal zu Boden drückte. Zwar wenn wir uns erinnern, daß es Rom, und das Rom des Augustus ist, um das er trauert, so verzeihen wir dem Sohn der Freude seinen Schmerz; aber selbst das herrliche Rom mit allen

15 seinen Glückseligkeiten ist, wenn nicht die Einbildungskraft es erst veredelt, bloß eine endliche Größe, mithin ein unwürdiges Object für die Dichtkunst, die erhaben über alles, was die Wirklichkeit aufstellt, nur das Recht hat, um das Unendliche zu trauern.

erfahren, uns die Wirklichkeit mit ihren Schranken, die Cultur mit ihrer Künsteley in Erinnerung bringen; ja unser eigenes Herz würde jenem Bilde der reinen Natur die Erfahrung der Verderbniß gegenüber stellen, und so die Empfindungsart, wenn auch der Dichter es nicht darauf angelegt hätte, in uns elegisch machen. Dieß letztere ist so unvermeidlich, daß selbst der höchste Genuß, den die schönsten Werke der naiven Gattung aus alten und neuen Zeiten dem cultivirten Menschen gewähren, nicht lange rein bleibt, sondern früher oder später von einer elegischen Empfindung begleitet seyn wird. Schließlich bemerke ich noch, daß die hier versuchte Eintheilung, eben deßwegen, weil sie sich bloß auf den Unterschied in der Empfindungsweise gründet, in der Eintheilung der Gedichte selbst und der Ableitung der poetischen Arten ganz und gar nichts bestimmen soll; denn da der Dichter, auch in demselben Werke, keineswegs an dieselbe Empfindungsweise gebunden ist, so kann jene Eintheilung nicht davon, sondern muß von der Form der Darstellung hergenommen werden.

17–18 die ... trauern] *kihagyva*

érdeklők, s poetais helyüek is az *Ovid* panaszos énekei számkivetéséből, még sem lehet Egeszbe véve poétai munkának nézni. Kevés az energia, kevés a nemesség s lélek panaszaiban. A szükség s nem a lelkesedésből folynak, ha nem közönséges lélek is, de a nemesebb szellemnek földhöz vert sorsa énekelteti. Megengedhető ugyan neki 5
fajdalma, mint öröm barátjának, ki August Romájaért sohajtoz, de a pompás Roma is ha a képzelődéssel nem emeltetik, méltatlan tárgya a Poézisnak, mivel ő csak véges Nagyság.

- Der Inhalt der dichterischen Klage kann also niemahls ein äußerer, jederzeit nur ein innerer idealischer Gegenstand seyn; selbst wenn sie einen Verlust in der Wirklichkeit betrauert, muß sie ihn erst zu einem idealischen umschaffen. In dieser Reduction des Beschränkten auf ein Unendliches besteht eigentlich die poetische Behandlung. Der äußere Stoff ist daher an sich selbst immer gleichgültig, weil ihn die Dichtkunst niemahls so brauchen kann, wie sie ihn findet, sondern nur durch das, was sie selbst daraus macht, ihm die poetische Würde gibt. Der elegische Dichter sucht die Natur, aber als eine Idee und in einer Vollkommenheit, in der sie nie existirt hat, wenn er sie gleich als etwas da Gewesenes und nun Verlorenes beweint. Wenn uns Ossian von den Tagen erzählt, die nicht mehr sind, und von den Helden, die verschwunden sind, so hat seine Dichtungskraft jene Bilder der Erinnerung längst in Ideale, jene Helden in Götter umgestaltet. Die Erfahrungen eines bestimmten Verlustes haben sich zur Idee der allgemeinen Vergänglichkeit erweitert, und der gerührte Barde, den das Bild des allgegenwärtigen Ruins verfolgt, schwingt sich zum Himmel auf, um dort in dem Sonnenlauf ein Sinnbild des Unvergänglichen zu finden.¹⁴
- Ich wende mich sogleich zu den neuern Poeten in der elegischen Gattung. *Rousseau*, als Dichter, wie als Philosoph, hat keine andere Tendenz, als die Natur entweder zu suchen, oder an der Kunst zu rächen. Je nachdem sich sein Gefühl entweder bey der einen oder der andern verweilt, finden wir ihn bald elegisch gerührt, bald zu Juvenalischer Satyre begeistert, bald, wie in seiner *Julie*, in das Feld der Idylle entzückt. Seine Dichtungen haben unwidersprechlich poetischen Gehalt, da sie ein Ideal behandeln, nur weiß er denselben nicht auf poetische Weise zu gebrauchen. Sein ernster Charakter läßt ihn zwar nie zur Frivolität herabsinken, aber erlaubt ihm auch nicht, sich bis zum poetischen Spiel zu erheben. Bald durch Leidenschaft, bald durch Abstraction angespannt, bringt er es selten oder nie zu der ästhetischen Freyheit, welche der Dichter seinem Stoff gegenüber behaupten, seinem Leser mittheilen muß.

¹⁴ Man lese z. B. das treffliche Gedicht, Carton betitelt.

32–33 welche ... muß] *kihagyva*

[83v]

A poétai panasz foglalatjának tehát soha sem kell külső, hanem belső ideális tárgynak lenni; sőt ha a valóság veszteségét síratja is, idealba kell emelni. Ezen a határozottnak a végzetlenre való ezen reductiojában áll tulajdonképen a poétai kivitel. A külső anyag tehát magába véve mindég adiaphora, mivel azt a poézis soha sem használhatja úgy, a mint találja, hanem az által, a hogy poétai becset ad neki. Az elegis Poéta keresi a természetet, de mint ideát s olly tökélettel, a hogy soha nem existalt, bár ha valami reale volt is abba; a mit mint elveszettet sírat. Ha Ossian az elmúlt napokrol énekel s az eltűnt Vitézekről, poétai ereje azon képeket már előre ideállá tette, s vitézeit Istenekké változtatta által. A határozott veszteség tapasztalása a végzetlen mulandóság ideájává szélesült, s a jelenvaló képeinek Ruináitól felindult Bard, felrepül az égbe, hogy ott a Nap utjánál az örökkévalóság szimbolumat meg találja.³

Lássuk az újabb Poétákat az elégiai nembe. *Rousseau*nak, mint Poétának s Philosophnak, vagy a Természet keresése tendenziaja, vagy ennek megbosszullása a Mesterségben. A mint érzése ennél vagy amannál a tárgynál mulat, majd megilletődött elegisnek, majd Juvenali szatíráról lelkesedettnek, majd mint Juliejébe, az *Idyll* mezején gyönyörködni látjuk. Költeményeinek ellenmondhatatlanul poétai becsek van; mivel Ideált visznek ki, csak hogy poétai módon nem tudja azt használni. Komoly karaktere nem hagyja ugyan Frivolitasba süllyedni, de nem is engedi a poétai jatszóságokra emelkedni. Majd az indulat, majd az abstractio által felfeszülve, ritkán emeli æszthetikai szabadságba. Vagy beteges érzékenykedése uralodik rajta, s érzéseit kínzóvá teszi, vagy gondolkodó ereje imaginatioját lebékozza, s a gondolat szorosságával a festés szépségét elrontja. Ezen két tulajdonság szokatlan nagyságba van ezen Írónál.

³ Lasd: Carton.

12–13 jelenvaló] jelenvalón 17 ennél] ennel *em*.

Entweder es ist seine kranke Empfindlichkeit, die über ihn herrschet, und seine Gefühle bis zum Peinlichen treibt; oder es ist seine Denkkraft, die seiner Imagination Fesseln anlegt, und durch die Strenge des Begriffs die Anmuth des Gemäldes vernichtet. Beyde
 5 Eigenschaften, deren innige Wechselwirkung und Vereinigung den Poeten eigentlich ausmacht, finden sich bey diesem Schriftsteller in ungewöhnlich hohem Grad, und nichts fehlt, als daß sie sich auch wirklich mit einander vereinigt äußerten, daß seine Selbstthätigkeit sich mehr in sein Empfinden, daß seine Empfänglichkeit sich mehr
 10 in sein Denken mischte. Daher ist auch in dem Ideale, daß er von der Menschheit aufstellt, auf die Schranken derselben zu viel, auf ihr Vermögen zu wenig Rücksicht genommen, und überall mehr ein Bedürfniß nach physischer *Ruhe* als nach moralischer *Übereinstimmung* darin sichtbar. Seine leidenschaftliche Empfindlichkeit
 15 ist Schuld, daß er die Menschheit, um nur des Streits in derselben recht bald los zu werden, lieber zu der geistlosen Einförmigkeit des ersten Standes zurückgeführt, als jenen Streit in der geistreichen Harmonie einer völlig durchgeführten Bildung geendigt sehen, daß er die Kunst lieber gar nicht anfangen lassen, als ihre Vollendung erwarten will, kurz, daß er das Ziel lieber niedriger steckt, und das Ideal lieber herabsetzt, um es nur desto schneller, um es
 20 nur desto sicherer zu erreichen. [179]

Unter Deutschlands Dichtern in dieser Gattung will ich hier nur *Hallers*, *Kleists* und *Klopstocks* erwähnen. Der Charakter ihrer Dichtung ist sentimentalisch; durch Ideen rühren sie uns, nicht durch sinnliche Wahrheit, nicht sowohl weil sie selbst Natur sind, als
 25 weil sie uns für Natur zu begeistern wissen. Was indessen von dem Charakter sowohl dieser als aller sentimentalischen Dichter im *Ganzen* wahr ist, schließt natürlicher Weise darum keineswegs
 30 das Vermögen aus, im *Einzelnen* uns durch naive Schönheit zu rühren: ohne das würden sie überall keine Dichter seyn. Nur ihr eigentlicher und herrschender Charakter ist es nicht, mit ruhigem, einfältigem und leichtem Sinn zu empfangen und das Empfangene

5–6 deren ... ausmacht] *kihagyva* 7–14 und ... sichtbar] *kihagyva* 15–16
 um ... werden] *kihagyva* 17–18 als ... sehen] *kihagyva*

[84r] Indulatos érzékenykedése oka, hogy az emberiséget az első állapot lélektelen egyformaságába akarja vissza vinni, hogy a Mívet inkább el sem kezdeti, hogy tökéletjét meg ne várja, rövideden, a czélt inkább alább szálítja, s az ideált levonja, hogy annál könnyebben s bátrabban elérje.

5

A Német Poéták közt ezen Nembe, csak *Hallert*, *Kleistot* s *Klopstockot* emlitem. Költemények karaktere sentimental; Ideákkal illetnek-meg nem érzéki valósággal, nem azért hogy ők Természetek, hanem hogy e természetre minket fel tudnak lelkesíteni. Azomban a mi ezeknek s minden szentimental Poéták karakteréről Egészbe igaz, semmi képen nem zárja-ki, hogy az Egyesbe Naiv Szépségekkel meg ne illethetnének, a nélkül nem lennének Poéták. Csak hogy tulajdon s uralkodó karakterek nem az, hogy nyugalmas, találos s könnyű érzékkel fogadjanak holmit, s az elfogadottat ismét ugy adják-elé. Akarat ellen elébe tolul a phantázia a szemlélődésnek a gondolkodóerő az érzésnek, s szemét fülét bezárja az ember, hogy

10

15

1 Indulatos] <Az ő> indulatos 3 el sem] elsem *em.* 11 Naiv] <nem>

eben so wieder darzustellen. Unwillkürlich drängt sich die Fantasie der Anschauung, die Denkkraft der Empfindung zuvor, und man verschließt Auge und Ohr, um betrachtend in sich selbst zu versinken. Das Gemüth kann keinen Eindruck erleiden, ohne sogleich
 5 seinem eigenen Spiel zuzusehen, und was es in sich hat, durch Reflexion sich gegenüber und aus sich herauszustellen. Wir erhalten auf diese Art nie den Gegenstand, nur was der reflectirende Verstand des Dichters aus dem Gegenstand machte, und selbst dann, wenn der Dichter selbst dieser Gegenstand ist, wenn er uns seine
 10 Empfindungen darstellen will, erfahren wir nicht seinen Zustand unmittelbar und aus der ersten Hand, sondern wie sich derselbe in seinem Gemüth reflectirt, was er als Zuschauer seiner selbst darüber gedacht hat. Wenn Haller den Tod seiner Gattin betrauert (man kennt das schöne Lied) und folgender Maßen anfängt:

[180]

15 Soll ich von deinem Tode singen,
 O Mariane, welch ein Lied!
 Wen Seufzer mit den Worten ringen,
 Und ein Begrif den andern flieht u. s. f.

so finden wir diese Beschreibung genau wahr, aber wir fühlen auch,
 20 daß uns der Dichter nicht eigentlich seine Empfindungen, sondern seine Gedanken darüber mittheilt. Er rührt uns deswegen auch weit schwächer, weil er selbst schon sehr viel erkältet seyn mußte, um ein Zuschauer seiner Rührung zu seyn.

Schon der größten Theils übersinnliche Stoff der Hallerischen und zum Theil auch der Klopstockischen Dichtungen schließt sie
 25 von der naiven Gattung aus; sobald daher jener Stoff überhaupt nur poetisch bearbeitet werden sollte, so mußte er, da er keine körperliche Natur annehmen und folglich kein Gegenstand der sinnlichen Anschauung werden konnte, ins Unendliche hinübergeführt und zu einem Gegenstand der geistigen Anschauung erhoben werden. Überhaupt läßt sich nur in diesem Sinne eine didactische
 30

5–6 und ... herauszustellen] *kihagyva* 14 (man ... Lied)] *kihagyva* 18 u. s. f.] *kihagyva*

magába süllyedve szemlélje. Az elme egy bényomatot sem fogad-
el a nélkül hogy a maga játékát is meg ne nézze. E szerént soha
sem lesz a tárgy mienk, hanem csak azt a mit a Poétának reflec-
talo értelme a tárgyból csinált, s akkor is, midőn a Poéta maga a
tárgy, ha érzéseit ele akarja adni, egyáltalában nem az ő állapotját
találják, hanem azt, hanem elméje reflectálását, a mit ő mint Nézője
magának arrol gondolt. Ha *Haller* Felesége halálát siratva így kezdi
el:

Soll ich von deinem Tode singen,
O Marianne, velch ein Lied!
Wen Seufzer mit den Worten ringen,
Und ein Begrif den andern flieht.

Valónak találjuk ezen leírást, de azt is érezzük, hogy a Poéta arrol
tulajdonképen nem érzéseit, hanem gondolatjait közli velünk. Azért
joval gyengébben is illet-meg, mivel előbb magát meg kellett hide-
gíteni, hogy maga magának *Nézője* legyen.

[84v] A Haller s egy része a Klopstock érzékin felül való anyagu költe-
ményeinek kizáródik a Naiv nemből: mihelyt azon anyagnak csak
poétai módon kellett kidolgoztatva lenni, mivel semmi testi termé-
szetet nem vehet fel s az érzéki szemlélődésnek tárgya nem lehet, a
Végzetlenbe kellett által vinni, s lelki szemlélődés tárgyává emelni.
Csak ezen értelemben lehet a didaktis Poézist belső ellenmondások
nélkül gondolni, mert hogy még egyszer ismétlődjen, csak ezen
két mezeje van a Poézisnek: vagy az Érzéki, vagy az Ideális vi-

17 része] részlet *em.* 17–18 költeményeinek] költemény *em.* 20 szemlélő-
désnek] szemlélődésnek 21 által vinni] <emelni>

Poesie ohne innern Widerspruch denken; denn, um es noch einmahl zu wiederhohlen, nur diese zwey Felder besitzt die Dichtkunst: entweder sie muß sich in der Sinnenwelt oder sie muß sich in der Ideenwelt aufhalten, da sie im Reich der Begriffe oder in der Verstandeswelt schlechterdings nicht gedeihen kann. Noch, ich gestehe es, kenne ich kein Gedicht in dieser Gattung, weder aus älterer noch neuerer Litteratur, welches den Begriff, den es bearbeitet, rein und vollständig entweder bis zur Individualität herab oder bis zur Idee hinaufgeführt hätte. Der gewöhnliche Fall ist, wenn es noch glücklich geht, daß zwischen beyden abgewechselt wird, während daß der abstracte Begriff herrschet, und daß der Einbildungskraft, welche auf dem poetischen Felde zu gebiethen haben soll, bloß verstattet wird, den Verstand zu bedienen. Dasjenige didactische Gedicht, worin der Gedanke selbst poetisch wäre, und es auch bliebe, ist noch zu erwarten. [181]

Was hier im Allgemeinen von allen Lehrgedichten gesagt wird, gilt auch von den Hallerischen insbesondere. Der Gedanke selbst ist kein dichterischer Gedanke, aber die Ausführung wird es zuweilen, bald durch den Gebrauch der Bilder, bald durch den Aufschwung zu Ideen. Nur in der letztern Qualität gehören sie hieher. Kraft und Tiefe und ein pathetischer Ernst charakterisiren diesen Dichter. Von einem Ideal ist seine Seele entzündet, und sein glühendes Gefühl für Wahrheit sucht in den stillen Alpenthälern die aus der Welt verschwundene Unschuld. Tieführend ist seine Klage, mit energischer, fast bitterer Satyre zeichnet er die Verirrungen des Verstandes und Herzens, und mit Liebe die schöne Einfalt der Natur. Nur überwiegt überall zu sehr der Begriff in seinen Gemälden, so wie in ihm selbst der Verstand über die Empfindung den Meister spielt. Daher lehrt er durchgängig mehr, als er darstellt, und stellt durchgängig mit mehr kräftigen als lieblichen Zügen dar. Er ist groß, kühn, feurig, erhaben; zur Schönheit aber hat er sich selten oder niemahls erhoben .

7 den ... bearbeitet] *kihagyva* 9–10 wenn ... geht] *kihagyva* 10–13 während ... bedienen] *kihagyva*

lágba kell hogy tartozkodjék, mivel a conceptusok s értelem vilá-
gába általjában nem tenyészhetik. Megvallom, sem a régi sem az
új Literaturának egy költeményét sem ismerem ezen nembe, mely
tisztán s tökéletesen vagy az individualításra le vagy az Ideákba
fel volna víve. Közönségesen a kettő közt cserélődik. Azon didaktis
költemény, melybe a gondolat is poétai, s az is marad még váróba
van. 5

A mi egyetembe minden tanító-költeményről mondatik itt, azt
lehet a Halleréjirol is mondani. A gondolat nem poétai gondolat,
a kivitel teszi néha poétaiva, majd a képek használásával, majd az
Ideákba repülésel. Csak az utolsó minéműségbe tartoznak ide. Erő
és mélység s pathetis komolyság karakterizálják ezen Poétát. Ideál-
tol van lágba hozva lelke, s a valóságért gyulongó lelke, az Alpesek
csendes völgyei közt keresi a világból eltűnt ártatlanságot. Mélyen
illető az ő panassza, energias s szinte keserű szatírával rajzolja az ész
s szív megtévedését, s kedveséggel a Természet szép egyszerűségét.
Csak hogy igen nagyított a megfogat festéseibe, a mint hogy benne
is az értelem az érzések felett Mestert játszik. Innen átaljában inkább
tanító, mint *elédó*, s átaljában több erős mint kedves vonásokkal ád
elé holmit. Nagy, merész, tüzes, felséges; de a Szépségre ritkán vagy
egyszer sem emelkedik-fel. 10
15
20

5 Közönségesen] Közönségesen *em*.

An Ideengehalt und an Tiefe des Geistes steht *Kleist* diesem Dichter um vieles nach; an Anmuth möchte er ihn übertreffen, [182]
wenn wir ihm anders nicht, wie zuweilen geschieht, einen Mangel auf der einen Seite für eine Stärke auf der andern anrechnen. Kleists
5 gefühlvolle Seele schwelgt am liebsten im Anblick ländlicher Scenen und Sitten. Er flieht gerne das leere Geräusch der Gesellschaft, und findet im Schooß der leblosen Natur die Harmonie und den Frieden, den er in der moralischen Welt vermißt. Wie rührend ist seine Sehnsucht nach Ruhe!¹⁵ Wie wahr und gefühlt, wenn er singt:

10 „O Welt du bist des waren Lebens Grab.
Oft reizet mich ein heißer Trieb zur Tugend,
Für Wehmuth rollt ein Bach die Wang' herab,
Das Beyspiel siegt und du, o Feu'r der Jugend.
Ihr trocknet bald die edeln Tränen ein.
15 Ein wahrer Mensch muß fern von Menschen seyn.”

Aber hat ihn sein Dichtungstrieb aus dem einengenden Kreis der Verhältnisse heraus in die geistreiche Einsamkeit der Natur geführt, so verfolgt ihn auch noch bis hieher das ängstliche Bild des Zeitalters und leider auch seine Fesseln. Was er fliehet, ist in ihm, was
20 er sucht, ist ewig außer ihm; nie kann er den üblen Einfluß seines Jahrhunderts verwinden. Ist sein Herz gleich feurig, seine Fantasie gleich energisch genug, die todten Gebilde des Verstandes durch die Darstellung zu beseelen, so entseelt der kalte Gedanke eben so oft wieder die lebendige Schöpfung der Dichtungskraft, und die
25 Reflexion stört das geheime Werk der Empfindung. Bunt zwar und prangend wie der Frühling, den er besang, ist seine Dichtung, seine Fantasie ist rege und thätig, doch möchte man sie eher veränderlich als reich, eher spielend als schaffend, eher unruhig fortschreitend als sammelnd und bildend nennen. Schnell und üppig wechseln Zü- [183]

¹⁵ Man sehe das Gedicht dieses Namens in seinen Werken.

3–4 wenn ... anrechnen] *kihagyva* 6 gerne] *kihagyva* 9 Ruhe] *a lbj. kiha- gyva* 19 leider] *kihagyva* 22–25 die ... Reflexion] *kihagyva* 28–29 eher ... bildend] *kihagyva*

[85r] Az ideák belső becsére s a lélek mélységére nézve *Kleist* jóval ezen poéta után áll; a kedvességbe felül mulja. Az ő érzékeny lelke inkább a mezei scénák s szokások nézésébe dobzódik. Futja a Társaság üres lármáját s az éltelen természet keblébe feltalálja a moralis életből eltűnt Harmoniat s Békét. Millyen megillető az ő 5
Nyugalom után Vágása! milyen való s érezhető, ha ő így énekel:

O Welt du bist des waren Lebens Grab
Oft reizet mich ein heißer Trieb zur Tugend,
für Wehmuth rollt ein Bach die Wang herab,
Das Beyspiel siegt und du, o Feuer der Jugend 10
Ihr trocknet bald die edeln Tränen ein.
Ein wahrer Mensch muß fern von Menschen seyn.

Ha poétai vonszása, a környülmények lebékózó köréből a természet lelkes magányába vezette, ide is követi időskora nyomorgató képe s fájdalom békói is. A mitől fut benne van, a mit keres ökre kívüle 15
esik; soha meg nem győzheti százada ártalmas befolyását. Szíve tüzés, phantáziája energiás ugyan, de hideg gondolatjai előadása gyakran elrontják az érzés titkos hatását. Tarka, pompás ugyan költeménye, mint a tőle énekelt Tavasz, phantáziája mozgó s munkás; de inkább változónak mint gazdagnak, játszinak mint terem- 20
tőnek lehet nevezni. Sebessen s búján változnak a vonások, de a nélkül hogy individuummá koncentrálódnának, hogy képpé lennének. A míg csak lyrás s csak a mezei festések mellett múltat, egy részén a lyrai Forma nagyobb szabadsága, más részén matériájának önkéntes létele általláttatják a hibát, mivel itt inkább a Poéta érzését, 25
mint a tárgyat kívánjuk előadva látni. De a hiba igen észrevehető

1 nézve] nevezve *em.* 17 phantáziája] phantáziáj *em.* 18 gyakran] <Ar>

8 Oft] *BFS* innentől gótbetűs írással jegyzi le a verset.

ge auf Züge, aber ohne sich zum Individuum zu concentriren, ohne sich zum Leben zu füllen und zur Gestalt zu runden. So lange er bloß lyrisch dichtet, und bloß bey landschaftlichen Gemälden verweilt, läßt uns theils die größere Freyheit der lyrischen Form, theils die
 5 willkürlichere Beschaffenheit seines Stoffs diesen Mangel übersehen, indem wir hier überhaupt mehr die Gefühle des Dichters als den Gegenstand selbst dargestellt verlangen. Aber der Fehler wird nur allzu merklich, wenn er sich, wie in seine *Cissides* und *Paches*, und in seinem *Seneka*, herausnimmt, Menschen und menschliche
 10 Handlungen darzustellen; weil hier die Einbildungskraft sich zwischen festen und nothwendigen Gränzen eingeschlossen sieht, und der poetische Effect nur aus dem *Gegenstand* hervorgehen kann. Hier wird er dürrig, langweilig, mager und bis zum Unerträglichen frostig: ein warnendes Beyspiel für alle, die ohne innern Beruf
 15 aus dem Felde musikalischer Poesie in das Gebieth der bildenden sich versteigen. Einem verwandten Genie, dem *Thomson*, ist die nähnliche Menschlichkeit begegnet.

In der sentimentalischen Gattung und besonders in dem elegischen Theil derselben möchten wenige aus den neuern und noch
 20 wenigere aus den ältern Dichtern mit unserm *Klopstock* zu vergleichen seyn. Was nur immer, außerhalb den Gränzen lebendiger Form und außer dem Gebiethe der Individualität, im Felde der Idealität zu erreichen ist, ist von diesem musikalischen Dichter geleistet.¹⁶ Zwar würde man ihm großes Unrecht thun, wenn man ihm jene

[184]

¹⁶ Ich sage *musikalischen*, um hier an die doppelte Verwandtschaft der Poesie mit der Tonkunst und mit der bildenden Kunst zu erinnern. Je nachdem nähnlich die Poesie entweder einen bestimmten *Gegenstand* nachahmt, wie die bildenden Künste thun, oder je nachdem sie, wie die Tonkunst, bloß einen bestimmten *Zustand des Gemüths* hervorbringt, ohne dazu eines bestimmten Gegenstandes nöthig zu haben, kann sie bildend (*plastisch*) oder musikalisch genannt werden. Der letztere Ausdruck bezieht sich also nicht bloß auf dasjenige, was in der Poesie, wirklich und der Materie nach, Musik ist, sondern überhaupt auf alle diejenigen Effecte derselben, die sie hervorzubringen vermag, ohne die Einbildungskraft durch ein bestimmtes Object zu beherrschen; und in diesem Sinne nenne ich *Klopstock* vorzugsweise einen musikalischen Dichter.

2 sich ... füllen] *kihagyva* 11 festen und nothwendigen] *kihagyva* 15–17 aus ... begegnet] *kihagyva* 23 geleistet] *a lbj. kihagyva*

ha embereket s emberi cselekedeteket akar elértesíteni, mind Cissides és Pachesébe s Senekájába; mivel a képzelődés itt magát határok közé szorítva látja s a poétai indulat csak a tárgyból jöhet. Itt száraz, sovány, unalmas s kiálhatlan fagyos lesz; intő példa azoknak, kik belső meghívás nélkül a mívelő Poézisbe kezdenek.

5

[85v] A sentimentalis nembe s kivált ennek elegiás részébe az új s a régi Poéták közül is kevés hasonlíthatik-össze *Klopstockal*. A mit az eleven forma s az individualitás körén kívül, az Idealitás tartományába ellehet érni, elérte azt ezen Muzsikális Poéta. De mégsem lehet tőle megtagadni az individualis valóságot s elevenséget, mely a naiv Poéta tárgyait festi. Odáinak nagy részében, Drámái egyes vonásaiban s Messiasában hozzá illő valósággal, szép körülírással

10

4 száraz] száraz *em.* 5 meghívás] meghívás<na> 6 részébe] részebe *em.*

individuelle Wahrheit und Lebendigkeit, womit der naive Dichter seinen Gegenstand schildert, überhaupt absprechen wollte. Viele seiner Orden, mehrere einzelne Züge in seinen Dramen und in seinem Messias stellen den Gegenstand mit treffender Wahrheit
5 und in schöner Umgränzung dar; da besonders, wo der Gegenstand sein eignes Herz ist, hat er nicht selten eine große Natur, eine reizende Naivetät bewiesen. Nur liegt hierin *seine* Stärke nicht, nur möchte sich diese Eigenschaft nicht durch das Ganze seines dichterischen Kreises durchführen lassen. So eine herrliche Schöp-
10 fung die Messiade in *musikalisch* poetischer Rücksicht, nach der oben gegebenen Bestimmung, ist, so vieles läßt sie in *plastisch* poetischer noch zu wünschen übrig, wo man bestimmte und *für die Anschauung bestimmte* Formen erwartet. Bestimmt genug möchten vielleicht noch die Figuren in diesem Gedichte seyn, aber nicht
15 für die Anschauung; nur die Abstraction hat sie erschaffen, nur die Abstraction kann sie unterscheiden. Sie sind gute Exempel zu Begriffen, aber keine Individuen, keine lebenden Gestalten. Der Einbildungskraft, an die doch der Dichter sich wenden, und die er durch die durchgängige Bestimmtheit seiner Formen beherrschen
20 soll, ist es viel zu sehr frey gestellt, auf was Art sie sich diese Menschen und Engel, diese Götter und Satane, diesen Himmel und diese Hölle versinnlichen will. Es ist ein Umriß gegeben, innerhalb dessen der Verstand sie nothwendig denken muß, aber keine feste Gränze ist gesetzt, innerhalb deren die Phantasie sie nothwendig darstellen
25 müßte. Was ich hier von den Charakteren sage, gilt von allem, was in diesem Gedichte Leben und Handlung ist oder seyn soll; und nicht bloß in dieser Epopee, auch in den dramatischen Poesien unsers Dichters. Für den Verstand ist alles trefflich bestimmt und begränzet, (ich will hier nur an seinen Judas, seinen Pilatus, seinen
30 Philo, seinen Salomo im Trauerspiel dieses Namens erinnern) aber es ist viel zu formlos für die Einbildungskraft, und hier, ich gestehe es frey heraus, finde ich diesen Dichter ganz und gar nicht in seiner Sphäre.

[185]

10–11 nach ... Bestimmung] *kihagyva* 19 durch ... Bestimmtheit] *kihagy-*
va 30 im ... Namens] *kihagyva* 31–32 ich ... heraus] *kihagyva*

adja-elé a tárgyat; kivált ott a hol szíve a tárgy, nem ritkán nagy természetet s kedves Naivságot mutat. Csak hogy erősege nem ebben van, ezen tulajdonságnak nem kellett volna egész poétai körét tenni. A milyen derék a Messiadé a musikalís Poézisre nézve, annyit hágy még kívánni a plastis poetaira nézve, a hol határozott s a szemlélésre határozott formákat kívánunk. A Figurák ezen költeménybe tán határozottabbak lehettek volna, de nem a szemlélésre, csak az Abstractio szülte azokat, s csak az abstractio különböztetheti meg. A megfogatra jó példák, de nem individuumok, nem eleven alakok. A képzelődés, melyet a Poétának követni s formáin uralkodni kellett volna; igen szabadon van hagyva a hogy embereit, angyalait, Isteneit, Satanjat, egét s poklát hagyja érzékíteni. Egy körülkerítés van, mellybe az észnek szükségesképen gondolni kell, de nincs szoros határ, mellybe a phantáziának szükségesképen elé kellett terjeszteni. A mi itt a karakterekről van mondva, azt lehet ezen költemény cselekedetéről is, s nem csak ezen eposzába, hanem Dramatikai munkájiban is. Az észre nézve minden derekul van meghatározva (csak Judast, Pilatust, Philot, Salamont említem itt), de igen formátlan a képzelődésre nézve, s itt nincs a Poéta a maga körébe.

Seine Sphäre ist immer das Ideenreich, und ins Unendliche weiß er alles, was er bearbeitet, hinüber zu führen. Man möchte sagen, er ziehe allem, was er behandelt, den Körper aus, um es zu Geist zu machen, so wie andere Dichter alles Geistige mit einem Körper bekleiden. Beynahe jeder Genuß, den seine Dichtungen gewähren, muß durch eine Übung der Denkkraft errungen werden; alle Gefühle, die er, und zwar so innig und so mächtig, in uns zu erregen weiß, strömen aus übersinnlichen Quellen hervor. Daher dieser Ernst, diese Kraft, dieser Schwung, diese Tiefe, die alles charakterisiren, was von ihm kommt; daher auch diese immerwährende Spannung des Gemüths, in der wir bey Lesung desselben erhalten werden. Kein Dichter (Young etwa ausgenommen, der darin mehr fordert als Er, aber ohne es, wie er thut, zu vergüten) dürfte sich weniger zum Liebling und zum Begleiter durchs Leben schicken als gerade Klopstock, der uns immer nur aus dem Leben herausführt, immer nur den Geist unter die Waffen ruft, ohne den Sinn mit der ruhigen Gegenwart eines Objects zu erquickern. Keusch, überirdisch, unkörperlich, heilig wie seine Religion ist seine dichterische Muse, und man muß mit Bewunderung gestehen, daß er, wie wohl zuweilen in diesen Höhen verirret, doch niemahls davon herabgesunken ist. Ich bekenne daher unverhohlen, daß mir für den Kopf desjenigen etwas bange ist, der wirklich und ohne Affectation diesen Dichter zu seinem Lieblingsbuche machen kann; zu einem Buche nämlich, bey dem man zu jeder Lage sich stimmen, zu dem man aus jeder Lage zurückkehren kann; auch, dünkte ich, hätte man in Deutschland Früchte genug von seiner gefährlichen Herrschaft gesehen. Nur in gewissen exaltirten Stimmungen des Gemüths kann er gesucht und empfunden werden; deswegen ist er auch der Abgott der Jugend, obgleich bey weitem nicht ihre glücklichste Wahl. Die Jugend, die immer über das Leben hinausstrebt, die alle Form fliehet

[186]

12–13 der ... vergüten] *kihagyva* 14 zum Liebling und] *kihagyva* 29 obgleich ... Wahl] *kihagyva*

[86r]

Az ő sphærája az ideák tartománya, s mind azt a mit dolgozik a
 Véghetetlenbe tudja által vinni. Lehet mondani, hogy ő mindenről
 levonja a testet, hogy szellemmé tegye, a mint más Poéták mindég
 lelkinak testet akarnak adni. Az éldelmet munkájiból, csak a gon- 5
 dolkodó erő gyakorlásával lehet érezni. Minden érzések, melyeket
 oly mélyen s olly hatalmasan tud bennünk ébresztetni, egy érzékin
 felül lévő forrásból buzognak-elé. Onnan van az a komolyság, az
 a repülés, az az erő, s mélység, melyek minden tőle dolgozottat
 karakterizálnak, onnan az elmének az a mindég tartó figyelme is, 10
 mely olvasása alatt tart. Egy Poétát sem lehet (Yungot kivéve néhol)
 úgy az életen keresztül követőnek választani, mint Klopstockot, ő
 mindég kiemel az életből, a lelket mindég fegyverre hívja, a nélkül,
 hogy az érzéket a tárgy csendes jelenlétével megnyugtassa. Szüz,
 mennyei, testetlen, Szent mint Vallása az ő poétai Múzája, s csu- 15
 dalkozással lehet megvallani, hogy ha néha ezen magosságokon
 eltéved is, de soha le nem süllyed azokrol. Visszavonhatatlanul meg-
 valлом tehát, hogy egy kicsint csudálkozom azokon, kik minden
 affectatio nélkül ezen Poétát kedvelt könyvökké választják; olly
 könyvé melyhez mindég igazíthaták magokat; elég gyümölcse is
 van ártalmas uralkodásának. A léleknek csak egy bizonyos exaltati- 20
 ojába lehet őt keresni s megtalálni, azért bálványá az Ifjuságnak. Az
 Ifjuság, mely az életen mindég kívül kívánczik, melly minden for-
 mátt kerül, s minden határt szűknek talál; örömmel találja-fel magát
 ezen Poétától nyitott véghetlen ürökbe. Ha osztán az Ifju Ferjfiuvá 25
 leszen s az ideák tartományából a Tapasztalás körébe visszatér,
 igen sokat elveszt azon enthüizistis kedvellésből, de nem vesz el
 azon tiszteletből, melyet illy egyetlen jelenésnek, illy rendkívüli
 Geniusznak, illy csinos ízlésnek kell tulajdonítani.

24 nyitott] nyítot *em.*

19–20 elég ... uralkodásának] auch, dächte ich, hätte man in Deutschland Früchte genug von seiner gefährlichen Herrschaft gesehen (144.25–26)

und jede Gränze zu enge findet, ergeht sich mit Liebe und Lust
in den endlosen Räumen, die ihr von diesem Dichter aufgethan
werden. Wenn dann der Jüngling Mann wird, und aus dem Reiche
der Ideen in die Gränzen der Erfahrung zurück kehrt, so verliert
5 sich vieles, sehr vieles von jener enthusiastischen Liebe, aber nichts
von der Achtung, die man einer so einzigen Erscheinung, einem so
außerordentlichen Genius, einem so sehr veredelten Gefühl, die der
Deutsche besonders einem so hohen Verdienste schuldig ist. [187]

Ich nannte diesen Dichter vorzugsweise in der elegischen Gat-
10 tung groß, und kaum wird es nöthig seyn, dieses Urtheil noch
besonders zu rechtfertigen. Fähig zu jeder Energie und Meister
auf dem ganzen Felde sentimentalischer Dichtung kann er uns
bald durch das höchste Pathos erschüttern, bald in himmlisch süße
Empfindungen wiegen; aber zu einer hohen, geistreichen Wehmuth
15 neigt sich doch überwiegend sein Herz, und wie erhaben auch seine
Harfe, seine Lyra tönt, so werden die schmelzenden Töne seiner
Laute doch immer wahrer und tiefer und beweglicher klingen. Ich
berufe mich auf jedes rein gestimmte Gefühl, ob es nicht alles Kühne
und Starke, alle Fictionen, alle prachtvollen Beschreibungen, alle
20 Muster oratorischer Beredsamkeit im Messias, alle schimmernden
Gleichnisse, worin unser Dichter so vorzüglich glücklich ist, für
die zarten Empfindungen hingeben würde, welche in der Elegie an
Ebert, in dem herrlichen Gedicht Bardale, den frühen Gräbern, der
Sommernacht, dem Zürcher See und mehreren andern aus dieser
25 Gattung athmen. So ist mir die Messiade als ein Schatz elegischer
Gefühle und idealischer Schilderungen theuer, wie wenig sie mich
auch als Darstellung einer Handlung und als ein episches Werk
befriedigt.

Vielleicht sollte ich, ehe ich dieses Gedicht verlasse, auch noch an
30 die Verdienste eines *Uz*, *Denis*, *Gebner* (in seinem Tod Abels), *Jacobi*,
von Gerstenberg, eines *Hölty*, *von Göckingk*, und mehrerer andern [188]

7–8 die ... ist] *kihagyva* 17 immer ... beweglicher] *kihagyva* 23 in ... Ge-
dicht] *kihagyva* 26–27 wie ... und] *kihagyva* 29 Vielleicht ... verlasse] *ki-
hagyva* 30 (in ... Abels)] *kihagyva* 31 *von Gerstenberg*] *kihagyva*

Ezen Poétát kiváltképen nagynak neveztem az elégiai nembe, s alig szükséges ezen álitást ismét megbizonyítani. Alkalmas lévén minden energiára, s Mester a sentimental költemény egész tartományában, már a legmagosabb páthoszal megrázkodtathat, majd égi [86v] édes érzésekbe ringathat; de szíve igen egy magos lelkes panaszra hajló, s a milyen felségesen hangzik harfája s Lyrája, olyan mélyen illetnek meg lantja olvado hangjai. Azt kérdem minden tiszta érzéstől, vallyon Messziása minden erős merészsége, Fictioi, pompás leírasi, oratori mustrai s csillámlo hasonloságai miatt, nem inkább olvaszte gyengéd érzésre az Eberthez írt Elégia, a Bardale, a Frühern Gräber, Sommernacht, Zürcher See s több mások ezen nembe? Kedves a Messziás úgy véve mint elégiai érzések s idealis festések kimerit, de mint épósz nem kielégítő. 5 10

Említést érdemelnének még ezen nembe, *Uz, Denis, Gessner, Jacobi, Hölty, Göcking* s mások, kik minnyájan ideával illetnek-meg, s a fennebi értelemben *sentimentálok*. De itt nem cél a Német litera- 15

9 hasonloságai] hasonlogágai

in dieser Gattung erinnern, welche alle uns durch Ideen rühren, und, in der oben festgesetzten Bedeutung des Worts, sentimentalisch gedichtet haben. Aber mein Zweck ist nicht, eine Geschichte der deutschen Dichtkunst zu schreiben, sondern das oben Gesagte
5 durch einige Beyspiele aus unsrer Litteratur klar zu machen. Die Verschiedenheit des Weges wollte ich zeigen, auf welchem alte und moderne, naive und sentimentalische Dichter zu dem nähmlichen Ziele gehen – daß, wenn uns jene durch Natur, Individualität und lebendige *Sinnlichkeit* rühren, diese durch Ideen und hohe Geistig-
10 keit eine eben so große, wenn gleiche keine so ausgebreitete Macht über unser Gemüth beweisen.

An den bisherigen Beyspielen hat man gesehen, wie der sentimentalische Dichtergeist einen natürlichen Stoff behandelt; man könnte aber auch interessirt seyn, zu wissen, wie der naive Dichtergeist mit einem sentimentalischen Stoff verfährt. Völlig neu und
15 von einer ganz eigenen Schwierigkeit scheint diese Aufgabe zu seyn, da in der alten und naiven Welt ein solcher *Stoff* sich nicht vorfand, in der neuen aber der *Dichter* dazu fehlen möchte. Dennoch hat sich das Genie auch diese Aufgabe gemacht, und auf eine
20 bewundernswürdig glückliche Weise aufgelöset. Ein Charakter, der mit glühender Empfindung ein Ideal umfaßt, und die Wirklichkeit flieht, um nach einem wesenlosen Unendlichen zu ringen, der, was er in sich selbst unaufhörlich zerstört, unaufhörlich außer sich sucht, dem nur seine Träume das Reelle, seine Erfahrungen ewig nur
25 Schranken sind, der endlich in seinem eigenen Daseyn nur eine Schranke sieht, und auch diese, wie billig ist, noch einreißt, um zu der wahren Realität durchzudringen – dieses gefährliche Extrem des sentimentalischen Charakters ist der Stoff eines Dichters geworden, in welchem die Natur getreuer und reiner, als in irgend
30 einem andern wirkt, und der sich unter den modernen Dichtern vielleicht am wenigsten von der sinnlichen Wahrheit der Dinge entfernt.

[189]

7 naive und] *kihagyva* 10 wenn ... ausgebreitete] *kihagyva*

túra hisztóriáját írni, hanem csak a fennebb mondottakra példákat hozni a Német literaturából. Az utak külömbségét akarom megmutatni, mellyen a régi s ujjabb, sentimental írók, ugyan azon célra törekedtek – hogy, ha a régiek természet, individualitas, s eleven érzékiséggel illetnek, az ujak ideákkal s magos lelkeséggel épen olly nagy behatást tesznek indulatinkra. 5

Az eddigi példákból láttuk, a sentimental poetai lélek hogy dolgozza a természeti tárgyat; de hát a naiv poetai lélek mit csinál a sentimental anyaggal. Egészen uj s tulajdon nehézségűnek látszik ezen problema mivel a régi naiv korba ily tárgy nem volt, az ujaknál az erre megfelelő Poeta hijjával lehet gondolni. Még is megpróbálta a genie ezen problemat s csudálatra méltó módon felfejtette. Olly karakter, melly az Ideált forro érzéssel öleli, a valot kerüli, hogy egy éltelen Véghetlenség után törekedjék, melly, a mit magaba szüntelen elszor, magán kívül szüntelen keresi, kinek tapasztalási mindég határok, ki végre önlétébe is határokra talál, s ezeket is leszorja, hogy a való Realitáshoz jusson – a sentimental karakter ezen veszedelmes Extremumja lett tárgya egy Poétának, kibe a természet hívebben s tisztábban munkál, mint valaha valakibe, s a ki a mostani Poétak közt legkevesbe távozik el a dolgok érzéki valóságától. 10 15 20

3 ujjabb,] ujjabb *em.* 3 írók] írók *em.* 11 az ... Poeta] az Poeta

Es ist interessant, zu sehen, mit welchem glücklichen Instinct alles, was dem sentimentalischen Charakter Nahrung gibt, im *Werther* zusammengedrängt ist; schwärmerische unglückliche Liebe, Empfindsamkeit für Natur, Religionsgefühle, philosophischer Contemplationsgeist, endlich, um nichts zu vergessen, die düstre, gestaltlose, schwermüthige Ossianische Welt. Rechnet man dazu, wie wenig empfehend, ja wie feindlich die Wirklichkeit dagegen gestellt ist, und wie von außen her alles sich vereinigt, den Gequälten in seine Idealwelt zurück zu drängen, so sieht man keine Möglichkeit, wie ein solcher Charakter aus einem solchen Kreise sich hätte retten können. In dem *Tasso* des nämlichen Dichters kehrt der nämliche Gegensatz, wiewohl in verschiedenen Charakteren, zurück; selbst in seinem neuesten *Roman* stellt sich, so wie in jenem ersten, der poetisirende Geist dem nüchternen Gemeinsinn, das Ideale dem Wirklichen, die subjective Vorstellungsweise der objectiven – – aber mit welcher Verschiedenheit! entgegen: sogar im *Faust* treffen wir den nämlichen Gegensatz, freylich, wie auch der Stoff dieses erforderte, auf beyden Seiten sehr vergrößert und materialisirt, wieder an; es verlohnte wohl der Mühe, eine psychologische Entwicklung dieses in vier so verschiedene Arten specificirten Charakters zu versuchen. [190]

Es ist oben bemerkt worden, daß die bloß leichte und joviale Gemüthsart, wenn ihr nicht eine innere Ideenfülle zum Grund liegt, noch gar keinen Beruf zur scherzhaften Satyre abgebe, so freygebig sie auch im gewöhnlichen Urtheil dafür genommen wird; eben so wenig Beruf gibt die zärtliche Weichmüthigkeit mit Schwermuth zur elegischen Dichtung. Beyden fehlt zu dem wahren Dichtertalente das energische Prinzip, welches den Stoff beleben muß, um das wahrhaft Schöne zu erzeugen. Producte dieser zärtlichen Gattung können uns daher bloß schmelzen, und ohne das Herz zu erquicken, und den Geist zu beschäftigen, bloß der Sinnlichkeit schmeicheln.

5 um ... vergessen] *kihagyva* 6–7 wenig ... wie] *kihagyva* 8 von außen her] *kihagyva* 10 aus ... Kreise] *kihagyva*

[87r] Interesszant látni milyen szerencsés instinctussal foly *Vertherbe* mind az öszve, a mi a sentimental karakternek eledelt ád; ábrándozó szerencsétlen szerelem, érzékenykedés a természet iránt, religioi érzés, philozophiai contempláló lélek, s végre a setét, alaktalan, szomorgó *Ossiani* világ. S ha oda számláljuk milyen ellenségesképen van a valóság ellenébe téve, s mint öszvegyül minden, a Szenvedőt ideálvilágából visszalökni; alig látunk lehetőséget hogy tudta illy karakter magát kivinni. Ugyan ezen Poétának *Tassojaba*, ugyan csak ezen contradictio van telve küllönb karakterekbe; sőt ujjabb Románjába is, mint amazokba, a poétizáló lélek a közlelküségnek, az Ideál a valóságnak, a subjectiva repræsentatio modja az objectivanak van ellenébe téve, de micsoda különbséggel! – – Söt Faustba is ugyan azon contradictiot találjuk, de a mint a tárgy kíváná, durván s matériálizálva; megjutalmazta a fáradságot illy négy psychologikai felfejtést megpróbálni.

Meg van fennebb jegyezve, hogy a csupa könnyű s jovialis temperament, ha belső ideák telje nem fundamentje, még nem teszen tréfás Szatirikust, bár ha közönségesen oly igen annak veszik is; épen úgy nem lehet a lágyságot s szomorgást elegiai anyagnak venni. Mindenik a való poétai talentre, azon energias princip híjjával van, melly a való szépet teremti. Az illy gyengédség produktja csak olvashatnak s a helyet hogy a szívet enyhítenek s a lelket foglalatoskodtatnák, csak az érzékiségnek hízelkednek. Az illy érzés módjára hajlás végre szükségesképen enerválja a karaktert s olly Passivitás állapotjába süllyeszti, melyből sem a belső sem a külső

12 van ellenébe] ellenébe van

10 mint amazokba] in jenem ersten (150.13) 21–22 való ... csak] a sor mellett a margón BFS kezétől: NB

Ein fortgesetzter Hang zu dieser Empfindungsweise muß zuletzt
nothwendig den Charakter entnerven, und in einen Zustand der
Passivität versenken, aus welchem gar keine Realität, weder für das
äußere noch innere Leben, hervorgehen kann. Man hat daher sehr
5 recht gethan, jenes Übel der *Empfindelei*¹⁷ und *weinerliche Wesen*,
welches durch Mißdeutung und Nachäffung einiger vortrefflichen
Werke, vor etwa achtzehn Jahren, in Deutschland überhand zu
nehmen anfang, mit unerbittlichem Spott zu verfolgen; obgleich die
Nachgiebigkeit, die man gegen das nicht viel bessere Gegenstück [191]
10 jener elegischen Carricatur, gegen das spaßhafte Wesen, gegen die
herzlose Satyre und die geistlose Laune¹⁸ zu beweisen geneigt ist,
deutlich genug an den Tag legt, daß nicht aus ganz reinen Gründen
dagegen geeifert worden ist. Auf der Wage des ächten Geschmacks
kann das Eine so wenig als das Andre etwas gelten, weil beyden
15 der ästhetische Gehalt fehlt, der nur in der innigen Verbindung
des Geistes mit dem Stoff, und in der vereinigten Beziehung eines
Productes auf das Gefühlvermögen, und auf das Ideenvermögen
enthalten ist.

Über *Siegwart* und seine Klostergeschichte hat man gespottet,
20 und die *Reisen nach dem mittäglichen Frankreich* werden bewun-
dert; dennoch haben beyde Producte gleich großen Anspruch auf
einen gewissen Grad von Schätzung, und gleich geringen auf ein

¹⁷ „Der Hang, wie Herr *Adelung* sie definirt, zu rührenden, sanften Emp-
findungen *ohne vernünftige Absicht* und über das gehörige Maß.“ – Herr
Adelung ist sehr glücklich, daß er nur aus Absicht, und gar nur aus ver-
nünftiger Absicht empfindet.

¹⁸ Man soll zwar gewissen Lesern ihr dürftiges Vergnügen nicht verküm-
mern, und was geht es zuletzt die Kritik an, wenn es Leute gibt, die sich
an dem schmutzigen Witz des Herrn *Blumauer* erbauen und belustigen
können. Aber die Kunstrichter wenigstens sollten sich enthalten, mit einer
gewissen Achtung von Producten zu sprechen, deren Existenz dem guten
Geschmack billig ein Geheimniß bleiben sollte. Zwar ist weder Talent, noch
Laune darin zu verkennen, aber desto mehr ist zu beklagen, daß beydes
nicht mehr gereinigt ist. Ich sage nichts von unsern deutschen Comödien;
die Dichter mahlen die Zeit, in der sie leben.

5 *Empfindelei*] a lbj. kihagyva 11 Laune] a lbj. kihagyva

[87v] életre semmi Realitás nem jöhet ele. Igen jó tehát hogy az *Er-zékenykedés* s *Pityergés* ezen nemét, melly mint egy 18 esztendő olta Nemet országba a jobb munkák majmolásával elkezdődött, ki gunyolni kezdték; bár ha azon hajlandóságbol, mellyel az elegiai karrikatura nem jobb darabjait, a tréfás, szívetlen lelketlen szatíra 5
iránt (Blumauer) mutatnak, kitetszik is hogy nem tiszta alapbol vagyron. A valódi ízlés előtt egyik mint a másik keveset érő, mivel mindenik az æszthetikai belsőbecs hijjával van, melly csak a lélek s a tárgy belső egybefüggésével, s a productnak az érzés tehetségére 10
tehetnek az ideák tehetségére.

Sigvartot s Klastromi történetét csufolták, a Déli Franczia országba utazást pedig csudálták; mégis mindenik produkt megérdemli a becslés egy bizonyos gradusát, de kevesebb a dicsérését. Néha feszített ugyan, de való érzés teszi az első Rómánt becsessé,

6 (Blumauer)] *összevont lbj.* (152.5)

[192]

unbedingtes Lob. Wahre, obgleich überspannte Empfindung macht den erstern Roman, ein leichter Humor und ein aufgeweckter feiner Verstand macht den zweyten schätzbar; aber so wie es dem einen durchaus an der gehörigen Nüchternheit des Verstandes fehlt, so fehlt es dem andern an ästhetischer Würde. Der erste wird der Erfahrung gegenüber ein wenig lächerlich, der andere wird dem Ideale gegenüber beynahe verächtlich. Da nun das wahrhaft Schöne einer Seits mit der Natur und andrer Seits mit dem Ideale übereinstimmend seyn muß, so kann der eine so wenig als der andere auf den Nahmen eines schönen Werks Anspruch machen. Indessen ist es natürlich und billig, und ich weiß es aus eigener Erfahrung, daß der Thümmelische Roman mit großem Vergnügen gelesen wird. Da er nur solche Forderungen beleidigt, die aus dem Ideal entspringen, die folglich von dem größten Theil der Leser gar nicht, und von den bessern gerade nicht in solchen Momenten, wo man Romane liest, aufgeworfen werden, die übrigen Forderungen des Geistes und – des Körpers hingegen in nicht gemeinem Grade erfüllt, so muß er und wird mit Recht ein Lieblingsbuch unserer und aller der Zeiten bleiben, wo man ästhetische Werke bloß schreibt, um zu gefallen, und bloß liest, um sich ein Vergnügen zu machen.

Aber hat die poetische Literatur nicht sogar classische Werke aufzuweisen, welche die hohe Reinheit des Ideals auf ähnliche Weise zu beleidigen, und sich durch die Materialität ihres Inhalts von jener Geistigkeit, die hier von jedem ästhetischen Kunstwerk verlangt wird, sehr weit zu entfernen scheinen? Was selbst der Dichter, der keusche Jünger der Muse, sich erlauben darf, sollte das dem Romanschreiber, der nur sein Halbbruder ist, und die Erde noch so sehr berührt, nicht gestattet seyn? Ich darf dieser Frage hier um so weniger ausweichen, da sowohl im elegischen als im satyrischen Fach Meisterstücke vorhanden sind, welche eine ganz andere Natur, als diejenige ist, von der dieser Aufsatz spricht, zu suchen, zu empfehlen und dieselbe nicht sowohl gegen die schlechten, als gegen die

[193]

1 unbedingtes] *kihagyva* 2 Humor] *kihagyva* 10–11 Anspruch ... und] *kihagyva* 17 hingegen ... Grade] *kihagyva* 154.32–156.1 und ... haben] *kihagyva*

könnyü s vidám fáin ész a másodikat; de a mint az első, az ész józansága hijjával van, úgy van az æszthetikai méltóság hijjával a más. Az első a tapasztalás felett egy kisség nevetségesse, a más az Ideál felett szinte megvetetté lesz. Mivel a való szépnek egy részről a természettel, másrol az Ideállal meg kell egyezni, egyik se nevezethetik szép munkának. Azonban tapasztalásból tudom, hogy a Thümmel Románjai gyönyörrel olvastatnak, mivel csak az Ideálból származó megkivántatásokat sért meg, melly az Olvasók nagyobb részétől nem, s a jobbaktol a Romant olvasó momentekbe épen nem tudatnak-fel, a lélek más megkivántatásait s a testéit bétölti, méltó jussal kedves könyve hát ő a Literaturának, a hol æszthetikai munkákat csak azért írnak, hogy tessenek, s azért olvasnak, hogy gyönyörködtessenek.

De nem mutathate a poétai literatura klasszikai munkákat is, mellyek a felsőbb Idéal tisztaságát hasonloképen megsértik, s foglatjok materialításával azon szellemességtől, melly itt minden æszthetikai Mester-mívtől megkivántatik, eltávozni látszanak? Amit a Poéta, a Múza szüz tanítványa megengedhet magának, nem engedhetődik az meg a Román-Írónak is, ki csak mostoha Fél Testvére a Poétának, s a Földhöz még olyan közel jár? Ezen kérdést annál kevesebbé kerülhetem ki, mivel mind az elegis mind a szatiris Fakba Remek darabok vannak, mellyek egészen más természetet keresnek s ajánlanak, mint a mellyről ezen értekezés szol. Vagy el nem lehet tehát az oly poétai munkákat fogadni, vagy az itt felvett megfogatot igen önkéntesen vettnek kell vennünk.

[88r]

1 a mint] a mind 9 nem] <épen> 12 tessenek] <gyönyörködtessen>

guten Sitten zu vertheidigen das Ansehen haben. Entweder müßten also jene Dichterwerke zu verwerfen, oder der hier aufgestellte Begriff elegischer Dichtung viel zu willkürlich angenommen seyn.

Was der Dichter sich erlauben darf, hieß es, sollte dem prosaischen Erzähler nicht nachgesehen werden dürfen? Die Antwort ist in der Frage schon enthalten: was dem Dichter verstattet ist, kann für den, der es nicht ist, nichts beweisen. In dem Begriffe des Dichters selbst, und nur in diesem liegt der Grund jener Freyheit, die eine bloß verächtliche Lizenz ist, sobald sie nicht aus dem Höchsten und Edelsten, was ihn ausmacht, kann abgeleitet werden.

Die Gesetze des Anstandes sind der unschuldigen Natur fremd; nur die Erfahrung der Verderbniß hat ihnen den Ursprung gegeben. Sobald aber jene Erfahrung ein Mahl gemacht worden, und aus den Sitten die natürliche Unschuld verschwunden ist, so sind es heilige Gesetze, die ein sittliches Gefühl nicht verletzen darf. Sie gelten in einer künstlichen Welt mit demselben Rechte, als die Gesetze der Natur in der Unschuldwelt regieren. Aber eben das macht ja den Dichter aus, daß er alles in sich aufhebt, was an eine künstliche Welt erinnert, daß er die Natur in ihrer ursprünglichen Einfalt wieder in sich herzustellen weiß. Hat er aber dieses gethan, so ist er auch eben dadurch von allen Gesetzen losgesprochen, durch die ein verführtes Herz sich gegen sich selbst sicher stellt. Er ist rein, er ist unschuldig, und was der unschuldigen Natur erlaubt ist, ist es auch ihm; bist du, der du ihn liesest oder hörst, nicht mehr schuldlos, und kannst du es nicht ein Mahl momentweise durch seine reinigende Gegenwart werden, so ist es dein Unglück, und nicht das seine; du verlässest ihn, er hat für dich nicht gesungen.

[194]

Es läßt sich also, in Absicht auf Freyheiten dieser Art, Folgendes festsetzen.

Fürs erste: nur die Natur kann sie rechtfertigen. Sie dürfen mithin nicht das Werk der Wahl und einer absichtlichen Nachahmung seyn, denn dem Willen, der immer nach moralischen Gesetzen

25 ein Mahl momentweise] *kihagyva*

A mi a Poétának szabad, azt tenné, hogy a prozaikus Elbeszélőnek ne lehetne elnézni? A Felelet már a kérdésbe megvan: A mi a Poétának szabad, annak a ki nem az, nem lehet megmutatni hogy szabad. A Poéta conceptusában, s csak abba vagy on azon szabadság allapja, a melly mindjárt megvetésre méltó Licentia, mihelyt az azt 5 tevő Magasbol s Nemesből nem derivaltathatik.

Az Illendőség törvényeit nem ismeri az ártatlan természet; csak a megromlottság tapasztalása adott ennek Eredetet. De hogy ezen tapasztalás már egyszer megvétetett, s az erkölcsökből a természeti ártatlanság eltűnt, ezek szent törvények lettek, mellyeket az 10 erkölcsös érzés nem sérthet-meg. Ezek a mesterkélt világba olly jussal bírnak, mint a természet törvényei az ártatlanság világába. De épen a teszi a Poétát, hogy ő magából mindent eltávoztat, a mi a mesterséges világra emlékeztet, hogy ő magába az eredeti természetet a maga egyszerűségébe ismét eléteremteni tudja. Ha megtette 15 ezt, mind azon törvényektől felszabadult, melyek által az elcsábított szív magát maga eránt bátorrá teszi. Ő tiszta, ő ártatlan, s a mi az ártatlan természetnek szabad, szabad az neki is; ha te, ki őt olvasod vagy hallod, nem vagy többé vétketlen, s tisztító jelenléte által nem lehetsz az, ugy tiéd a szerencsétlenség s nem övé; te hagyod el őt, 20 ő nem énekelt neked.

Ezen szabadságok nemére tehát következendők lehet meghatározni:

Elsőben: Csak a természet helylybe hagyásából lehetnek azok, nem lehetnek tehát a választás s célra törekedő Utánozás munkáji, 25 mert akaratnak, melly mindég az erkölcsi törvények után igazí-

2 lehetne] <volna meg> 5 az] <nem> 6 Nemesből] Nemesbol *em*.

gerichtet wird, können wir eine Begünstigung der Sinnlichkeit nie-
mahls vergeben. Sie müssen also *Naivetät* seyn. Um uns aber über-
zeugen zu können, daß sie dieses wirklich sind, müssen wir sie
von allem Übrigen, was gleichfalls in der Natur gegründet ist, un-
terstützt und begleitet sehen, weil die Natur nur an der strengen
5 Consequenz, Einheit und Gleichförmigkeit ihrer Wirkungen zu er-
kennen ist. Nur einem Herzen, welches alle Künsteley überhaupt,
und mithin auch da, wo sie nützt, verabscheut, erlauben wir, sich
da, wo sie drückt und einschränkt, davon loszusprechen; nur einem
10 Herzen, welches sich allen Fesseln der Natur unterwirft, erlauben
wir, von den Freyheiten derselben Gebrauch zu machen. Alle ü-
brigen Empfindungen eines solchen Menschen müssen folglich das
Gepräge der Natürlichkeit an sich tragen; er muß wahr, einfach,
frey, offen, gefühlvoll, gerade seyn; alle Verstellung, alle List, alle
15 Willkühr, alle kleinliche Selbstsucht muß aus seinem Charakter, alle
Spuren davon aus seinem Werke verbannt seyn.

Fürs zweyte: nur die *schöne* Natur kann dergleichen Freyheiten [195]
rechtfertigen. Sie dürfen mithin kein einseitiger Ausbruch der Be-
gerde seyn, denn alles, was aus bloßer Bedürftigkeit entspringt, ist
20 verächtlich. Aus dem Ganzen, und aus der Fülle menschlicher Natur
müssen auch diese sinnlichen Energien hervorgehen. Sie müssen
Humanität seyn. Um aber beurtheilen zu können, daß das Ganze
menschlicher Natur, und nicht bloß ein einseitiges und gemeines
Bedürfniß der Sinnlichkeit sie fordert, müssen wir das Ganze, von
25 dem sie einen einzelnen Zug ausmachen, dargestellt sehen. An sich
selbst ist die sinnliche Empfindungsweise etwas Unschuldiges und
Gleichgültiges. Sie mißfällt uns nur darum an einem Menschen,
weil sie thierisch ist, und von einem Mangel wahrer vollkommener
Menschheit in ihm zeigt: sie beleidigt uns nur darum an einem
30 Dichterwerk weil ein solches Werk Anspruch macht, uns zu ge-
fallen, mithin auch uns eines solchen Mangels fähig hält. Sehen
wir aber in dem Menschen, der sich dabey überraschen läßt, die

9 wo ... einschränkt] *kihagyva* 24–25 von ... ausmachen] *kihagyva* 30 ein
solches Werk] *kihagyva* 32 in ... läßt] *kihagyva*

tódik, az érzékiség jóvallását nem engedhetjük-meg. Naivságnak kell tehát azoknak lenni. Hogy tehát magunkot meggyőzhessük, hogy valósággal azok, mindattól ami a természetben fundálódik, támogatattva s követve kell hogy lássuk, mivel a természet munkálódását csak szoros Consequentia, Egység s Egyformaságból lehet megismerni. Csak olly szívnek engedtetik az ettől való felszabadítás, ki minden mesterkélést utál, ott is, a hol használja s él vele; olly szívnek, melly a természet minden lánczainak alája veti magát, engedődnek meg a szabadsággal élések. Következésképen egy illy embernek minden érzései a természetesség bélyegét kell hogy magokon hordozzák; annak valónak, egyszerűnek, szabad, nyílt, érző s egyenesnek kell lenni; minden tettetés, csalárdság, önkény s magánozás nyomainak karakteréből s munkájiból számkivetve kell lenni.

Másodszor: Csak a szép természet hagyhatja jóva az ilyen szabadságokat. Nem lehetnek tehát a kívánságok egyoldalú kiömlései, mert az a mi csupa szárazságból jön, megvetést érdemel. Az Egészből s az emberi természet teljéből kell ezen érzéki energiáknak is jóni. Ezeknek *Humanitás*nak kell lenni. De hogy megítélhessük, hogy az emberi természet Egéssze, s nem csak az érzékiség egyoldalú s köz indítása hozza-elé, az Egészet eléadva kell hogy lássuk. Magába véve az érzéki Érzés modja valamennyire ártatlan s adia-phora. Azért nem tetszik ez nekünk az emberbe, mivel állati, s a való tökéletes emberiség hijját mutatja: azért sértő a poétai munkába, mivel just csinál nekünk tetszeni, s egyszersmind minket is olly hijjánosoknak tart. De ha az emberiséget egész terjedésébe látjuk benne, ha olly munkába, mellybe szabadságok vevődtek az emberiség minden Realitásait kiteve találjuk, nemtetszésünknek azon allapja elszórt s tiszta örömmel gyönyörködhetünk a való s szép természet kitételében. Az olly Poéta tehát a ki szabadságot veszen

[89r]

21 indítása] <me> 23 állati] <bar>

Menschheit in ihrem ganzen übrigen Umfange wirken; finden wir in dem Werke, worin man sich Freyheiten dieser Art genommen, alle Realitäten der Menschheit ausgedrückt, so ist jener Grund unsers Mißfallens weggeräumt; und wir können uns mit unvergällter Freude an dem naiven Ausdruck wahrer und schöner Natur ergötzen. Derselbe Dichter also, der sich erlauben darf, uns zu Theilnehmern so niedrig menschlicher Gefühle zu machen, muß uns auf der andern Seite wieder zu allem, was groß und schön und erhaben menschlich ist, empor zu tragen wissen.

Und so hätten wir denn den Maßstab gefunden, dem wir jeden Dichter, der sich etwas gegen den Anstand heraus nimmt, und seine Freyheit in Darstellung der Natur bis zu dieser Gränze treibt, mit Sicherheit unterwerfen können. Sein Product ist gemein, niedrig, ohne alle Ausnahme verwerflich, so bald es *kalt* und so bald es *leer* ist, weil dieses einen Ursprung aus Absicht und aus einem gemeinen Bedürfniß und einen heillosen Anschlag auf unsre Begierden beweiset. Es ist hingegen schön, edel, und ohne Rücksicht auf alle Einwendungen einer frostigen Decenz beyfallswürdig, so bald es naiv ist, und Geist mit Herz verbindet.¹⁹

Wenn man mir sagt, daß unter dem hier gegebenen Maßstab die meisten französischen Erzählungen in dieser Gattung, und die glücklichsten Nachahmungen derselben in Deutschland nicht zum Besten bestehen möchten – daß dieses zum Theil auch der Fall mit manchen Producten unsers anmuthigsten und geistreichsten Dichters seyn dürfte, seine Meisterstücke sogar nicht ausgenommen, so habe ich nichts darauf zu antworten. Der Ausspruch selbst ist nichts weniger als neu, und ich gehe hier nur die Gründe von einem Urtheil an, welches längst schon von jedem feineren Gefühle über diese Gegenstände gefällt worden ist. Eben diese Principien aber, welche in Rücksicht auf jene Schriften vielleicht allzu rigo-

¹⁹ Mit *Herz*; denn die bloß sinnliche Gluth des Gemählde und die üppige Fülle der Einbildungskraft machen es noch lange nicht aus. Daher bleibt *Ardinghello* bey aller sinnlichen Energie und allem Feuer des Colorits immer nur eine sinnliche Caricatur, ohne Wahrheit und ohne ästhetische Würde. Doch wird diese seltsame Production immer als ein Beyspiel des bey nahe poetischen Schwungs, den die *bloße Begier* zu nehmen fähig war, merkwürdig bleiben.

15–17 weil ... beweiset] *kihagyva* 19 verbindet] *a lbj. kihagyva*

minket az alacson emberi érzések Részvénőjévé tenni, más oldalról tudni kell, mind arra a mi nagy, szép, felséges s emberi, felemelni.

Igy tehát megtaláltuk a mértéket, mellyel minden illendőségen kívül kezdő Poétát, batorsággal meg mérhetünk. Az ő munkája köz, alacsony, kivét nélkül megvetésre méltó, mihelyt *hideg* s mihelyt *üres*. Szép ellenben, nemes, s minden fagyos Decentiára tekintés nélkül kedves, mihelyt naiv, s szív s lélek párosulnak. 5

Ha azt mondják, hogy az itt eléadott mérték szerint a Francia Elbeszélések nagyobb része ezen nembe, s ezeknek legszerencsésebb mímélései a Németeknél a jobbak közé nem tartozhatnak – 10 s hogy ez legkedvesebb s lelkesebb Poétáink produktjaival részerént így is vagyon, ki nem véve remekjeiket is, úgy nincs mit felel-jek. A Kimondás uj ugyan, s én itt csak egy ítélet fundamentumát adom vele, mellyet már régen érzett ezen tárgyakról minden fainabb érzés. De éppen ezen princípiumok, mellyek amazokra nézve igen 15 rigorozoknak tetszenek, más munkákra nézve talám igen liberalnak találtnak; nem tagadom, hogy azon okokból, mellyekből a csábító *Római* s *Német Ovid*, a *Crebillon*, *Voltaire*, *Marmontel* (ki Elbeszé-

ristisch scheinen, möchten in Rücksicht auf einige andere Werke vielleicht zu liberal befunden werden; denn ich läugne nicht, daß die nähmlichen Gründe, aus welchen ich die verführerischen Gemähle des *römischen* und *deutschen Ovid*, so wie eines *Crebillon*, *Voltaire*,
5 *Marmontels* (der sich einen moralischen Erzähler nennt), *Laclos* und vieler andern, einer Entschuldigung durchaus für unfähig halte, mich mit den Elegien des *römischen* und *deutschen Properz*, ja selbst mit manchem verschrienen Product des *Diderot* versöhnen; denn jene sind nur witzig, nur prosaisch, nur lüstern: diese sind poetisch,
10 menschlich und naiv.²⁰

²⁰ Wenn ich den unsterblichen Verfasser des Agathon, Oberon u. in dieser Gesellschaft nenne, so muß ich ausdrücklich erklären, daß ich ihn keineswegs mit derselben verwechselt haben will. Seine Schilderungen, auch die bedenklichsten von dieser Seite, haben keine materielle Tendenz (wie sich ein neuerer, etwas unbesonnener Kritiker vor kurzem zu sagen erlaubte); der Verfasser von Liebe um Liebe, und von so vielen andern naiven und genialischen Werken, in welchen allen sich eine schöne und edle Seele mit unverkennbaren Zügen abbildet, kann eine solche Tendenz gar nicht haben. Aber er scheint mir von dem ganz eigenen Unglück verfolgt zu seyn, daß dergleichen Schilderungen durch den Plan seiner Dichtungen nothwendig gemacht werden. Der kalte Verstand, der den Plan entwarf, forderte sie ihm ab, und sein Gefühl scheint mir so weit entfernt, sie mit Vorliebe zu begünstigen, daß ich – in der Ausführung selbst immer noch den kalten Verstand zu erkennen glaube. Und gerade diese Kälte in der Darstellung ist ihnen in der Beurtheilung schädlich, weil nur die naive Empfindung dergleichen Schilderungen ästhetisch sowohl als moralisch rechtfertigen kann. Ob es aber dem Dichter erlaubt ist, sich bey Entwerfung des Plans einer solchen Gefahr in der Ausführung auszusetzen, und ob überhaupt ein Plan poetisch heißen kann, der, ich will dieses einmahl zugeben, nicht kann ausgeführt werden, ohne die keusche Empfindung des Dichters sowohl als seines Lesers zu empören, und ohne beyde bey Gegenständen verweilen zu machen, von denen ein veredeltes Gefühl sich so gern entfernt – dieß ist es, was ich bezweifle und worüber ich gern ein verständiges Urtheil hören möchte.

7–8 ja ... *Diderot*] *kihagyva* 10 naiv] *a lbj. kihagyva*

lőnek nevezi magát), *Laclos* s több másokét méltatlannak tartom a Mentegetésre, hogy a *Romai* s *Német Propertz* Elégiájival össze egyezzenek; mert amazok elmések, csak prozaisok, csak buják, de ezek poétaiak, emberiek s naivok.

Es bleiben mir noch einige Worte über diese dritte Species sentimentalischer Dichtung zu sagen übrig, wenige Worte nur, denn eine ausführlichere Entwicklung derselben, deren sie vorzüglich bedarf, bleibt einer andern Zeit vorbehalten.²¹

Die poetische Darstellung unschuldiger und glücklicher Menschheit ist der allgemeine Begriff dieser Dichtungsart. Weil diese Unschuld und dieses Glück mit den künstlichen Verhältnissen der

[199]

²¹ Nochmahls muß ich erinnern, daß die Satyre, Elegie und Idylle, so wie sie hier als die drey einzig möglichen Arten sentimentalischer Poesie aufgestellt werden, mit den drey besondern Gedichtarten, welche man unter diesem Nahmen kennt, nichts gemein haben als die *Empfindungsweise*, welche sowohl jenen als diesen eigen ist. Daß es aber, außerhalb den Gränzen naiver Dichtung, nur diese dreyfache Empfindungsweise und Dichtungsweise geben könne, folglich das Feld sentimentalischer Poesie durch diese Eintheilung vollständig ausgemessen sey, läßt sich aus dem Begriff der letztern leichtlich deduciren.

Die sentimentalische Dichtung nähmlich unterscheidet sich dadurch von der naiven, daß sie den wirklichen Zustand, bey dem die letztere stehen bleibt, auf Ideen bezieht, und Ideen auf die Wirklichkeit anwendet. Sie hat es daher immer, wie auch schon oben bemerkt worden ist, mit zwey streitenden Objecten, mit dem Ideale nähmlich und mit der Erfahrung, zugleich zu thun, zwischen welchen sich weder mehr noch weniger als gerade die drey folgenden Verhältnisse denken lassen. Entweder ist es der *Widerspruch* des wirklichen Zustandes, oder es ist die *Übereinstimmung* desselben mit dem Ideal, welche vorzugsweise das Gemüth beschäftigt; oder dieses ist zwischen beyden getheilt. In dem ersten Falle wird es durch die Kraft des innern Streits, *durch die energische Bewegung*, in dem andern wird es durch die Harmonie des innern Lebens, *durch die energische Ruhe* befriedigt; in dem dritten *wechselt* Streit mit Harmonie, wechselt Ruhe mit Bewegung. Dieser dreyfache Empfindungszustand gibt drey verschiedenen Dichtungsarten die Entstehung, denen die gebrauchten Benennungen Sa-

4 deren ... bedarf] *kihagyva* 5 vorbehalten] *a lbj. kihagyva* 7–8 diese ... Glück] *kihagyva*

Idyll

Kevés marad még mondani a sentimental költemény ezen harmadik specieséről, kevés, mert ennek bővebb kifejtetése más időre marad.

[89v] Az ártatlan s szerencsés emberiség poétai előadása célja ezen költeménynek. Mivel ez a nagyobb társaságok mesterséges öszve- 5
függésével, a kimívelődés s fainulással nem egyez meg, a Poétak

größern Societät und mit einem gewissen Grad von Ausbildung und Verfeinerung unverträglich schienen, so haben die Dichter den Schauplatz der Idylle aus dem Gedränge des bürgerlichen Lebens heraus in den einfachen Hirtenstand verlegt, und derselben ihre
 5 Stelle *vor dem Anfange der Cultur* in dem kindlichen Alter der Menschheit angewiesen. Man begreift aber wohl, daß diese Bestimmungen bloß zufällig sind, daß sie nicht als der Zweck der Idylle, bloß als das natürlichste Mittel zu demselben in Betrachtung kommen. Der Zweck selbst ist überall nur der, den Menschen im
 10 Stand der Unschuld, d. h. in einem Zustand der Harmonie und des Friedens mit sich selbst und von außen darzustellen.

Aber ein solcher Zustand findet nicht bloß vor dem Anfange der Cultur Statt, sondern er ist es auch, den die Cultur, wenn sie überall *tyre, Idylle, Elegie* vollkommen entsprechend sind, sobald man sich nur an die Stimmung erinnert, in welche die, unter diesem Nahmen vorkommenden Gedichtarten das Gemüth versetzen, und von den Mitteln abstrahirt, wodurch sie dieselbe bewirken.

Wer daher hier noch fragen könnte, zu welcher von den drey Gattungen ich die Epöee, den Roman, das Trauerspiel u. a. m. zähle, der würde mich ganz und gar nicht verstanden haben. Denn der Begriff dieser letztern, als *einzelner Gedichtarten*, wird entweder gar nicht oder doch nicht allein durch die Empfindungsweise bestimmt; vielmehr weiß man, daß solche in mehr als einer Empfindungsweise, folglich auch in mehreren der von mir aufgestellten Dichtungsarten können ausgeführt werden.

Schließlich bemerke ich hier noch, daß, wenn man die sentimentalische Poesie, wie billig, für eine ächte Art (nicht bloß für eine Abart) und für eine Erweiterung der wahren Dichtkunst zu halten geneigt ist, in der Bestimmung der poetischen Arten, sowie überhaupt in der ganzen poetischen Gesetzgebung, welche noch immer einseitig auf die Observanz der alten und naiven Dichter gegründet wird, auch auf sie einige Rücksicht muß genommen werden. Der sentimentalische Dichter geht in zu wesentlichen Stücken von dem naiven ab, als daß ihm die Formen, welche dieser eingeführt, überall ungezwungen anpassen könnten. Freylich ist es hier schwer, die Ausnahmen, welche die Verschiedenheit der Art erfordert, von den Ausflüchten, welche das Unvermögen sich erlaubt, immer richtig zu unterscheiden, aber so viel lehrt doch die Erfahrung, daß unter den Händen sentimentalischer Dichter (auch der vorzüglichsten) keine einzige

7-9 daß ... kommen] *kihagyva* 166.13-168.2 sondern er ... beabsichtigt] *kihagyva*

a polgári tolongásából az egyszerű Pásztori korba tették az Idyll helyét, a Cultura kezdete előtt az emberiség gyermekkorába. De ezen meghatározás csak történetes, a cél csak az, hogy az emberiség az ártatlanság korába, azaz, a magával s magán kívül lévőkkel való harmonia s béke eléadása.

5

Egy ilyen kort nem csak a cultura kezdetére lehet tenni, csupán ezen kor Ideája s ennek történhető Realitása a gondolása békél-

3 meghatározás] <ez>

nur eine bestimmte Tendenz haben soll, als ihr letztes Ziel beabsichtigt. Die Idee dieses Zustandes allein und der Glaube an die mögliche Realität derselben kann den Menschen mit allen den Übeln versöhnen, denen er auf dem Wege der Cultur unterworfen ist, und
 5 wäre sie bloß Schimäre, so würden die Klagen derer, welche die größere Societät und die Anbauung des Verstandes bloß als ein Übel verschreyen und jenen verlassenem Stand der Natur für den wahren Zweck des Menschen ausgeben, vollkommen gegründet seyn. Dem Menschen, der in der Cultur begriffen ist, liegt also unendlich viel
 10 daran, von der Ausführbarkeit jener Idee in der Sinnenwelt, von der möglichen Realität jenes Zustandes eine sinnliche Bekräftigung zu erhalten, und da die wirkliche Erfahrung, weit entfernt, diesen Glauben zu nähren, ihn vielmehr beständig widerlegt, so kömmt auch hier, wie in so vielen andern Fällen, das Dichtungsvermögen
 15 der Vernunft zu Hülfe, um jene Idee zur Anschauung zu bringen und in einem einzelnen Fall zu verwirklichen.

Zwar ist auch jene Unschuld des Hirtenstandes eine poetische Vorstellung, und die Einbildungskraft mußte sich mithin auch dort schon schöpferisch beweisen; aber außerdem, daß die Aufgabe dort
 20 ungleich einfacher und leichter zu lösen war, so fanden sich in der Erfahrung selbst schon die einzelnen Züge vor, die sie nur auszuwählen und in ein Ganzes zu verbinden brauchte. Unter einem glücklichen Himmel, in den einfachen Verhältnissen des ersten Standes, bey einem beschränkten Wissen wird die Natur leicht befriedigt, und der Mensch verwildert nicht eher, als bis das Bedürfniß
 25 ihn ängstigt. Alle Völker, die eine Geschichte haben, haben ein Paradies, einen Stand der Unschuld, ein goldnes Alter; ja jeder einzelne Mensch hat sein Paradies, sein goldnes Alter, dessen er sich, je nachdem er mehr oder weniger Poetisches in seiner Natur
 30 hat, mit mehr oder weniger Begeisterung erinnert. Die Erfahrung selbst bietet also Züge genug zu dem Gemälde dar, welches die

Gedichtart ganz das geblieben ist, was sie bey den Alten gewesen, und daß unter den alten Nahmen öfters sehr neue Gattungen sind ausgeführt worden.

2 der Glaube] *kihagyva* 11 möglichen] *kihagyva*

tetheti meg az embert azon Roszakkal, melyeknek a *Cultúra* útján alája van vetve; s ha csak Schimära volna, úgy azoknak panasszok, kik a nagyobb társaságokat s az ész munkáját *Roszaknak* kiáltják s amaz elhagyott korát a természetnek mint az ember célját úgy adják elé, azok panassza helyes volna. A Culturába élő ember tehát, sokat tart azon Ideának az érzéki világba való kiviteléről s Realitásáról, s mivel a való tapasztalás távolább van, hogy ezen *Hiedelhez* közelítsen, sőt szüntelen ellene mond, úgy itt is mint masutt, a poétai tehetség segédére jön az észnek, hogy azon ideát szemlélhetővé tegye s egyes eseteit valósítsa.

5

10

Csak poétai előadás ugyan azon pásztori kor ártatlansága, és így a képzelődésnek kellett itt is magát teremtoileg mutatni, de azon kívül, hogy ott a problémát egyszerűbben s könnyebben lehetne felfejteni, a tapasztalásba is találtattak egyes vonások, melyeket csak kiválasztani s Egésszé tenni kelle. Egy szerencsés eghajlat alatt, mely az első kor egyszerű egybefüggésével, határok közötti tudománnyal könnyen megelégszik a természet, s az ember el nem vadul, míg a szükség nem kényszeríti. Minden Nemzetnek, melynek históriája van, van Paradicsoma is, van ártatlansága kora ideje, arany kora; mivel minden egyes embernek megvan a maga Paradicsoma, arany ideje, melyre a mint poétai vagy nem poétai természete van, több vagy kevesebb lelkesedéssel emlékezik-vissza. Tehát a tapasztalás is elég vonásokat ad annak festésére, melyet a pásztori Idyll dolgozik. Azért marad e mindég egy szép, egy emelő Fictio, s a poétai tehetség valóban az Ideálnak dolgozott

15

20

25

[90r]

5 ember] embernek 15 Egésszé] Egésze *em.* 19 ideje] ideje <is>

Hirten-Idylle behandelt. Deswegen bleibt aber diese immer eine schöne, eine erhebende Fiction, und die Dichtungskraft hat in Darstellung derselben wirklich für das Ideal gearbeitet. Denn für den Menschen, der von der Einfalt der Natur einmahl abgewichen und
5 der gefährlichen Führung seiner Vernunft überliefert worden ist, ist es von unendlicher Wichtigkeit, die Gesetzgebung der Natur in einem reinen Exemplar wieder anzuschauen, und sich von den Verderbnissen der Kunst in diesem treuen Spiegel wieder reinigen zu können. Aber ein Umstand findet sich dabey, der den ästhetischen
10 Werth solcher Dichtungen um sehr viel vermindert. *Vor dem Anfang der Cultur* gepflanzt, schließen sie mit den Nachtheilen zugleich alle Vortheile derselben aus, und befinden sich ihrem Wesen nach in einem nothwendigen Streit mit derselben. Sie führen uns also *theoretisch* rückwärts, indem sie uns *practisch* vorwärts führen und
15 veredeln. Sie stellen unglücklicher Weise das Ziel *hinter* uns, dem sie uns doch *entgegen führen* sollten, und können uns daher bloß das traurige Gefühl eines Verlustes, nicht das fröhliche der Hoffnung einflößen. Weil sie nur durch Aufhebung aller Kunst und nur durch Vereinfachung der menschlichen Natur ihren Zweck ausführen, so
20 haben sie, bey dem höchsten Gehalt für das *Herz*, allzuwenig für den *Geist*, und ihr einförmiger Kreis ist zu schnell geendigt. Wir können sie daher nur lieben und aufsuchen, wenn wir der Ruhe bedürftig sind, nicht wenn unsre Kräfte nach Bewegung und Thätigkeit streben. Sie können nur dem kranken Gemüthe *Heilung*, dem gesunden
25 keine *Nahrung* geben; sie können nicht beleben, nur besänftigen. Diesen in dem Wesen der Hirten Idylle gegründeten Mangel hat alle Kunst der Poeten nicht gut machen können. Zwar fehlt es auch dieser Dichtart nicht an enthusiastischen Liebhabern, und es gibt Leser genug, die einen *Amintas* und einen *Daphnis* den größten
30 Meisterstücken der epischen und dramatischen Muse vorziehen können; aber bey solchen Lesern ist es nicht sowohl der Geschmack als das individuelle Bedürfniß, was über Kunstwerke richtet, und ihr

[203]

12–13 und ... derselben] *kihagyva* 18–19 und ... ausführen] *kihagyva*

ennek előadásával. Mert a természet egyszerűségétől már egyszer
 eltért s az ész veszedelmes vezetése alá adott embernek véghetlen
 fontos a természet törvényhozásait egy tiszta exemplárba ismét
 meglátni, s a mesterség megvesztegetéseitől ezen hív tükörbe magát
 ismét tisztogathatni. De egy környülmény abban, az illy költemé- 5
 nyek æszthetikai becsét nagyon megkicsiníti. A Cultura kezdetétől
 plántálva a károkkal a használatok is kizáródnak. Ezek theoretis
 visszavezetnek, azonba hogy praktis eléfelé visznek s csinosítanak.
 Szerencsétlenségre a célzott utánnunk teszik, mellyet előnkbe kell
 vala vezetnie, s ezért csak veszteségünk szomorú érzetét, s nem 10
 a vidám Reményt ébresztik bennünk. Mivel minden mesterségnek
 kikerülésével viszik ki céljokat, legnagyobb becsek mellett is csak
 a szívnek, s keveset dolgoznak a léleknek, s egyforma körök hamar
 elvégződik. Csak szerethetjük tehát azt s felkereshetjük, ha nyuga-
 lomra van szükségünk, nem ha erejinket mozgásba s munkásságba 15
 akarjuk hozni. Ezek csak a beteg elmének adhatnak orvoslást, s az
 egészségesnek nem *Eledelt*, ezek nem eleveníthetnek, csak szelídít-
 hetnek. A pásztori-idyll ezen lényébe fundalt hijjánasságot a Poéták
 semmi igyekezete jóvá nem tehetette. Vannak ugyan ezen nemnek
 is enthüziastis Kedvellőji, s vannak Olvasók, kik egy *Amintast* s 20
Daphnist az epikai s dramatikai Múza legnagyobb Remekjei eleibe
 kívánnak tenni, de az illyen olvasoknál nem az ízlés, hanem az
 individuális hijjánosság ítél a Mestermivékbe s következésképen
 ítéletek itt nem jöhet fontolásba. Az erző s lelkes olvasó megismeri
 ugyan az illy költemények becsét, de ritkán érzi magát erre vonatni 25
 s annál hamarabb megelégitetni; a helyes momentbe tehát annál
 hatalmasabban hatnak, de illy momentbe soha sem lehet a való szép
 használatát várni annál inkább nem elő hozódni.

2 eltért] eltért <embernek> 6 kezdetétől] <elei> 13 keveset] kevet *em.* 20
 enthüziastis] enthüziastis *em.* 21 epikai] episkai *em.*

Urtheil kann folglich hier in keine Betrachtung kommen. Der Leser von Geist und Empfindung erkennt zwar den Werth solcher Dichtungen nicht, aber er fühlt sich seltener zu denselben gezogen und früher davon gesättigt. In dem rechten Moment des Bedürfnisses
5 wirken sie dafür desto mächtiger; aber auf einen solchen Moment soll das wahre Schöne niemahls zu warten brauchen, sondern ihn vielmehr erzeugen.

Was ich hier an der Schäfer-Idylle tadle, gilt übrigens nur von der sentimentalischen; denn der naiven kann es nie an Gehalt fehlen, da er hier *in der Form selbst* schon enthalten ist. Jede Poesie nämlich muß einen unendlichen Gehalt haben, dadurch allein ist sie Poesie; aber sie kann diese Forderung auf zwey verschiedene Arten erfüllen. Sie kann ein Unendliches seyn, der Form nach, wenn sie ihren Gegenstand *mit allen seinen Gränzen* darstellt, wenn sie
15 ihn individualisirt; sie kann ein Unendliches seyn der Materie nach, wenn sie von ihrem Gegenstand *alle Gränzen entfernt*, wenn sie ihn idealisirt; also entweder durch eine absolute Darstellung oder durch Darstellung eines Absoluten. Den ersten Weg geht der naive, den zweyten der sentimentalische Dichter. Jener kann also seinen
20 Gehalt nicht verfehlen, sobald er sich nur treu an die Natur hält, welche immer durchgängig begränzt, d. h. der Form nach unendlich ist. Diesem hingegen steht die Natur mit ihrer durchgängigen Begränzung im Wege, da er einen absoluten Gehalt in den Gegenstand legen soll. Der sentimentalische Dichter versteht sich also nicht
25 gut auf seinen Vortheil, wenn er dem naiven Dichter seine *Gegenstände abborgt*, welche an sich selbst völlig gleichgültig sind, und nur durch die Behandlung poetisch werden. Er setzt sich dadurch ganz unnöthiger Weise einerley Gränzen mit jenem, ohne doch die Begränzung vollkommen durchführen und in der absoluten
30 Bestimmtheit der Darstellung mit demselben wetteifern zu können; er sollte sich also vielmehr gerade in dem Gegenstand von dem naiven Dichter entfernen, weil er diesem, was derselbe in der Form

[204]

14–15 wenn ... individualisirt] *kihagyva* 21 welche ... d. h.] *kihagyva* 22–23 mit ... Begränzung] *kihagyva* 27–30 Er ... können] *kihagyva*

[90v] A mit itt a pasztori idyllbe nem hagyok az csak szentimental
részéről van; mert a naiv belső becsének mindég meg kell lenni,
mivel már a Formába megvan. Minden Poézisnek véghetlen belső
becsének kell lenni, s csak az által Poézis; de ezen megkívántatást 5
csak két különböző uton teheti. Véghetlen lehet a Forma szerént, ha
tárgyát minden határaival előterjeszti; véghetlen lehet a Matériánál
fogva, ha tárgyatol minden határt eltávoztat, ha azt ideálizálja; tehát
vagy absoluta előterjesztéssel, vagy az Absolutum eléadásával. Az
első uton megyen a Naiv, a másodikon a Sentimentális *Poeta*. Amaz
tehát utját nem hibázhatja-el, ha híven magát a természethez tartja, 10
melly formájára nézt mindég véghetetlen. Ennek ellenben a termé-
szet utjában áll, mivel a tárgyakba absoluta belső becset kell tennie.
Nem érti tehát a szentimentális Poéta a maga hasznát, ha a naiv
Poéta tárgyait elkölcsönözi, mellyek magokba egészen adiaphorák
s csak a dolgozással lesznek poétaivá; sőt inkább neki a tárgyba 15
egészen el kell térni a naiv Poétától, mivel ő azt a mi annak a Forma
által elsőbb, csak a tárgyal nyerheti-el.

vor ihm voraus hat, nur durch den Gegenstand wieder abgewinnen kann.

Um hievon die Anwendung auf die Schäfer-Idylle der sentimentalischen Dichter zu machen, so erklärt es sich nun, warum diese
5 Dichtungen bey allem Aufwand von Genie und Kunst weder für das Herz noch für den Geist völlig befriedigend sind. Sie haben ein Ideal ausgeführt, und doch die enge dürftige Hirtenwelt bey-
behalten, da sie doch schlechterdings entweder für das Ideal eine andere Welt, oder für die Hirtenwelt eine andere Darstellung hätten
10 wählen sollen. Sie sind gerade so weit ideal, daß die Darstellung [205] dadurch an individueller Wahrheit verliert, und sind wieder gerade um so viel individuel, daß der idealische Gehalt darunter leidet. Ein *Gefßnerischer* Hirte z. B. kann uns nicht als Natur, nicht durch Wahrheit der Nachahmung entzücken, denn dazu ist er ein zu
15 ideales Wesen; eben so wenig kann er uns als ein Ideal durch das Unendliche des Gedankens befriedigen, denn dazu ist er ein viel zu dürftiges Geschöpf. Er wird also zwar *bis auf einen gewissen Punct* allen Classen von Lesern ohne Ausnahme gefallen, weil er das Naive mit dem Sentimentalen zu vereinigen strebt, und folglich den
20 zwey entgegengesetzten Forderungen, die an ein Gedicht gemacht werden können, in einem gewissen Grade Genüge leistet; weil aber der Dichter, über der Bemühung, beydes zu vereinigen, keinem von beyden sein *volles Recht erweist*, weder ganz Natur noch ganz Ideal ist, so kann er eben deßwegen vor einem strengen Geschmack nicht
25 ganz bestehen, der in ästhetischen Dingen nichts Halbes verzeihen kann. Es ist sonderbar, daß diese Halbheit sich auch bis auf die Sprache des genannten Dichters erstreckt, die zwischen Poesie und Prosa unentschieden schwankt, als fürchtete der Dichter in gebundener Rede, sich von der wirklichen Natur zu weit zu entfernen,
30 und in ungebundener den poetischen Schwung zu verlieren. Eine höhere Befriedigung gewährt Miltons herrliche Darstellung des ersten Menschenpaares und des Standes der Unschuld im Paradiese;

Hogy ezekből már álkalmaztatás legyen a szentimentalis Poétára, kitetszik, miért hogy a Genie s Mívészség minden fáradozása mellett is sem a szívet sem a lelket ki nem elégíti a pásztori-idyll. Ebbe ideál van kivíve, s mégis a szűk, száraz pásztori világ megvan tartva, s pedig átaljába vagy azideálnak más világot, vagy a pásztori-világnak más eléadást kellett volna választani. Ezek annyira ideálok, hogy az által az individuális valóság elvész, s ellenben annyira individualisok, hogy általa az individualis belső becs szenved. Egy *Gessner* pásztora p. o. mint természet, a valóság mímelésével nem gyönyörködtethet, mert arra igen ideális lény; annál inkább nem elégíthet ki mint Ideál a gondolat véghetlenségével, mert arra igen száraz teremtmény. Tetszik ez ugyan kivétel nélkül az olvasok minden Klasszisának egy bizonyos pontig mivel a naivot sentimentállal egyeztetni törekedik, következőkép a két ellenkező megkiváncsításoknak, egy bizonyos gradusig eleget teszen; de mivel a Poéta, arról hogy mindeniket egyeztetni igyekszik meg nem győz, sem nem természet sem nem ideál egészen, épen azért nem álhat meg a szoros ízlés előtt, melly az æszthetikaiákba semmi felet meg nem enged. Különös, hogy ezen Féltség a nyelvére is kiterjed a nevezet Poétának, melly a poezis s a próza közt lebeg, mintha félt volna a Poéta kötöt beszédbe írni, nehogy a való természettől messze-térjen s kötetlenbe azért nehogy a poétai repülést elveszessze. Magosabb kielégítést ad a Milton derék eléadása az első pár s a paradicsomi ártatlanság festésével; az előttem ismeretes legszebb idyll a szentimentalis nembe. Itt a természet nemes s lelkes; egyszersmind teli egyenességgel s mélységgel, az emberiség legfelsőbb bece a leg-szebb Formába van öltöztetve.

[18 æszthetikaiákba] in ästhetischen Dingen (174.25)

die schönste, mir bekannte Idylle in der sentimentalischen Gattung. Hier ist die Natur edel, geistreich; zugleich voll Fläche und voll Tiefe, der höchste Gehalt der Menschheit ist in die anmuthigste Form eingekleidet. [206]

5 Also auch hier in der Idylle, wie in allen andern poetischen Gattungen, muß man einmahl für allemal zwischen der Individualität und der Idealität eine Wahl treffen, denn beyden Forderungen zugleich Genüge leisten wollen, ist, so lange man nicht am Ziel der Vollkommenheit stehet, der sicherste Weg, beyde zugleich zu ver-
10 fehlen. Fühlt sich der Moderne griechischen Geistes genug, um bey aller Widerspenstigkeit seines Stoffs mit den Griechen auf ihrem eigenen Felde, nähmlich im Felde naiver Dichtung, zu ringen, so thue er es ganz, und thue es ausschließend, und setze sich über jede Forderung des sentimentalischen Zeitgeschmacks hinweg. Erreichen
15 zwar dürfte er seine Muster schwerlich; zwischen dem Original und dem glücklichsten Nachahmer wird immer eine merkliche Distanz offen bleiben, aber er ist auf diesem Wege doch gewiß, ein ächt poetisches Werk zu erzeugen.²² Treibt ihn hingegen der sentimentalische Dichtungstrieb zum Ideale, so verfolge er auch dieses ganz,
20 in völliger Reinheit, und stehe nicht eher als bey dem Höchsten stille, ohne hinter sich zu schauen, ob auch die Wirklichkeit ihm nachkommen möchte. Er verschmähe den unwürdigen Ausweg, den Gehalt des Ideals zu verschlechtern, um es der menschlichen Bedürftigkeit anzupassen, und den Geist auszuschließen, um mit
25 dem Herzen ein leichteres Spiel zu haben. Er führe uns nicht rück-

[207]

²² Mit einem solchen Werke hat Herr Voß noch kürzlich in seiner Luise unsre deutsche Literatur nicht bloß bereichert, sondern auch wahrhaft erweitert. Diese Idylle, obgleich nicht durchaus von sentimentalischen Einflüssen frey, gehört ganz zum naiven Geschlecht, und ringt durch individuelle Wahrheit und gediegene Natur den besten griechischen Mustern mit seltnem Erfolge nach. Sie kann daher, was ihr zu hohem Ruhm gereicht, mit keinem modernen Gedicht aus ihrem Fache, sondern muß mit griechischen Mustern verglichen werden, mit welchen sie auch den so seltenen Vorzug theilt, uns einen reinen, bestimmten und immer gleichen Genuß zu gewähren.

18 erzeugen] *a lbj. kihagyva*

Az idyllbe is tehát mint más poezis nemeibe az Idealitas s Individualitas közt választást kell találnunk, mert mindenikre egyszerre eleget tenni, még a tökélet célja nincs elérve, a legkönnyebb ut mindeniket elhibázni. Ha Mostani író eléggé görög lelket érez magába, matériája minden hajthatlansága mellett is, a görögökkel a naivságba megvívni; tegye azt egészen, tegye ki zárva, s tegye magát minden meg-kivántato tulajdonságán a sentimentál időkor ízlésén tul. Nehezen érhetné el ugyan mustráit; mert az originál s a szerencsés utánnozás közt mindég észrevehető Distantia marad; de ezen uton bizonyosan mégis derék Poétai munkát lehet adni. Ha ellenben a szentimental poétai ösztön viszi őt az Ideálba, vigye ezt is egészen, telyes Tisztaságba, s még a legfelsőbbet el nem éri ne áljon meg, anélkül, hogy vissza nézne, ha vallyon a valóság utánna megyen-e. Vesse-meg a helytelen kitérést, az Ideál belső becsét elrontani, hogy az emberi szárazsághoz alkalmaztódjek, a lelket kirekeszteni, hogy a szívvel játékba ereszkedjek. Ne vezessen vissza Gyermekek korunkra, hogy az ész legdrágább szerzeményeivel nyugalmat vásároltasson, mely csak lelki erejünk alva szunyodásáig tarthat; hanem vezessen előre Tisztaságunkra, hogy a magos Harmoniát éreztesse, melly a vívot megjutalmazza, a Győzött szerencséssé teszi. Vegye azon idyll problémáját-fel, melly

3 még] <a> még 3 legkönnyebb] legkoneybb *em.* 7 minden] *a sor fölé be-*
szűrva

19–20 Tisztaságunkra ... vívot] *a sor mellett a margón BFS kezétől: NB*

wärts in unsre Kindheit, um uns mit den kostbarsten Erwerbungen des Verstandes eine Ruhe erkaufen zu lassen, die nicht länger dauern kann, als der Schlaf unsrer Geisteskräfte; sondern führe uns vorwärts zu unsrer Mündigkeit, um uns die höhere Harmonie zu empfinden zu geben, die den Kämpfer belohnt, die den Überwinder beglückt. Er mache sich die Aufgabe einer Idylle, welche jene Hirtenunschuld auch in Subjecten der Cultur und unter allen Bedingungen des rüstigsten feurigsten Lebens, des ausgebreitetsten Denkens, der raffinirtesten Kunst, der höchsten gesellschaftlichen Verfeinerung ausführt, welche, mit einem Wort, den Menschen, der nun einmahl nicht mehr nach *Arkadien* zurück kann, bis nach *Elisium* führt.

Der Begriff dieser Idylle ist der Begriff eines völlig aufgelösten Kampfes sowohl in dem einzelnen Menschen, als in der Gesellschaft, einer freyen Vereinigung der Neigungen mit dem Gesetze, einer zur höchsten sittlichen Würde hinaufgeläuterten Natur, kurz, er ist kein anderer als das Ideal der Schönheit, auf das wirkliche Leben angewendet. Ihr Charakter besteht also darin, daß *aller Gegensatz der Wirklichkeit mit dem Ideale*, der den Stoff zu der satyrischen und elegischen Dichtung hergegeben hatte, vollkommen aufgehoben sey, und mit demselben auch aller Streit der Empfindungen aufhöre. [208] *Ruhe* wäre also der herrschende Eindruck dieser Dichtungsart, aber Ruhe der Vollendung, nicht der Trägheit; eine Ruhe, die aus dem Gleichgewicht, nicht aus dem Stillstand der Kräfte, die aus der Fülle, nicht aus der Leerheit fließt, und von dem Gefühl eines unendlichen Vermögens begleitet wird. Aber eben darum, weil aller Widerstand hinwegfällt, so wird es hier ungleich schwieriger, als in den zwey vorigen Dichtungsarten, die *Bewegung* hervorzubringen, ohne welche doch überall keine poetische Wirkung sich denken läßt. Die höchste Einheit muß seyn, aber sie darf der Mannigfaltigkeit nichts nehmen; das Gemüth muß befriedigt werden, aber ohne daß das

13–14 eines ... Kampfes] *kihagyva* 19–20 der ... hatte] *kihagyva*

ama pásztori ártatlanságot a cultura subjectumába s a vívó tüzes élet minden condítiójiba, a kiterjedett gondolkodásba, a raffinirt Mivésztségbe, a társassági legfelsőbb fainulásba kiviszi, mely egy szoval az embert, mely többé *vissza nem térhet Arkadiaba*, az *Eliziumba* vezesse.

5

Ezen idyll conceptusa az egyes emberben mint a társaságban, a vonzások szabad egyezése a törvények szerint, egy a legfelsőbb erkölcsi méltóságra tisztult természet conceptusa, rövideden, a szépség ideáljának a való életre való alkalmaztatása. Karaktere tehát abban áll, hogy a valóságnak az ideállal való minden ellenmondása, egészen kikerülve legyen s ezzel az érzések minden vívása is megszűnjön. Nyugalom volna tehát ezen nemnek uralkodó bényomatja, de a tökélet nyugalma s nem a *Restségé*; oly nyugalom, mely nem az erők nyugvásából, hanem a fonterány; a teljből s nem ürességből oly, s egy véghetlen tehetség érzéséből követtetik. De épen azért, mivel minden ellenállás eltűnik, nehezebb a Mozgást előhozni, mint a más két említett nembe, de a melly nélkül semmi poétai munkásság nem gondoltathatik. A legfelsőbb Egységnek kell lenni, de nem a sokféleségnek; az elmének ki kell elégitetetni, a nélkül hogy a munkásság megszűnne. Ezen kérdés felfejtése az, mellyet az idyll theoriája adott. A két nemnek egymással s a poétai ideállal való egybe függéséről következendöket mondhatjuk:

9 a szépség] <mint> 16 ellenállás] ellen<mond>

20 Ezen] új bekezdés (180.3)

Streben darum aufhöre. Die Auflösung dieser Frage ist es eigentlich, was die Theorie der Idylle zu leisten hat.

Über das Verhältniß beyder Dichtungsarten zu einander und zu dem poetischen Ideale ist folgendes festgesetzt worden:

- 5 Dem naiven Dichter hat die Natur die Gunst erzeugt, immer als eine ungetheilte Einheit zu wirken, in jedem Moment ein selbstständiges und vollendetes Ganze zu seyn und die Menschheit, ihrem vollen Gehalt nach, in der Wirklichkeit darzustellen. Dem sentimentalischen hat sie die Macht verliehen, oder vielmehr einen
10 lebendigen Trieb eingeprägt, jene Einheit, die durch Abstraction in ihm aufgehoben worden, aus sich selbst wieder herzustellen, die Menschheit in sich vollständig zu machen und aus einem beschränkten Zustand zu einem unendlichen über zu gehen.²³ Der menschlichen Natur ihren völligen Ausdruck zu geben ist aber die
15 gemeinschaftliche Aufgabe beyder, und ohne das würden sie gar nicht Dichter heißen können; aber der naive Dichter hat vor dem sentimentalischen immer die sinnliche Realität voraus, indem er dasjenige als eine wirkliche Thatsache ausführt, was der andere nur zu erreichen strebt. Und das ist es auch, was jeder bey sich
20 erfährt, wenn er sich beym Genusse naiver Dichtungen beobachtet. Er fühlt alle Kräfte seiner Menschheit in einem solchen Augenblick thätig, er bedarf nichts, er ist ein Ganzes in sich selbst; ohne etwas

[209]

²³ Für den wissenschaftlich prüfenden Leser bemerke ich, daß beyde Empfindungsweisen, in ihrem höchsten Begriff gedacht, sich wie die erste und dritte Kategorie zu einander verhalten, indem die letztere immer dadurch entsteht, daß man die erstere mit ihrem geraden Gegentheil verbindet. Das Gegentheil der naiven Empfindung ist nämlich der reflectirende Verstand, und die sentimentalische Stimmung ist das Resultat des Bestrebens, *auch unter den Bedingungen der Reflexion* die naive Empfindung, dem Inhalt nach, wieder herzustellen. Dieß würde durch das erfüllte Ideal geschehen, in welchem die Kunst der Natur wieder begegnet. Geht man jene drey Begriffe nach den Kategorien durch, so wird man die *Natur* und die ihr entsprechende naive Stimmung immer in der ersten, die *Kunst* als Aufhebung der Natur durch den frey wirkenden Verstand immer in der zweyten, endlich das *Ideal*, in welchem die vollendete Kunst zur Natur zurückkehrt, in der dritten Kategorie antreffen.

13 gehen] *a lbj. kihagyva*

A naiv Poétának azt a kegyét mutatta a természet, hogy ő mint meg nem oszlott Egység mindég munkálodhatik, minden momentba magától függő s tökéletes Egész lehet, s az emberiséget egész terjedésében mint valóságot eléadhatja. A szentimentalisnak azt a Hatalmat adta, vagy inkább azt az ösztönt nyomta belé, 5

[92r] hogy azon Egységet, mely benne az Abstractio által eloszódik, magából ismét elértemtse, az emberiséget magába tökéletessé tegye; s a határok közötti állapotból véghetlenbe mennyen által. Az emberiségnek pedig tökéletes kitételt adni mindenik közös problémája, s a nélkül nem is nevezetnének Poétának; de a naiv Poétának mindég hatalmába van a szentimentalis felett az érzéki Realitas, azonba hogy ő mint valóságot úgy viszi-ki, míg a más csak közelíteni törekedik. S ez az a mit minden tapasztal, ha a naiv Poéták éldelme alatt figyelmező. Emberisége minden erejét mozgásba érzi egy illy pillantba, ő egy Egész magába; a nélkül hogy érzésébe valamit meg különböztetne, örül lelki munkásságának s érzéki életének. Egészen más stimmung az, mellybe a szentimentalis Poeta teszi. Itt csak egy eleven ösztönt érez, az ott érezett Harmoniát 10 15

in seinem Gefühl zu unterscheiden, freut er sich zugleich seiner geistigen Thätigkeit und seines sinnlichen Lebens. Eine ganz andre Stimmung ist es, in die ihn der sentimentalische Dichter versetzt. Hier fühlt er bloß einen lebendigen *Trieb*, die Harmonie in sich zu erzeugen, welche er dort wirklich empfand, ein Ganzes aus sich zu machen, die Menschheit in sich zu einem vollendeten Ausdruck zu bringen. Daher ist hier das Gemüth in Bewegung, es ist angespannt, es schwankt zwischen streitenden Gefühlen; da es dort ruhig, aufgelöst, einig mit sich selbst und vollkommen befriedigt ist.

Aber wenn es der naive Dichter dem sentimentalischen auf der einen Seite an Realität abgewinnt, und dasjenige zur wirklichen Existenz bringt, wornach dieser nur einen lebendigen Trieb erwecken kann, so hat letzterer wieder den großen Vorthail über den erstern, daß er dem Trieb einen *größeren Gegenstand* zu geben im Stand ist, als jener geleistet hat und leisten konnte. Alle Wirklichkeit, wissen wir, bleibt hinter dem Ideale zurück; alles Existirende hat seine Schranken, aber der Gedanke ist gränzenlos. Durch diese Einschränkung, der alles Sinnliche unterworfen ist, leidet also auch der naive Dichter, da hingegen die unbedingte Freyheit des Ideenvermögens dem sentimentalischen zu Statten kommt. Jener erfüllt zwar also seine Aufgabe, aber die Aufgabe selbst ist etwas Begrenztes; dieser erfüllt zwar die seinige nicht ganz, aber die Aufgabe ist ein Unendliches. Auch hierüber kann einen jeden seine eigne Erfahrung belehren. Von dem naiven Dichter wendet man sich mit Leichtigkeit und Lust zu der lebendigen Gegenwart; der sentimentalische wird immer, auf einige Augenblicke, für das wirkliche Leben verstimmen. Das macht, unser Gemüth ist hier durch das Unendliche der Idee gleichsam über seinen natürlichen Durchmesser ausgedehnt worden, daß nichts Vorhandenes es mehr ausfüllen kann. Wir versinken lieber betrachtend in uns selbst, wo wir für den aufgeregten Trieb in der Ideenwelt Nahrung finden; anstatt daß wir dort aus uns heraus nach sinnlichen Gegenständen

[211]

26 auf einige Augenblicke] *kihagyva* 27–28 hier... gleichsam] *kihagyva*

magába eléteremteni, Egészet csinálni magából, az emberiséget magába egy elvégzett kitételre hozni. Azért van itt az indulat mozgásba, felfeszített s vívó érzések között lebegő; a míg ott nyugvó, mindentől feloldott, egyes magával s tökéletesen megelégedett.

De ha a naív Poétának a Realitásba elsősége van a szentimentalis 5
felett, s azt való existenciára hozhatja, a mely után ez csak eleven
ösztönt ébreszthet, éppen olyan elsősége van ennek is ama felett,
hogy az ösztönnek nagyobb tárgyat adhat, mint amaz ád s adhat.
Tudjuk hogy minden valóság az Ideál után marad; minden exis-
tálónak határa van, de a gondolat véghetetlen. Ezen határok közé 10
szorítással, mellynek minden érzéki alája van vetve, szenved a naív
Poéta is, míg azonban az Ideák tehetsége conditiotlan szabadsága
segédül jön a szentimentalisnak. Amaz betölti ugyan problémját,
de problémja is valamennyire határok közzé szorított; ez nem tölti
ugyan az övét egészen bé, de az ő problémja határtalan is. Erről 15
[92v] is kit-kit tapasztalása meggyőzhet. A naív Poétától könnyűséggel
s vígsággal térünk az eleven Jelenletre; a szentimentalis mindég
elvon a való élettől. Azt teszi, hogy elménk természetes Diamete-
ren tulterjed, mellyet semmi existáló többé bé nem tölthet. Inkább
vizsgálodva magunkba süllyedünk, hol felébresztett ösztöninknek 20
az ideák világába éldelmet találunk; a helyet hogy mint a *Naív
Poétánál* érzéki tárgyak után törekednénk. A szentimentalis Poézis
az Elvontság s csendesség szüleménnye, s erre meg is hív; a naiv az
életnek Gyermeke, s az életbe is viszen vissza.

19 existáló] <M>

streben. Die sentimentalische Dichtung ist die Geburt der Abgezogenheit und Stille, und dazu ladet sie auch ein: die naive ist das Kind des Lebens, und in das Leben führt sie auch zurück.

Ich habe die naive Dichtung eine *Gunst der Natur* genannt, um zu
5 erinnern, daß die Reflexion keinen Antheil daran habe. Ein glücklicher Wurf ist sie; keiner Verbesserung bedürftig, wenn er gelingt, aber auch keiner fähig, wenn er verfehlt wird. In der Empfindung ist das ganze Werk des naiven Genies absolvirt; hier liegt seine Stärke und seine Gränze. Hat es also nicht gleich dichterisch, d. h.
10 nicht gleich vollkommen menschlich *empfunden*, so kann dieser Mangel durch keine Kunst mehr nachgehohlt werden. Die Kritik kann ihm nur zu einer Einsicht des Fehlers verhelfen, aber sie kann keine Schönheit an dessen Stelle setzen. Durch seine Natur muß das naive Genie alles thun, durch seine Freyheit vermag es wenig;
15 und es wird seinen Begriff erfüllen, sobald nur die Natur in ihm nach einer innern Nothwendigkeit wirkt. Nun ist zwar alles nothwendig, was durch Natur geschieht, und das ist auch jedes noch so verunglückte Product des naiven Genies, von welchem nichts mehr entfernt ist als Willkührlichkeit; aber ein andres ist die Nöthigung
20 des Augenblicks, ein andres die innere Nothwendigkeit des Ganzen. Als ein Ganzes betrachtet, ist die Natur selbstständig und unendlich; in jeder einzelnen Wirkung hingegen ist sie bedürftig und beschränkt. Dieses gilt daher auch von der Natur des Dichters. Auch der glücklichste Moment, in welchem sich derselbe befinden mag,
25 ist von einem vorhergehenden abhängig; es kann ihm daher auch nur eine bedingte Nothwendigkeit beygelegt werden. Nun ergeht aber die Aufgabe an den Dichter, einen einzelnen Zustand dem menschlichen Ganzen gleich zu machen, folglich ihn absolut und nothwendig auf sich selbst zu gründen. Aus dem Moment der Begei-
30 sterung muß also jede Spur eines zeitlichen Bedürfnisses entfernt bleiben, und der Gegenstand selbst, so beschränkt er auch sey, darf den Dichter nicht beschränken. Man begreift wohl, daß dieses nur in so ferne möglich ist, als der Dichter schon eine absolute Freyheit

[212]

A naiv Poézist a természet adományának neveztem (hogy azt is említsem) hogy a Reflexionak semmi részvéte nincs abba. Ez egy szerencsés eset; s semmi jobbitásra nincs szüksége, ha szerencsésen üt-ki, de semmivel sem is jobbitódik meg ha elhibázódik. Az érzésbe már absolválva van a naiv Genie egész Munkája; ebbe van ereje s határa. Ha tehát nem poetaisan, azaz nem tökéletes emberi módon érzett, ezen hijj semmi mesterséggel ki nem potolodhatik. A Kritika csak hibája megismerésére vezetheti, de semmi szépséget nem tehet helyére. Természetével kell a naiv Genienek mindent tenni, szabadságával keveset tehet; ezen conceptust ki viszi mihellyt csak a természet dolgozik belőle egy belső szükség szerint. Minden szükséges ugyan, a mi a természet által esik, s az a naiv Genie elhibázott produktja is, a mellytől az önkénynél nincs egyéb tavol; de más a pillantat ösztönözése s más az Egésznek belső szükségessége. Mint Egészet tekintve magátolfüggő s véghetlen a természet; de minden Egyes munkalodásiba határok közé szorított. Ezt lehet innen a Poéta természetéről is mondani. A legszerencsésebb moment is, a melybe neki magát találnia kell egy előbbtől függő; csak conditionata neccsitas tulajdoníthatik hát neki. Itt van hát a Poéta az a problémája, hogy az emberi Egész egy egyes állapotját tegye, következésképen absolute s szükségesképen magába fundálja. A lelkesezés momentumából tehát az ideig való fogyatkozás minden nyomának távol kell maradni, s a tárgynak, bár milyen határok közzé szorított is az, a Poétát nem kell határok közzé szorítani. Altal látjuk innen, hogy ez csak annyiba lehetséges, a mennyibe a Poéta absoluta szabadsággal s tehetségeinek teljével fog a Tárgyhoz, s a mint gyakorolta magát, mindent a maga egész emberiségével körül ölelné. Ezen gyakorlást csak a világ által nyerheti, mellybe él, s a mellytől átaljában körül van véve. A naiv genie tehát függésbe áll a tapasztalástól, mellyet a szentimental nem ismer. Ez a mint

20 Egész] <álapot>

und Fülle des Vermögens zu dem Gegenstande mitbringt, und als er geübt ist, alles mit seiner ganzen Menschheit zu umfassen. Diese Übung kann er aber nur durch die Welt erhalten, in der er lebt, und von der er unmittelbar berührt wird. Das naive Genie steht also in
5 einer Abhängigkeit von der Erfahrung, welche das sentimentalische nicht kennen. Dieses, wissen wir, fängt seine Operation erst da an, wo jenes die seinige beschließt; seine Stärke besteht darin, einen mangelhaften Gegenstand *aus sich selbst heraus* zu ergänzen, und sich durch eigene Macht aus einem begränzten Zustand in einen
10 Zustand der Freyheit zu versetzen. Das naive Dichtergenie bedarf also eines Beystandes von aussen, da das sentimentalische sich aus sich selbst nährt und reinigt; es muß eine formreiche Natur, eine dichterische Welt, eine naive Menschheit um sich her erblicken, da es schon in der Sinnesempfindung sein Werk zu vollenden hat.
15 Fehlt ihm nun dieser Beystand von außen, sieht es sich von einem geistlosen Stoff umgeben, so kann nur zweyerley geschehen. Es tritt entweder, wenn die Gattung bey ihm überwiegend ist, aus seiner *Art*, und wird sentimentalisch, um nur dichterisch zu seyn, oder, wenn der Artcharakter die Obermacht behält, es tritt aus seiner
20 *Gattung*, und wird gemeine Natur, um nur Natur zu bleiben. *Das erste* dürfte der Fall mit den vornehmsten sentimentalischen Dichtern in der alten römischen Welt und in neueren Zeiten seyn. In einem andern Weltalter geboren, unter einen andern Himmel verpflanzt, würden sie, die uns jetzt durch Ideen rühren, durch individuelle
25 Wahrheit und naive Schönheit bezaubert haben. Vor dem *zweyten* möchte sich schwerlich ein Dichter vollkommen schützen können, der in einer gemeinen Welt die Natur nicht verlassen kann.

Die *wirkliche* Natur nähmlich; aber von dieser kann die *wahre* Natur die das *Subject* naiver Dichtungen ist, nicht sorgfältig genug
30 unterschieden werden. Wirkliche Natur existirt überall, aber wahre Natur ist desto seltener, denn dazu gehört eine innere Nothwen-

tudjuk, ott kezd operatioját, hol amaz a magáét bezárta; ereje abban áll, hogy a hijjános tárgyat maga magából kiegészíti, s magát ön hatalma által a határok közé szorított körből a szabadság körébe teszi által. A naív Poétai geniének tehát kívülről való segédre van szüksége, a szentimental pedig magát magából táplálja s tisztítja; 5 körüle alakos természetnek, poétai világnak, naív emberiségnek kell lenni, mivel az érzéki érzésbe kell munkáját tökéletesíteni. Ha nincs ez a kívülről jövő segédje, ha lélektelen matériatol látja magát körül vétetni, csak kétféle történhet. Vagy kilép a maga Neméből, ha a Faj benne hatalmas, s szentimentál lesz, hogy poétai lehessen, 10 vagy ha a nem karakter hatalmasabb, ki lépik Fajjából, s köz természet leszen, hogy természet maradhasson. Az *első* esetben a régi római világ s az új időkor elsőbb szentimentális Poétaival kellett történni. Más világszakába születve, más ég alá plántálva, azok, kik most minket Ideákkal illetnek-meg, individualis valóság 15 s naiv szépséggel bájoltak volna-el. A *másodiktól* bajosan őrizheti-meg magát a Poéta, ki a köz világba a természetet nem hagyhatja-el.

[93v] A valóságos (wirkliche) természet t. i; de ettől a való (vahre) természetet, mely a naiv költemény Subjectuma, nem lehet elég gondosan megkülömböztetni. Valóságos természet existál mindenütt, 20 anál ritkábban a való, mert arra a szükségesség belső létele kíván-

3 körből] körből *em.* 8 jövő] jövő *em.*

13 elsőbb] *sor fölött beszúrva* 21 a szükségesség belső létele] eine innere Nothwendigkeit des Daseyns (188.1)

digkeit des Daseyns. Wirkliche Natur ist jeder noch so gemeine
 Ausbruch der Leidenschaft, er mag auch wahre Natur seyn, aber
 eine wahre *menschliche* ist er nicht; denn diese erfordert einen
 Antheil des selbständigen Vermögens an jeder Äußerung, dessen
 5 Ausdruck jedes Mahl Würde ist. Wirkliche menschliche Natur ist
 jede moralische Niederträchtigkeit, aber wahre menschliche Natur
 ist sie hoffentlich nicht; denn diese kann nie anders als edel seyn.
 Es ist nicht zu übersehen, zu welchen Abgeschmacktheiten diese
 Verwechslung wirklicher Natur mit wahrer menschlicher Natur in
 10 der Kritik wie in der Ausübung verleitet hat: welche Trivialitäten
 man in der Poesie gestattet, ja lobpreist, weil sie leider! wirkliche
 Natur sind: wie man sich freuet, Caricaturen, die einen schon aus
 der wirklichen Welt herausängstigen, in der dichterischen sorgfältig
 aufbewahrt, und nach dem Leben conterfeyt zu sehen. Freylich
 15 darf der Dichter auch die schlechte Natur nachahmen, und bey
 dem satyrischen bringt dieses ja der Begriff schon mit sich: aber in
 diesem Fall muß seine eigne schöne Natur den Gegenstand *über-*
tragen, und der gemeine Stoff den Nachahmer nicht mit sich zu
 Boden ziehen. Ist nur er selbst, in dem Moment wenigstens, wo er
 20 schildert, wahre menschliche Natur, so hat es nichts zu sagen, was
 er uns schildert: aber auch schlechterdings nur von einem solchen
 können wir ein treues Gemählde der Wirklichkeit vertragen. Wehe
 uns Lesern, wenn die Fratze sich in der Fratze spiegelt; wenn die
 Geißel der Satyre in die Hände desjenigen fällt, den die Natur eine
 25 viel ernstlichere Peitsche zu führen bestimmte; wenn Menschen,
 die, entblößt von allem, was man poetischen Geist nennt, nur das
 Affentalent gemeiner Nachahmung besitzen, es auf Kosten unsers
 Geschmacks gräulich und schrecklich üben!

Aber selbst dem wahrhaft naiven Dichter, sagte ich, kann die
 30 gemeine Natur gefährlich werden; denn endlich ist jene schöne Zu-
 sammenstimmung zwischen Empfinden und Denken, welche den
 Charakter desselben ausmacht, doch nur eine *Idee*, die in der Wirk-
 lichkeit nie ganz erreicht wird, und auch bey den glücklichsten
 Genies aus dieser Classe wird die Empfänglichkeit die Selbststthä-

13–14 in ... aufbewahrt] *kihagyva*

tatik. Valóságos természet az indulatok minden köz kiömlése, lehet
 valo természet is, de valo emberi nem; mert ez minden kimutatko-
 zásában a magátolfüggő tehetség részvétét kívánja meg, mellynek
 kitétele mindég méltóság. Valóságos emberi természet minden mo-
 ralis alacsonság, de nem való emberi természet; mert ennek csak
 nemesnek kell lenni. Nem lehet meg nem említeni, a való s a valósá-
 gos természet elcserélése mennyi izetlenségekre nem adott alkalmat
 a Kritikában s mennyire nem vezetett ennek gyakorlása: mennyi
 Trivialitást nem hagynak helybe a Poézisbe, sőt dicsérik, mivel
 szerencsétlenségre! valóságos természet: mint nem örvendnek az
 olly Carrikaturáknak, mellyek a valóságos életből eléretteggösköd-
 nek; s az élet szerént conterfeyt csinálnak. Utánnozni kell ugyan
 a Poétának az alacson természetet is, s a szatírában már a megfogat
 hozza ezt magával: de ezen esetben a maga szép természetet kell
 a tárgyra által vinni a Poétának, s a köz anyag ne vonnya földre
 magával az Utánnozt. Ha ő azon momentbe legalább, mellybe
 fest, való emberi természet, akkor nincs többé mit mondanunk
 festéséről: de egyáltalában csak olyantól is várhatjuk a Valóság hív
 festését. Jaj nekünk olvasoknak, ha a Mocsok a Mocsokba tükrözi
 magát; ha a szatíra vesszeje olyannak jutott kezére kit a természet
 komolyabb korbácsra szánt vala; ha olly emberek, kikbe semmi
 a nincs mit poétai léleknek lehet nevezni, csak a köz Utánnozás
 majomtalentumával birnak, s azt ízlésünk contójára undorodásra
 méltó modon, s rettenetesen gyakorolják.

De a való naív Poétának is a mint mondám veszedelmes lehet
 a köz természet; mert a gondolkodás s érzés közötti szép természet,
 mely ennek karakterét teszi, végre csak Idea, milly a valóságba soha
 el nem érődik, s ezen klasszisbeli legszerencsésebb genieknél is az
 Elfogadóság a munkásságot valamivel felül mulja. Az elfogadóság
 pedig több vagy kevesebb mértékbe a külső benyomatoktól függ,

[94r]

2 valo] <nem> 9 Trivialitást] Trivialitás em. 15 anyag] anyak em. 20
 vesszeje] <korbácsa> 27 végre] a sor fölé beszúrva

5 tigkeit immer um etwas überwiegen. Die Empfänglichkeit aber ist immer mehr oder weniger von dem äußern Eindruck abhängig, und nur eine anhaltende Regsamkeit des productiven Vermögens, welche von der menschlichen Natur nicht zu erwarten ist, würde verhindern können, daß der Stoff nicht zuweilen eine blinde Gewalt über die Empfänglichkeit ausübte. So oft aber dieß der Fall ist, wird aus einem dichterischen Gefühl ein gemeines.²⁴

²⁴ Wie sehr der naive Dichter von seinem Object abhängt, und wie viel, ja wie alles auf sein Empfinden ankomme, darüber kann uns die alte Dichtkunst die besten Belege geben. So weit die Natur in ihnen und außer ihnen schön ist, sind es auch die Dichtungen der Alten; wird hingegen die Natur gemein, so ist auch der Geist aus ihren Dichtungen gewichen. Jeder Leser von feinem Gefühl muß z. B. bey ihren Schilderungen der weiblichen Natur, des Verhältnisses zwischen beyden Geschlechtern und der Liebe insbesondere, eine gewisse Leerheit und einen Überdruß empfinden, den alle Wahrheit und Naivetät in der Darstellung nicht verbannen kann. Ohne der Schwärmerey das Wort zu reden, welche freylich die Natur nicht veredelt, sondern verläßt, wird man hoffentlich annehmen dürfen, daß die Natur in Rücksicht auf jenes Verhältniß der Geschlechter und den Affect der Liebe eines edlern Charakters fähig ist, als ihr die Alten gegeben haben; auch kennt man die *zufälligen* Umstände, welche der Veredlung jener Empfindungen bey ihnen im Wege standen. Daß es Beschränktheit, nicht innere Nothwendigkeit war, was die Alten hierin auf einer niedrigeren Stufe fest hielt, lehrt das Beyspiel neuerer Poeten, welche so viel weiter gegangen sind, als ihre Vorgänger, ohne doch die Natur zu übertreten. Die Rede ist hier nicht von dem, was sentimentalische Dichter aus diesem Gegenstande zu machen gewußt haben; denn diese gehen über die Natur hinaus in das Idealische, und ihr Beyspiel kann also gegen die Alten nichts beweisen; bloß davon ist die Rede, wie der nämliche Gegenstand von wahrhaft naiven Dichtern, wie er z. B. in der *Sakontala*, in den *Minnesängern*, in manchen *Ritterromanen* und *Ritterepopeen*, wie er von *Shakespeare*, von *Fielding* und mehreren andern, selbst deutschen Poeten, behandelt ist. Hier wäre nun für die Alten der Fall gewesen, einen von aussen zu rohen Stoff von innen heraus durch das Subject zu vergeistigen, den poetischen Gehalt, der der äußern Empfindung gemangelt hatte, durch Reflexion nachzuholen, die Natur durch die Idee zu ergänzen, mit einem Wort, durch eine sentimentalische Operation aus einem beschränkten Object ein unendliches zu machen. Aber es waren naive, nicht sentimentalische Dichtergenies; ihr Werk war also mit der äußern Empfindung geendigt.

4 welche ... ist] *kihagyva* 7 gemeines] *a lbj. kihagyva*

s a productiv tehetségnek megtartóztató mozgása akadályoztathatná meg, hogy a matéria ne vegyen néha vak hatalmat az elfogadóság felett. Valahányszor ezen eset megtörtén, a Poétai érzésből köz leszén.

1 megtartóztató] <megsza> 1-2 akadályoztathatná] akadályoztathatna
em.

Kein Genie aus der naiven Classe, von *Homer* bis auf *Bodmer*
 herab, hat diese Klippe ganz vermieden; aber freylich ist sie denen
 am gefährlichsten, die sich einer gemeinen Natur von aussen zu
 erwehren haben, oder die durch Mangel an Disciplin von innen
 5 verwildert sind. Jenes ist Schuld, daß selbst gebildete Schriftsteller
 nicht immer von Plattheiten frey bleiben, und dieses verhinderte
 schon manches herrliche Talent, sich des Platzes zu bemächtigen, zu
 dem die Natur es berufen hatte. Der Komödiendichter, dessen Genie
 sich am meisten von dem wirklichen Leben nährt, ist eben daher
 10 auch am meisten der Plattheit ausgesetzt, wie auch das Beyspiel des
Aristophanes und *Plautus*, und fast aller der spätern Dichter lehret,
 die in die Fußstapfen derselben getrseten sind. Wie tief läßt uns
 nicht der erhabene *Shakespeare* zuweilen sinken, mit welchen Tri-
 vialitäten quälen uns nicht *Lope de Vega*, *Moliere*, *Regnard*, *Goldoni*,
 15 in welchen Schlamm zieht uns nicht *Holberg* hinab? *Schlegel*, einer
 der geistreichsten Dichter unsers Vaterlandes, an dessen Genie es
 nicht lag, daß er nicht unter den ersten in dieser Gattung glänzt, [217]
Gellert, ein wahrhaft naiver Dichter, sowie auch *Rabener*, *Lessing*
 selbst, wenn ich ihn anders hier nennen darf, *Lessing*, der gebildete
 20 Zögling der Kritik und ein so wachsamer Richter seiner selbst – wie
 büßen sie nicht alle, mehr oder weniger, den geistlosen Charakter
 der Natur, die sie zum Stoff ihrer Satyre erwählten. Von den *neuesten*
 Schriftstellern in dieser Gattung nenne ich keinen, da ich keinen
 ausnehmen kann.
 25 Und nicht genug, daß der naive Dichtergeist in Gefahr ist, sich
 einer gemeinen Wirklichkeit allzusehr zu nähern – durch die Leich-
 tigkeit, mit der er sich äußert, und durch eben diese größere An-
 näherung an das wirkliche Leben macht er noch dem gemeinen
 Nachahmer Muth, sich im poetischen Felde zu versuchen. Die sen-
 30 timentalische Poesie, wie wohl von einer andern Seite gefährlich
 genug, wie ich hernach zeigen werde, hält wenigstens *dieses Volk*
 in Entfernung, weil es nicht jedermanns Sache ist, sich zu Ideen
 zu erheben; die naive Poesie aber bringt es auf den Glauben, als
 wenn schon die bloße Empfindung, der bloße Humor, die bloße

Homertol egész Bodmerig-le, egy naív Genie sem kerülhette-ki
 egészen ezen akadályt; azoknak legveszedelmesebb, kiknek kívül-
 ről egy köz természettől kell magokot oltalmazniok, vagy a kik Dis-
 ciplinájok nem lévén belőlről elvadultak. Ez az oka, hogy a mívelt
 Írók sem maradnak mindég mentek a korcsoságtól, s ez akadályozot
 sok derék talentumot azon pályára lépni, mellyre a természet meg-
 hívta. A Komœdiáíró van épen azért a korcsosságoknak leginkább
 kitéve, kinek Geniejének többnyire a valóságos életből kell taplálni
 magát, a mint ezt az *Aristophanes* s *Platus* s mind azon későbbi
 Poéták példája tanítja, kik ezeknek nyomaiba lépdeltek. Millyen
 mélyen hágy néha a felséges Schakespeare le süllyedni, micsoda
 Trivialitásokkal nem gyötörnek *Lope de Vega*, *Moliere*, *Regnard*, *Gol-*
doni, micsoda iszapba von le Hofberg? Schlegel, egy a lelkesebb
 német Poéták közül, a való naív Poéta Gellert, s ugy Rabener, Les-
 sing is, a Kritika mívelt Tanítványa s olly vigyázó Bírája maga
 magának – mint nem mutattják a lelketlen természet karakterét
 több vagy kevésbb mértékbe, szatírának választott matériájokba. Az
 ezen nembeli újabb írók közzül egyet sem említek, mert egyet sem
 vehetek-ki.

Nem csak hogy a naív Genie veszedelembe van, ha a köz való-
 sághoz igen közelített – az a könnyűség mellyel kimutatkozik, s ezen
 nagy közelítésével a valóságos élethez felbátrítja a köz Utánnozo-
 tot magát a Poézisba megpróbálni. A szentimental Poézis, a mely is
 más oldalrol elég veszedelmes a mint alább megmutatom, legalább
 távolságba tartja ezen népet, mivel nem mindennek ügye az Ideákba
 emelkedés, de a naív Poézis azt hiteti-el hogy a csupa érzés, a csupa
 Humor, a csupa utánnozása a valóságos természetnek már Poétát
 teszen. De nincs ellenkezőbb mint ha a korcs karakter szeretetre
 méltó s naív kíván lenni, ő, ki a mesterség minden borítékjaiba

[94v]

15 Tanítványa] <Nevend> 23 is] <ugyan> 28 szeretetre] <azt hiteti el magával>

Nachahmung wirklicher Natur den Dichter ausmache. Nichts aber ist widerwärtiger, als wenn der platte Charakter sich einfallen läßt, liebenswürdig und naiv seyn zu wollen; er, der sich in alle Hüllen der Kunst stecken sollte, um seine ekelhafte Natur zu verbergen. Daher denn auch die unsäglichen Plitituden, welche sich die Deutschen unter dem Titel von naiven und scherzhaften Liedern vorsingen lassen, und an denen sie sich bey einer wohlbesetzten Tafel ganz unendlich zu belustigen pflegen. Unter dem Freybrief der Laune, der Empfindung duldet man diese Armseligkeiten – aber [218]

5 einer Laune, einer Empfindung, die man nicht sorgfältig genug verbannen kann. Die Musen an der *Pleisse* bilden hier besonders einen eigenen kläglichen Chor; und ihnen wird von den Camönen an der *Leine* und *Elbe* in nicht bessern Accorden geantwortet.²⁵ So insipid diese Scherze sind, so kläglich läßt sich der Affect auf unsern tragischen Bühnen hören, welcher, anstatt die wahre Natur nachzuahmen, nur den geistlosen und unedlen Ausdruck der wirklichen erreicht; so daß es uns nach einem solchen Thränenmahle gerade zu Muthe ist, als wenn wir einen Besuch in Spitälern abgelegt, oder *Salzmanns* menschliches Elend gelesen hätten. Noch viel schlimmer

10 steht es um die satyrische Dichtkunst, und um den komischen Roman insbesondre, die schon ihrer Natur nach dem gemeinen Leben so nahe liegen, und daher billig, wie jeder Gränzposten, [219]

²⁵ Die guten Freunde haben es sehr übel aufgenommen, was ein Recensent in der A. L. Z. vor etlichen Jahren an den *Bürger*'schen Gedichten getadelt hat; und der Ingrim, womit sie wider diesen Stachel lecken, scheint zu erkennen zu geben, daß sie mit der Sache jenes Dichters ihre eigene zu verfechten glauben. Aber darin irren sie sich sehr. Jene Rüge konnte bloß einem wahren Dichtergenie gelten, das von der Natur reichlich ausgestattet war, aber versäumt hatte, durch eigne Cultur jenes seltene Geschenk auszubilden. Ein solches Individuum durfte und mußte man unter den höchsten Maßstab der Kunst stellen, weil es Kraft in sich hatte, demselben, sobald es ernstlich wollte, genug zu thun; aber es wäre lächerlich und grausam zugleich, auf ähnliche Art mit Leuten zu verfahren, an welche die Natur nicht gedacht hat, und die mit jedem Product, das sie zu Markte bringen, ein vollgültiges Testimonium Paupertatis aufweisen.

13 geantwortet] *a lbj. kihagyva*

bonyálhatja magát, hogy utálatos természetét elrejtse. Innen van-
 nak a kielégíthetlen Platitudok, melyeket a németek a naív s tréfás
 énekek titulusa alatt énekelni hagynak, s a melyek mellett egy jól
 terített asztalnál véghetlenül mulatni szokták magokat. Az érzés
 s launa szabad levele alatt szegénységeket szenvednek meg – de 5
 olly launat, olly érzést, mellyet nem lehet eléggé számkivetni. Kivált
 a Pleiséi Múzák egész egy különös chorust formálnak; s nekik az
 Elbai s Leinéjiak nem jobb Accordu Camœnakba felelnek. A millyen
 insipidumok ezen tréfák, olly siralmasan hagyja magát az indulat
 hallatni tragikai színeinken, mellyek, a helyet hogy a való termé- 10
 szetet utánnoznák, csak a valóságos lélektelen s nemtelen kitéte-
 lit érik-el; úgy hogy egy illyen könny vendégség után úgy jön,
 mint ha a Betegek ispitálja látogatását tettük volna-le nyakunkrol,
 vagy *Salzmannak* az emberi nyomorúságokrol írt könyvét olvastuk
 volna. Még rosszabbul áll a szatirikus Poézis s kivált a komis Román, 15
 melyek már természeteknél fogva olly közel állanak a köz élethez,
 s épen azért méltóbban mint határpásztor a legjobb kézbe kéne hogy
 legyenek. Valóban épen annak van legkevesebb vocatioja időkora
 Festőjének lenni, ki annak szülötje s Karrikaturája, de mivel oly
 könnyűnek tetszik, egy vig karaktert írni, legyen bár az egy vastag 20
 ember, s a mocskot pappirosra mázolni, néha a poétai lélek leges-
 küdtebb ellenségi is csiklandást érzenek, ezen Fakba kontárkodni

gerade in den besten Händen seyn sollten. Derjenige hat wahrlich den wenigsten Beruf, der *Mahler* seiner Zeit zu werden, der das *Geschöpf* und die *Carricatur* derselben ist; aber da es etwas so Leichtes ist, irgend einen lustigen Charakter, wär es auch nur *einen*
5 *dicken Mann*, unter seiner Bekanntschaft aufzujagen, und die Fratze mit einer groben Feder auf dem Papier abzureissen, so fühlen zuweilen auch die geschworenen Feinde alles poetischen Geistes den Kitzel, in diesem Fache zu stümpfern, und einen Zirkel von würdigen Freunden mit der schönen Geburt zu ergötzen. Ein rein gestimmtes
10 Gefühl freylich wird nie in Gefahr seyn, diese Erzeugnisse einer gemeinen Natur mit den geistreichen Früchten des naiven Genies zu verwechseln; aber an dieser reinen Stimmung des Gefühls fehlt es eben, und in den meisten Fällen will man bloß ein Bedürfniß befriedigt haben, ohne daß der Geist eine Forderung machte. Der
15 so falsch verstandene, wie wohl an sich wahre Begriff, daß man sich bey Werken des schönen Geistes *erhohle*, trägt das Seinige redlich zu dieser Nachsicht bey; wenn man es anders Nachsicht nennen kann, wo nichts Höheres geahnet wird, und der Leser wie der Schriftsteller auf gleiche Art ihre Rechnung finden. Die gemeine
20 Natur nämlich, wenn sie angespannt worden, kann sich nur in der *Leerheit* erhohlen, und selbst ein hoher Grad von Verstand, wenn er nicht von einer gleichmäßigen Cultur der Empfindungen unterstützt ist, ruht von seinem Geschäft nur in einem geistlosen Sinnengenuß aus.

25 Wenn sich das dichtende Genie über alle *zufälligen* Schranken, welche von jedem *bestimmten* Zustande unzertrennlich sind, mit freyer Selbstthätigkeit muß erheben können, um die menschliche Natur in ihrem absoluten Vermögen zu erreichen, so darf es sich
[220]
30 doch auf der andern Seite nicht über die *nothwendigen* Schranken hinwegsetzen, welche der Begriff einer menschlichen Natur mit sich bringt; denn das Absolute, aber nur innerhalb der Menschheit, ist seine Aufgabe und seine Sphäre. Wir haben gesehen, daß das

5 unter ... aufzujagen] *kihagyva* 12–14 aber ... machte] *kihagyva* 22 gleichmäßigen] *kihagyva*

s érdemes Barátjaiknak körét szüleményeikkel gyönyörködtetni. A tiszta ízlés nem félhet ugyan soha, hogy a köz természet ezen mutatványait a naiv genie lelkes gyümölcseivel felcserélje. A ma-
 [95r] gába ugyan való, de hibásan elértett conceptus, hogy a szép lélek munkáji mellett *kipiheni* az ember magát, elég engelemmel élteti az 5
 azt elértöket; hacsak ugyan engelemnek lehet nevezni, a hol semmi felsőbb után gyanítás nincsen, s az olvasó s Író hasonlók. A köz természet t. i. ha fel volt feszítve, csak az ürességbe nyughatja-ki magát, sőt az értelem magasbb gradusa is, ha az érzések culturá-
 jától nem támogatatik, foglalatosságai után csak a lelketlen érzéki 10
 élelemben nyugossza-ki magát.

Ha a költő Genienek minden történetes határokon, melyek minden bizonyos állapotba elválhatnak, szabad munkássággal felül kell emelkedni, hogy az emberi természetet absoluta tehetségében elérje, épen úgy nem kell más részről a szükséges határokon túl-
 lépnie, mellyet már az emberi természet megfoghatja magával-hoz; 15
 az absoluta ugyan az ő problémja s sphærája, de csak az emberiség körébe. Láttuk, hogy a naiv Genie nincs ugyan ezen határt által lépés veszedelmébe, de van abba hogy ezt egészen bé nem

3 lelkes] *a sor fölé beszúrva* 7 után] után *em*.

naive Genie zwar nicht in Gefahr ist, diese Sphäre zu überschreiten, wohl aber *sie nicht ganz zu erfüllen*, wenn es einer äußern Nothwendigkeit oder dem zufälligen Bedürfnis des Augenblicks zu sehr auf Unkosten der innern Nothwendigkeit Raum gibt. Das
5 sentimentalische Genie hingegen ist der Gefahr ausgesetzt, über dem Bestreben, alle Schranken von ihr zu entfernen, die menschliche Natur ganz und gar aufzuheben, und sich nicht bloß, was es darf und soll, über jede bestimmte und begränzte Wirklichkeit hinweg zu der absoluten Möglichkeit zu erheben oder zu *idealisiren*,
10 sondern über die Möglichkeit selbst noch hinauszugehen oder zu *schwärmen*. Dieser Fehler der *Überspannung* ist eben so in der specifischen Eigenthümlichkeit seines Verfahrens, wie der entgegengesetzte der *Schlaffheit*, in der eigenthümlichen Handlungsweise des naiven gegründet. Das naive Genie nämlich läßt die *Natur*
15 in sich unumschränkt walten, und da die Natur in ihren einzelnen zeitlichen Äußerungen immer abhängig und bedürftig ist, so wird das naive Gefühl nicht immer *exaltirt* genug bleiben, um den zufälligen Bestimmungen des Augenblicks widerstehen zu können. Das sentimentalische Genie hingegen verläßt die Wirklichkeit, um
20 zu Ideen aufzusteigen und mit freyer Selbstthätigkeit seinen Stoff zu beherrschen; da aber die Vernunft ihrem Gesetze nach immer zum Unbedingten strebt, so wird das sentimentalische Genie nicht immer *nüchtern* genug bleiben, um sich ununterbrochen und gleichförmig innerhalb der Bedingungen zu halten, welche der Begriff
25 einer menschlichen Natur mit sich führt, und an welche die Vernunft auch in ihrem freyesten Wirken hier immer gebunden bleiben muß. Dieses könnte nur durch einen verhältnißmäßigen Grad von Empfänglichkeit geschehen, welche aber in dem sentimentalischen Dichtergeiste von der Selbstthätigkeit eben so sehr überwogen
30 wird, als sie in dem naiven die Selbstthätigkeit überwiegt. Wenn man daher an den Schöpfungen des naiven Genies zuweilen den *Geist* vermißt, so wird man bey den Geburten des sentimentalischen

[221]

7–8 was ... soll] *kihagyva* 16 zeitlichen] *kihagyva*

tölti, ha egy külső szükségességnek, vagy a szempillantat történetes
fogyatkozásának, a belső szükségesség contóját ürt akar hagyni.
Ellenben a szentimental Genie ki van téve a veszedelemnek, hogy
a minden határokon felülemelkedő igyekezetével, az emberi ter-
mészetet egészen elhagyja, s magát nem csak hogy minden hatá- 5
rozott lehetőségen az absoluta lehetőségbe emeli, vagy *idealizálja*,
hanem a lehetőségen is túl megyen, vagy *ábrándozik*. A felfeszí-
tés ezen hibája, éppen úgy fundálódik specifikus tselekedetének tu-
lajdonságán, mint az ellenkezője ennek az *Ellankadás* a naivnak
tulajdon cselekedete módján. A naív Genie ugyanis a természetet 10
határtalanul hagyja magában uralkodni, s mivel a természet egyes
kimutatkozásiban mindég függő, nem marad a naív Genie mindég
elég *exaltalt*, a történetes pillant elhatározásainak mindég ellent
állani. A szentimental Genie ellenben elhagyja a Valóságot hogy
ideálba emelkedjék, s szabad ön munkássággal uralkodják matériá- 15
ján; de mivel az ész törvényeinél fogva mindég inconditionatumra
törekedik, nem marad a szentimental Genie mindég elég józan;
[95v] magát szakadatlan s egyformán a conditionatum körébe tartani,
mellyet az emberi természet megfogatja magával hoz, s a mellyhez
az észnek szabadabb munkálódásaiban kötve kell maradni. Ez csak 20
az elfogadóság egy bizonyos gradusába eshetik meg de a melly
a szentimentál poétai lélekbe az ön-munkásságtól annyira felül
mulatik, a mennyiben a naivba az önmunkásság felül muló. Ha tehát
a naiv Genie munkáji neha lélek hijjával vannak, éppen úgy hijába
kérdőzünk gyakran a szentimentális tárgya után. Különböző uton 25
ugyan, de mindenik az *Üresség* hibájiba eshetik; mert a tárgy lélek
nélkül s a lélek játéka tárgy nélkül semmik az æszthetikai ítéletbe.

3 hogy] *a sor fölé beszúrva* 4 felülemelkedő] <me>

oft vergebens nach dem *Gegenstande* fragen. Beyde werden also, wie wohl auf ganz entgegengesetzte Weise, in den Fehler der *Leerheit* verfallen; denn ein Gegenstand ohne Geist und ein Geistesspiel ohne Gegenstand sind beyde ein Nichts in dem ästhetischen Urtheil.

5 Alle Dichter, welche ihren Stoff zu einseitig aus der Gedankenwelt schöpfen, und mehr durch eine innere Ideenfülle als durch den Drang der Empfindung zum poetischen Bilden getrieben werden, sind mehr oder weniger in Gefahr, auf diesen Abweg zu gerathen. Die Vernunft zieht bey ihren Schöpfungen die Gränzen der
10 Sinnenwelt viel zu wenig zu Rath, und der Gedanke wird immer weiter getrieben, als die Erfahrung ihm folgen kann. Wird er aber so weit getrieben, daß ihm nicht nur keine bestimmte Erfahrung mehr entsprechen kann, (denn bis dahin darf und muß das Idealschöne gehen) sondern daß er den Bedingungen aller möglichen Erfahrung
15 überhaupt widerstreitet, und daß folglich, um ihn wirklich zu machen, die menschliche Natur ganz und gar verlassen werden müßte, dann ist es nicht mehr ein poetischer, sondern ein überspannter Gedanke: vorausgesetzt nämlich, daß er sich als darstellbar und dichterisch angekündigt habe; denn hat er dieses nicht, so
20 ist es schon genug, wenn er sich nur nicht selbst widerspricht. Widerspricht er sich selbst, so ist er nicht mehr Überspannung, sondern *Unsinn*; denn was überhaupt nicht ist, das kann auch sein Maaß nicht überschreiten. Kündigt er sich aber gar nicht als ein Object für die Einbildungskraft an, so ist er eben so wenig Über-
25 spannung; denn das bloße Denken ist gränzenlos, und was keine Gränze hat, kann auch keine überschreiten. Überspannt kann also nur dasjenige genannt werden, was zwar nicht die logische, aber die sinnliche Wahrheit verletzt, und auf diese doch Anspruch macht. Wenn daher ein Dichter den unglücklichen Einfall hat, Naturen, die
30 schlechthin *übermenschlich* sind und auch nicht anders vorgestellt werden *dürfen*, zum Stoff seiner Schilderung zu erwählen, so kann

[222]

18–20 vorausgesetzt ... widerspricht] *kihagyva* 30–31 und auch ... *dürfen*] *kihagyva*

Azon Poéták, kik matériájokat igen egyoldalulag csak a gondola-
 tok világból merítik, s inkább belső ideák téljéből mint érzéseknél
 fogva vonodnak a poétai képek után, több vagy kevesebb mértékbe
 veszélybe vannak ezen utra csavarodni. Dolgozáaikba igen ritkan
 veszik tanácsul az ész az érzéki világ határait, s a gondolat mind 5
 csak a tapasztaláson túl vitetik. Ha annyira ment, hogy semmi
 határozott tapasztalás nem csak hogy meg nem felelhet neki, (mert
 adig kell vinni az idealszépét), sőt minden lehetőség tapasztalási-
 val ellenkeznek, s a mellyet hogy valóságossá tegyen, az emberi 10
 természetet egészen el kel hagyni, akkor nem poétai többé, ha nem
 felfeszült gondolat. Ha magával ellenkezik nem felfeszítés többé,
 hanem *Esztelenség*; mert a mi nincs, az a mértéket sem haladhatja
 felül. Ha pedig éppen nem úgy mutatja magát, mint a képzelődés
 objectuma, annál inkább nem felfeszítés; mert a csupa gondolkodás
 határtalan, s a minek határa nincs az nem általhágás. Csak azt lehet 15
 tehát felfeszítettnek mondani, melly a logikai valóságot ugyan nem,
 de az érzéket megsérti, s még is erre just csinál. Ha tehát vala-
 melly Poétának az a szerencsétlen gondolatja van, hogy emberin
 felüli anyagokat válaszon festésének, csak avel őrizkedhetik meg
 a felfeszültségtől, ha nem veszi azt poétainak s tárgyát nem hagyja 20
 a képzelődés által kivitetni. Mert ha azt cselekedné, vagy ennek
 [96r] kéne határait által vinni a tárgyra s az absolutum objectumból
 határozott emberit csinálna (a millyenek a görög Istenségek); vagy
 a tárgy venné a képzelődés határait, az az el hagyná, a melybe áll
 éppen a Felfeszült. 25

5 veszik] veszi *em.*

7 nem csak hogy] *a sor fölé beszúrva*

er sich vor dem Überspannten nur dadurch sicher stellen, daß er das Poetische aufgibt, und es gar nicht einmahl unternimmt, seinen Gegenstand durch die Einbildungskraft ausführen zu lassen. Denn thäte er dieses, so würde entweder diese ihre Gränzen auf
5 den Gegenstand übertragen, und aus einem absoluten Object ein beschränktes *menschliches* machen (was z. B. alle griechischen Göttheiten sind und auch seyn sollen); oder der Gegenstand würde der Einbildungskraft ihre Gränzen nehmen, d. h. er würde sie aufheben, worinn eben das Überspannte besteht.

10 Man muß die überspannte Empfindung von dem Überspannten in der Darstellung unterscheiden; nur von der ersten ist hier die Rede. Das Object der Empfindung kann unnatürlich seyn, aber sie selbst ist Natur, und muß daher auch die Sprache derselben führen. Wenn also das Überspannte in der Empfindung aus Wärme des
15 Herzens und einer wahrhaft dichterischen Anlage fließen kann, so zeugt das Überspannte in der Darstellung jederzeit von einem kalten Herzen und sehr oft von einem poetischen Unvermögen. Es ist also kein Fehler, vor welchem das sentimentalische Dichtergenie gewarnt werden müßte, sondern der bloß dem unberufenen Nachahmer desselben drohet, daher er auch die Begleitung des Platten, Geistlosen, ja des Niedrigen keineswegs verschmäht. Die überspannte Empfindung ist gar nicht ohne Wahrheit, und als wirkliche Empfindung muß sie auch nothwendig einen realen
20 Gegenstand haben. Sie läßt daher auch, weil sie Natur ist, einen einfachen Ausdruck zu, und wird vom Herzen kommend auch das Herz nicht verfehlen. Aber da ihr Gegenstand nicht aus der Natur geschöpft, sondern durch den Verstand einseitig und künstlich hervorgebracht ist, so hat er auch bloß logische Realität, und die Empfindung ist also nicht rein menschlich. Es ist keine Täuschung,
25 was *Heloise* für *Abelard*, was *Petrarch* für seine *Laura*, was *S. Preux* für seine *Julie*, was *Werther* für seine *Lotte* fühlt, und was *Agathon*, *Phanias*, *Peregrinus Proteus* (den Wielandischen meine ich) für ihre Ideale empfinden; die Empfindung ist wahr, nur der Gegenstand ist
30

[223]

Az érzésbeli felfeszülést az Eleadás felfeszülésétől meg kell kü-
 lömböztetni, csak az elsőről van itt szó. Az érzés tárgya lehet nem
 természeti, de maga természet, s a nyelvnek is vezetni kell ezt. Ha
 tehát az érzésbeli felfeszítés a szív melegségéből s való poétai hely-
 hezetből folyhat, épen úgy hideg szívből s poétai tehetetlenségből 5
 foly az eléadás felfeszítése. Nem hiba tehát a mellyről a szentimentál
 poétai genie megíntethetnék, csak a hivatlan Utánnozókat fenye-
 geti ez, innét van a korcs, lelketlen s alacsony. A felfeszítet érzés
 épen nincs valóság nélkül, s mint valóságos érzésnek szükség-
 képen realis tárgyának is kell lenni. Mivel természet ez, egyszerű 10
 a kitétele is, s a szívből jöven találni is kell a szívet. De ha tárgya
 nem a természetből van merítve, hanem az ész által egyoldalulag
 s mesterkélve van elé hozva, csak logikai realitása van, az érzés
 tehát nem tiszta emberi. Nem csalódás az, a mit *Heloiz* Abelardert,
 a mit *Petrarch* Laurájért, *St Preux* Juliáért s *Werther Lothé*-jáért érez, 15
 s a mit *Agathon*, *Phannias*, *Peregrinus Proteus* (a *Vielandei*) Ideál-
 jaikért éreznek; az érzés való, csak a tárgy csinált s az emberi
 természetén kívül van. Ha érzések csak a tárgy érzéki valóságához
 tartotta volna magát, nem vehették volna azon repülést; ellenben
 a fantázia csupa önkényes játéka minden belső telj nélkül nem lett 20
 volna képes a szívet találni, mert a szív csak az ész által érdekeltetik.
 Ezen felfeszítés tehát nem érdemel megvetést, s a ki ezt csufolja,
 vizsgálja meg jól magát vallyon nem szívvelenségből e olyan okos,
 vallyon nem esze híjja miatt olly bölcs. Épen ezért a becsület s

14 Abelardert] Abeladert

ein gemachter, und liegt außerhalb der menschlichen Natur. Hätte sich ihr Gefühl bloß an die sinnliche Wahrheit der Gegenstände gehalten, so würde es jenen Schwung nicht haben nehmen können; hingegen würde ein bloß willkürliches Spiel der Phantasie ohne
 5 allen innern Gehalt auch nicht im Stande gewesen seyn, das Herz zu bewegen, denn das Herz wird nur durch Vernunft bewegt. Diese Überspannung verdient also Zurechtweisung, nicht Verachtung, und wer darüber spottet, mag sich wohl prüfen, ob er nicht vielleicht aus Herzlosigkeit so klug, aus Vernunftmangel so verständig
 10 ist. So ist auch die überspannte Zärtlichkeit im Punct der Galanterie und der Ehre, welche die Ritterromane, besonders die spanischen, charakterisirt, so ist die scrupulose, bis zur Kostbarkeit getriebene Delicatesse in den französischen und englischen sentimentalischen Romanen (von der besten Gattung) nicht nur subjectiv wahr, sondern auch in objectiver Rücksicht nicht gehaltlos; es sind ächte
 15 Empfindungen, die wirklich eine moralische Quelle haben und die nur darum verwerflich sind, weil sie die Gränzen menschlicher Wahrheit überschreiten. Ohne jene moralische Realität – wie wäre es möglich, daß sie mit solcher Stärke und Innigkeit könnten mitgetheilt werden, wie doch die Erfahrung lehrt. Dasselbe gilt
 20 auch von der moralischen und religiösen Schwärmerey und von der exaltirten Freyheits- und Vaterlandsliebe. Da die Gegenstände dieser Empfindungen immer Ideen sind, und in der äußern Erfahrung nicht erscheinen, (denn was z. B. den politischen Enthusiasten bewegt, ist nicht, was er siehet, sondern was er denkt) so hat die
 25 selbstthätige Einbildungskraft eine gefährliche Freyheit, und kann nicht, wie in andern Fällen, durch die sinnliche Gegenwart ihres Objects in ihre Gränzen zurückgewiesen werden. Aber weder der Mensch überhaupt, noch der Dichter insbesondere darf sich der
 30 Gesetzgebung der Natur anders entziehen, als um sich unter die entgegengesetzte der Vernunft zu begeben; nur für das Ideal darf er die Wirklichkeit verlassen, denn an einem von diesen beyden Ankern

[224]

[225]

7 verdient also Zurechtweisung] *kihagyva*

Galantæriába feszített gyengédség is, mely kiváltképen a spanyol lovagrománokat karakterizálja; azért a scrupuloz s a Delicatesszig vitt francia s a jobb anglus romanokban is, nem csak hogy subjective való az érzés, hanem az objectivitásra nézve sem üres; ezek valódi érzések, melyeknek valójában morális források vagyon, s [96v] csak azért volnának megvetést érdemlők, mivel az emberi valóságot altallépek. Azon morális Realitás nélkül – hogy is lenne különben lehetséges, hogy erővel s belső indulással közölnék, mint a mint a tapasztalás tanítja. Epen azt lehet mondani a vallásos s erkölcsi ábrándozásról is, azt az exaltalt Szabadság- s Hazaszeretetről is. Mivel ezen tárgyak érzései mindig Ideák, s a külső tapasztalásba nincsenek-meg (mert a mi p. o. a politikus enthúziastát indítja, nem az a mit lát, hanem a mit gondol), a munkás képzelődésnek veszedelmes szabadsága van, s nem lehet, mint más esetekben, tárgyának érzéki jelenlétével határai közé visszaigazítani. De sem az ember, sem a Poéta el nem vonhatja magát a természet törvényadásától másképen, hanem csak ha az észé alá veti magát; csak az Ideálért kell elhagyni neki a valóságot, mert ezen két vas macskák között valamelyikre kell támaszkodni a Szabadságnak. De a tapasztalás s ideál közötti út olly távol esik egymástól s közötté a phantázia van zablátlan önkényével. De elkerülhetlen hogy az ember főképen a mint a Poéta, ha értelme szabadságával az ész uralkodása alá adja magát, hogy az ész törvényei nélkül vitethessék, azaz, ha a természetet csupa szabadságból hagyja el, mind adig míg törvények nélkül van, a Fántásztaságnak alája van adva.

7 különben] különben *em.* 21 zablátlan] <fe>

muß die Freyheit befestiget seyn. Aber der Weg von der Erfahrung zum Ideale ist so weit, und dazwischen liegt die Phantasie mit ihrer zügellosen Willkühr. Es ist daher unvermeidlich, daß der Mensch überhaupt, wie der Dichter insbesondere, wenn er sich durch die Freyheit seines Verstandes aus der Herrschaft der Gefühle begibt, ohne durch Gesetze der Vernunft dazu getrieben zu werden, d. h. wenn er die Natur aus bloßer Freyheit verläßt, so lang *ohne Gesetz* ist, mithin der Phantasterey zum Raube dahin gegeben wird.

Daß sowohl ganze Völker, als einzelne Menschen, welche der sichern Führung der Natur sich entzogen haben, sich wirklich in diesem Falle befinden, lehrt die Erfahrung, und eben diese stellt auch Beyspiele genug von einer ähnlichen Verirrung in der Dichtkunst auf. Weil der ächte sentimentalische Dichtungstrieb, um sich zum idealen zu erheben, über die Gränzen wirklicher Natur hinausgehen muß, so geht der unächte über jede Gränze überhaupt hinaus, und überredet sich, als wenn schon das wilde Spiel der Imagination die poetische Begeisterung ausmache. Dem wahrhaften Dichtergenie, welches die Wirklichkeit nur um der Idee willen verlässet, kann dieses nie, oder doch nur in Momenten begegnen, wo es sich selbst verloren hat; da es hingegen durch seine Natur selbst zu einer überspannten Empfindungsweise verführt werden kann. Es kann aber durch sein Beyspiel andre zur Phantasterey verführen, weil Leser von reger Phantasie und schwachem Verstand ihm nur die Freyheiten absehen, die es sich gegen die wirkliche Natur herausnimmt, ohne ihm zu seiner hohen innern Nothwendigkeit folgen zu können. Es geht dem sentimentalischen Genie hier, wie wir bey dem naiven gesehen haben. Weil dieses durch seine Natur alles ausführte, was es thut, so will der gemeine Nachahmer an seiner eigenen Natur keine schlechtere Führerin haben. Meisterstücke aus der naiven Gattung werden daher gewöhnlich die plattesten und schmutzigsten Abdrücke gemeiner Natur, und Hauptwerke aus der sentimentalischen ein zahlreiches Heer fantastischer Productionen zu ihrem Gefolge haben, wie dieses in der Literatur eines jeden

[226]

Hogy mind egész népek, mind egyes emberek, kik a természetet ezen bátorságos vezetése alól elvonták magokat, valóban ezen esetben vannak, tanítja a tapasztalás, s épen ez elég példáját is adja a poézisbeli hasonló zavarodásnak. Mivel a valódi szentimentalis poétai ösztönnek, hogy ideálba emelkedjék, a természet köz 5 határain kívül kell emelkedni, úgy hágja keresztül a nem valódi azon határokat, s elhitei magával, mint az imaginatio vad játéka a poétai lelkesedést tenné. A Való poétai genievel, ki a valóságot csak az ideálért hagyja-el, soha sem, vagy csak olly momentekbe történhetik ez, melybe maga magát elvesztette; a míg amaz természeténél fogva feszített érzés módjára vitethetik. De példájával más- 10 sokot Fantásztaságra vezethet, mivel az eleven phantáziájú s gyenge [97r] értelmű Olvasok, csak szabadságait tudják nézni, melyeket a valóságos természet felett vett, a nélkül hogy magass belső szükségességig követni tudnák. Ugy van itt a szentimental Genievel, mint már 15 a naívba láttuk. Mivel ez természeténél fogva mindent kivitt, a mit tett, a köz Utánnozó sem akar természeténél fogva hitvány vezető után menni. Innen a naív nem remek darabjai a leg korcsosabb s alacsonyabb kinyomásai lesznek a köz természetnek, s a szentimentál főbb munka egy sereg Fantasztá Produktot fog szülni, a melyet 20 minden Nemzet Literaturájában lehet látni.

8 genievel] genienek

Volks leichtlich nachzuweisen ist.

Es sind in Rücksicht auf Poesie zwey Grundsätze im Gebrauch, die an sich völlig richtig sind, aber in der Bedeutung, worin man sie gewöhnlich nimmt, einander gerade aufheben. Von dem ersten:
5 „daß die Dichtkunst zum Vergnügen und zur Erhohlung diene,” ist schon oben gesagt worden, daß er der Leerheit und Platitude in poetischen Darstellungen nicht wenig günstig sey; durch den andern Grundsatz: „daß sie zur moralischen Veredlung des Menschen diene,” wird das Überspannte in Schutz genommen. Es ist
10 nicht überflüssig, beyde Principien, welche man so häufig im Munde führt, oft so ganz unrichtig auslegt, und so ungeschickt anwendet, etwas näher zu beleuchten.

Wir nennen Erhohlung den Übergang von einem gewaltsamen Zustand zu demjenigen, der uns natürlich ist. Es kommt mithin
15 hier alles darauf an, worin wir unsern natürlichen Zustand setzen, und was wir unter einem gewaltsamen verstehen. Setzen wir jenen lediglich in ein ungebundenes Spiel unsrer physischen Kräfte und in eine Befreyung von jedem Zwang, so ist jede Vernunftthätigkeit, weil jede einen Widerstand gegen die Sinnlichkeit ausübt, eine
20 Gewalt, die uns geschieht, und Geistesruhe, mit sinnlicher Bewegung verbunden, ist das eigentliche Ideal der Erhohlung. Setzen wir hingegen unsern natürlichen Zustand in ein unbegränzttes Vermögen zu jeder menschlichen Äußerung und in die Fähigkeit, über alle unsre Kräfte mit gleicher Freyheit disponiren zu können, so
25 ist jede Trennung und *Vereinzelung* dieser Kräfte ein gewaltsamer Zustand, und das Ideal der Erhohlung ist die Wiederherstellung unseres Naturganzen nach einseitigen Spannungen. Das erste Ideal wird also lediglich durch das Bedürfnis der *sinnlichen* Natur, das zweyte wird durch die Selbstständigkeit der *menschlichen* aufgegeben. Welche von diesen beyden Arten der Erhohlung die Dicht-
30 kunst gewähren dürfe und müsse, möchte in der Theorie wohl keine Frage seyn; denn niemand wird gerne das Ansehen haben

[227]

9 wird ... genommen] *kihagyva* 19 weil ... ausübt] *kihagyva* 22–23 in ... jeder] *kihagyva*

A Poézisre nézve két principiumok vannak szokásba, mellyek magokba helyesek ugyan, de értelemre nézve a mint közönségesen veszik, egymást eloszlatják. Az első ez: „Hogy a Poézis gyönyörködtetésre s megpihenésre szolgál,” felyebb meg van mondva, hogy elértése ürességet s Plitudot szül; a másik ez: „Hogy ez az ember erkölcsi mívelésére szolgál”. Nem lesz superfluum minde-
 5
 nik principiumot, mellyet olly gyakran emlegetnek olly helytelenül használnak s tesznek ki valamivel közelebb megvizsgálni.

Az erőltetett állapotbol, a természetesbe általmenetelt kipihenésnek nevezzük. Így tehát minden arra megy ki, a melybe természeti állapotunkot tehetjük, s a mit az erőltetett alatt értünk. Ha amaz a physikai erők szabad játékába helyheztetjük, s annak kényszerítésétől való megszabadulásban, ugy minden észmunkássága Erőszak, s a lelki nyugalom az érzéki munkássággal öszve kötve, a kipihenés Ideálja. Ha ellenben természeti állapotunkat minden emberi kimutatkozások s azon tehetségbe helyheztetjük, mellynél fogva minden erejinken szabadon dispoálhatunk, akkor ezen erők minden elválasztása s egyessé felfosztása erőltetett állapot, s a kipihenés Ideálja visszaállítása a mi természeti egész voltunknak az egyes felfeszülések után. Az első Ideál tehát csupán a természeti erők fogyatozása,
 10
 15
 20
 25

[97v]

18 egyessé] egyesse *em*.

wollen, als ob er das Ideal der Menschheit dem Ideale der Thierheit nachzusetzen versucht seyn könne. Nichts desto weniger sind die Forderungen, welche man im wirklichen Leben an poetische Werke zu machen pflegt, vorzugsweise von dem sinnlichen Ideal herge-
5 nommen, und in den meisten Fällen wird nach diesem – zwar nicht die *Achtung* bestimmt, die man diesen Werken erweist, aber doch die *Neigung* entschieden, und der Liebling gewählt. Der Geistes-
zustand der mehresten Menschen ist auf Einer Seite anspannende und erschöpfende *Arbeit*, auf der andern erschlaffender *Genuß*. Jene [228]
10 aber, wissen wir, macht das sinnliche Bedürfniß nach Geistesruhe und nach einem Stillstand des Wirkens ungleich dringender, als das moralische Bedürfniß nach Harmonie, und nach einer abso-
luten Freyheit des Wirkens, weil vor allen Dingen erst die *Natur* befriedigt seyn muß, ehe der *Geist* eine *Forderung* machen kann;
15 dieser bindet und lähmt die moralischen Triebe selbst, welche jene Forderung aufwerfen mußten. Nichts ist daher der Empfänglichkeit für das wahre Schöne nachtheiliger als diese beyden nur allzu-
gewöhnlichen Gemüthsstimmungen unter den Menschen, und es erklärt sich daraus, warum so gar Wenige, selbst von den Bessern, in
20 ästhetischen Dingen ein richtiges Urtheil haben. Die Schönheit ist das Product der Zusammenstimmung zwischen dem Geist und den Sinnen, es spricht zu allen Vermögen des Menschen zugleich, und kann daher nur unter der Voraussetzung eines vollständigen und
freyen Gebrauchs aller seiner Kräfte empfunden und gewürdigt
25 werden. Einen offenen Sinn, ein erweitertes Herz, einen frischen und ungeschwächten Geist muß man dazu mitbringen, seine ganze Natur muß man beysammen haben; welches keineswegs der Fall
derjenigen ist, die durch abstractes Denken in sich selbst getheilt, durch kleinliche Geschäftsformeln eingeengt, durch anstrengen-
30 des Aufmerken ermattet sind. Diese verlangen zwar nach einem sinnlichen Stoff, aber nicht um das Spiel der Denkkräfte daran fortzusetzen, sondern um es einzustellen. Sie wollen frey seyn, aber

2–7 Nichts ... gewählt] *kihagyva* 11 und ... Wirkens] *kihagyva* 15–16 die-
ser ... mußten] *kihagyva*

csinál magának. Innen nincs semmi a való szép elfogadhatóságára
károsabb, mint ezen két igen közönséges elmeálapotok az emberek
között, miért van a jobbak között is olly kevésnek helyes ítélete
az æszthetikai tárgyakba. A szépség a lélek s érzékek közt való
összeegyezés produktja, ez az ember minden tehetségeihez szol, 5
innen csak a minden erők szabad s tökéletes gyakorlásával érez-
tethetik s becsültethetik. Nyílt érzéket, szélesült szívet, eleven el
nem gyengült lelket kell oda vinni, egész természetének együt kell
lenni; melly nem azoknak tulajdonok, kik abstractios gondolkodást
magokon el osztották, kicsinkés Foglalatosság formulákkal össze- 10
szorítottak, szorított Figyelemmel ellankadtak. Ezek érzéki matériát
kívánnak ugyan, de nem folytatni azt a gondolkodó erő játékával.
Szabadok akarnak lenni, de csak azom térühtől, mellyet restségek
lankasztott el, nem azon határtól, mellyet restségek által haghathat-
lanná tett. 15

nur von einer Last, die ihre Trägheit ermüdete, nicht von einer Schranke, die ihre Thätigkeit hemmte.

Darf man sich also noch über das Glück der Mittelmäßigkeit und Leerheit in ästhetischen Dingen, und über die Rache der schwachen Geister an dem wahren und energischen Schönen verwundern? Auf Erholung rechneten sie bey diesem, aber auf eine Erholung nach ihrem Bedürfniß, und nach ihrem armen Begriff, und mit Verdruß entdeckten sie, daß ihnen jetzt erst eine Kraftäußerung zugemuthet wird, zu der ihnen auch in ihrem besten Moment das Vermögen fehlen möchte. Dort hingegen sind sie willkommen, wie sie sind, denn so wenig Kraft sie auch mitbringen, so brauchen sie doch noch viel weniger, um den Geist ihres Schriftstellers auszuschöpfen. Der Last des Denkens sind sie hier auf ein Mahl entledigt, und die losgespannte Natur darf sich im seligen Genuß des Nichts, auf dem weichen Polster der *Platitüde* pflegen. In dem Tempel Thaliens und Melpomenens, so wie er bey uns bestellt ist, thront die geliebte Göttinn, empfängt in ihrem weiten Schooß den stumpfsinnigen Gelehrten, und den erschöpften Geschäftsmann, und wiegt den Geist in einen magnetischen Schlaf, indem sie die erstarrten Sinne erwärmt, und die Einbildungskraft in einer süßen Bewegung schaukelt. [229]

Und warum wollte man den gemeinen Köpfen nicht nachsehen, was selbst den besten oft genug zu begegnen pflegt. Der Nachlaß, welchen die Natur nach jeder anhaltenden Spannung fordert, und sich auch ungefordert nimmt, (und nur für solche Momente pflegt man den Genuß schöner Werke aufzusparen), ist der ästhetischen Urtheilskraft so wenig günstig, daß unter den eigentlich beschäftigten Classen nur äußerst wenige seyn werden, die in Sachen des Geschmacks mit Sicherheit, und, worauf hier so viel ankommt, mit Gleichförmigkeit urtheilen können. Nichts ist gewöhnlicher, als daß sich die Gelehrten, den gebildeten Weltleuten gegenüber, [230]

25–26 (und ... aufzusparen)] *kihagyva*

Kell e hát tovább csudálkozni, a középszerűség szerencsésjén s ürességén az æszthetikai dolgokba, s a gyenge lelkeknek a való s energis szép bosszullásán? Kinyugvársra contoztak ők ezzel, de fogyatkozások utánni kinyugvársra, s szegény megfogadjok szerént, boszankodással látják osztán, hogy most kellenék erejek kimutatkozása, mellyre legjobb momentjekbe sincs tehetségek. Amott ellenben kedvesek a mint vannak, mert minél kevesebb erőt visznek, annál kevesebb kell Írójok lelkét kimeríteni. A gondolkodás terhétől
 [98r] itt egyszerre megszabadulnak, s a szabadra bocsátot természet a Semmi boldog éldelmében, a platitude lágy párnáján apolhatja magát. A Thalia s Melpomene templomában lakozik a kedves Istenné, a mint ezeknél van, elfogadja tágas kebelében a butaeszü Tudost, a kimerített foglalatosság emberét, s magnetis álomba ringatja a lelket, azonba hogy a megmerevedett érzékeket melegíti, s a képzelődést édes mozgásba hintáztatja.

S miért ne lehetne ezt a köz Főknek elnézni, melly a jobbakot is gyakran találni szokta. Az enyelem, melyet a természet a megszűnt feszülés után kíván, s kívánsatlan is veszen az æszthetikai ítélő tehetségnek annyira nem kedvező, hogy az úgy nevezett foglalatostkodó Klassziszba csak kevesen lehetnek, kik az ízlés dolgába jól ítélnének. Nincs közönségesebb, mint hogy a Tudósok, a mívelt világemberei felett, a szépségbe való ítéletbe a legnevetségesebb bakokot ütik, s hogy a kézmíves Mív-ítélők mindeme Hozzáértőnek csufságául vannak. Elrestelt, majd feszített, majd durva érzések a legtöbb esetekben hibásan vezérli őket, s ha ennek oltalmazására va-

14 a megmerevedett] <az elmelegetett> 17 melyet] melyt

9–10 a Semmi ... apolhatja] a sor mellett a margón BFS kezével: NB

in Urtheilen über die Schönheit die lächerlichsten Blößen geben, und daß besonders die Kunstrichter von Handwerk der Spott aller Kenner sind. Ihr verwahrlostes, bald überspanntes, bald rohes Gefühl leitet sie in den mehresten Fällen falsch, und wenn sie
5 auch zu Vertheidigung desselben in der Theorie etwas aufgegriffen haben, so können sie daraus nur *technische* (die Zweckmäßigkeit eines Werks betreffende), nicht aber *ästhetische* Urtheile bilden, welche immer das Ganze umfassen müssen, und bey denen also die Empfindung entscheiden muß. Wenn sie endlich nur gutwillig
10 auf die letztern Verzicht leisten, und es bey dem erstern bewenden lassen wollten, so möchten sie immer noch Nutzen genug stiften, da der Dichter in seiner Begeisterung und der empfindende Leser im Moment des Genusses das Einzelne gar leicht vernachlässigen. Ein desto lächerlicheres Schauspiel ist es aber, wenn diese rohen
15 Naturen, die es mit aller peinlichen Arbeit an sich selbst höchstens zur Ausbildung einer einzelnen Fertigkeit bringen, ihr dürftiges Individuum zum Repräsentanten des allgemeinen Gefühls aufstellen, und im Schweiß ihres Angesichts – über das Schöne richten.

Dem Begriff der *Erhohlung*, welche die Poesie zu gewähren habe, werden, wie wir gesehen, gewöhnlich viel zu enge Gränzen gesetzt, weil man ihn zu einseitig auf das bloße Bedürfnis der Sinnlichkeit zu beziehen pflegt. Gerade umgekehrt wird dem Begriff der *Veredlung*, welche der Dichter beabsichtigen soll, gewöhnlich ein viel zu weiter
20 Umfang gegeben, weil man ihn zu einseitig nach der bloßen Idee bestimmt.

[231]

Der Idee nach geht nähmlich die Veredlung immer ins Unendliche, weil die Vernunft in ihren Forderungen sich an die nothwendigen Schranken der Sinnenwelt nicht bindet, und nicht eher als bey dem absolut Vollkommenen stille steht. Nichts, worüber sich
30 noch etwas Höheres denken läßt, kann ihr Genüge leisten; vor ihrem strengen Gerichte entschuldigt kein Bedürfnis der endlichen Natur: sie erkennt keine andern Gränzen an, als des Gedankens, und

6–7 (die ... betreffende)] *kihagyva* 29–30 worüber ... läßt] *kihagyva*

lamit theoriában kezdettek, abból csak technikai s nem æszthetikai ítéletet tudnak csinálni, mellynek különben mindég az Egésznek kell felölelni, s az érzésnek kell a választást tenni. Ha végre önként az utolsóról felhagytak, s a másodikra akartak fordítani, tettek mindég valami hasznót, mivel a Poéta lelkesedésében, s az olvasó az éledelem momentjében az Egyest igen könnyen elrestellik. De annál nevetésesebb Nézőjáték, ha ezen durva Creaturák, mellyet minden rettenősködő munkájok mellett legalább Készségig művelnek, száraz individuumokat az érzés Representánsává teszik, s homlokok izzadása közt – a szépségről ítélnék.

5

10

A pihenésnek a mint láttuk közönségesen igen szűk határokat tesznek, mivel azt igen egyoldalulag csak az érzékiségre szokták vonni. Epen ellenkezőleg van a *Kimivelés* megfogatjával, melynek igen széles kerület adatik, mivel igen egyoldalulag csak a csupa idea után határozzák.

15

[98v] Az idéa szerént az erkölcsi csinosulás mindég a Véghetetlenbe megyen, mivel itt az ész nem köti magát az érzéki világ határaihoz, s csak az absoluta tökéletesnél álapodik-meg. Semmi sem tehet annak eleget; szoros törvénye előtt semmi fogyatkozás nem menti meg a természetet, a gondolatén kívül nem ismer más határt, s ennél tudjuk, hogy az idő s tér minden határain felül repül. A csinosulás illy idéálját, mellyet az ész mutat-ki tiszta törvényadásaiba, epen

20

21 az] a *em.*

an diesem wissen wir, daß er sich über alle Gränzen der Zeit und des Raumes schwingt. Ein solches Ideal der Veredlung, welches die Vernunft in ihrer reinen Gesetzgebung vorzeichnet, darf sich also der Dichter eben so wenig als jenes niedrige Ideal der Erhöhung, welches die Sinnlichkeit aufstellt, zum Zwecke setzen, da er die Menschheit zwar von allen zufälligen Schranken befreyen soll, aber ohne ihren Begriff aufzuheben, und ihre nothwendigen Gränzen zu verrücken. Was er über diese Linien hinaus sich erlaubt, ist Überspannung, und zu dieser eben wird er nur allzuleicht durch einen falsch verstandenen Begriff von Veredlung verleitet. Aber das Schlimme ist, daß er sich selbst zu dem wahren Ideal menschlicher Veredlung nicht wohl erheben kann, ohne noch einige Schritte über dasselbe hinaus zu gerathen. Um nähmlich dahin zu gelangen, muß er die Wirklichkeit verlassen, denn er kann es, wie jedes Ideal, nur aus innern und moralischen Quellen schöpfen. Nicht in der Welt, die ihn umgibt, und im Geräusch des handelnden Lebens, in seinem Herzen nur trifft er es an, und nur in der Stille einsamer Betrachtung findet er sein Herz. Aber diese Abgezogenheit vom Leben wird nicht immer bloß die zufälligen – sie wird öfters auch die nothwendigen und unüberwindlichen Schranken der Menschheit aus seinen Augen rücken, und indem er die reine Form sucht, wird er in Gefahr seyn, allen Gehalt zu verlieren. Die Vernunft wird ihr Geschäft viel zu abgesondert von der Erfahrung treiben, und was der contemplative Geist auf dem ruhigen Wege des Denkens aufgefunden, wird der handelnde Mensch auf dem drangvollen Wege des Lebens nicht in Erfüllung bringen können. So bringt gewöhnlich eben das den Schwärmer hervor, was allein im Stande war, den Weisen zu bilden, und der Vorzug des letztern möchte wohl weniger darin bestehen, daß er das erste nicht geworden, als darin, daß er es nicht geblieben ist.

[232]

Da es also weder dem arbeitenden Theile der Menschen überlassen werden darf, den Begriff der Erhöhung nach seinem Bedürfniß, noch dem contemplativen Theile, den Begriff der Vered-

5 welches ... aufstellt] *kihagyva*

úgy nem kell a Poétának célul venni, mint a kipihenés alacson
 ideálját, a mellynek meg kell ugyan az emberiséget minden történe-
 tes határoktól szabadítani, de a nélkül hogy megfogatjat elosztaná,
 vagy szükséges határait megvetné. A mit ezen Lineákon kívül tes- 5
 zen, az Felfeszítés, s erre igen könnyen elvezettetik a csinosulás
 elértett megfogatja által. De az a rossz, hogy ő sem emelkedhetik a
 való emberiség csinosulása *Ideáljára*, a nélkül hogy azon kívül ne
 lépjen. Hogy oda érjen, el kell hagyni a *Valóságot*, mert ezt mint
 minden Ideált, csak belső s erkölcsi forrásokból merítheti. Nem az
 őt körülvevő világba, nem az élet zajjába, hanem szívébe találja 10
 ezt fel, szívét pedig csak a magányos vizsgálódás csendébe találja-
 meg. De ezen élettől való Elvontság nem mindég a csupa történe-
 tes – gyakran az emberiség szükséges s győzhetlen határit is eltolja
 szeme elől, s azonba hogy a tiszta Formát keresi, veszedelembe van
 ne hogy a belső becset is elveszesse. Az ész foglalatosságot sokkal 15
 elvontabbul teszi a tapasztalástól, s a mit a contempláló lélek a gon-
 dolkodás csendes útján feltalált, azt a cselekvő ember *az élet* tolongó
 útján nem teljesítheti. Epen a teszi közönségesen az ábrándozott,
 a mi képes vala a Bölcsét is kimivelni, s az utolsónak elsősege nem
 annyiba abba, hogy ő az első nem lett, mint abba, hogy az nem 20
 maradt.

Mivel tehát sem az emberek munkálódó részének, nem lehet által
 hagyni, hogy a gyönyörűség megfogatját fogyatkozások szerint
 igazítsák, sem a contempláló résznek hogy a csinosítást specula-

lung nach seinen Speculationen zu bestimmen, wenn jener Begriff nicht zu physisch, und der Poesie zu unwürdig, dieser nicht zu hyperphysisch, und der Poesie zu überschwenglich ausfallen soll – diese beyden Begriffe aber, wie die Erfahrung lehrt, das allgemeine
5 Urtheil über Poesie und poetische Werke regieren, so müssen wir uns, um sie auslegen zu lassen, nach einer Classe von Menschen umsehen, welche, ohne zu arbeiten, thätig ist und idealisiren kann, ohne zu schwärmen; welche alle Realitäten des Lebens mit den wenigst möglichen Schranken desselben in sich vereinigt, und
10 vom Strome der Begebenheiten getragen wird, ohne der Raub desselben zu werden. Nur eine solche Classe kann das schöne Ganze menschlicher Natur, welches durch jede Arbeit augenblicklich, und durch ein arbeitendes Leben anhaltend zerstört wird, aufbewahren, und in allem, was rein menschlich ist, durch ihre *Gefühle* dem
15 allgemeinen Urtheil Gesetze geben. Ob eine solche Classe wirklich existire, oder vielmehr ob diejenige, welche unter ähnlichen äußern Verhältnissen wirklich existirt, diesem Begriffe auch im Innern entspreche, ist eine andre Frage, mit der ich hier nichts zu schaffen habe. Entspricht sie demselben nicht, so hat sie bloß
20 sich selbst anzuklagen, da die entgegengesetzte arbeitende Classe wenigstens die Genugthuung hat, sich als ein Opfer ihres Berufs zu betrachten. In einer solchen Volksclasse (die ich aber hier bloß als Idee aufstelle, und keineswegs als ein Factum bezeichnet haben will) würde sich der naive Charakter mit dem sentimentalischen also
25 vereinigen, daß jeder den andern vor seinem Extreme bewahrte, und indem der erste das Gemüth vor Überspannung schützte, der andere es vor Erschlaffung sicher stellte. Denn endlich müssen wir es doch gestehen, daß weder der naive noch der sentimentalische Charakter, für sich allein betrachtet, das Ideal schöner Menschlichkeit ganz erschöpfen, das nur aus der innigen Verbindung beyder
30 hervorgehen kann.

Zwar so lange man beyde Charaktere bis zum *dichterischen* exaltirt, wie wir sie auch bisher betrachtet haben, verliert sich vieles von

3 und ... überschwenglich] *kihagyva* 12–13 welches ... wird] *kihagyva* 19–20 so ... anzuklagen] *kihagyva*

[99r] tíoók utan tegyék, ha amaz megfogat igen *phyzikai* s a poézis méltatlannak, ez pedig igen *hyperphysikainak* nem akar látszani – Mind azonáltal a mint a tapasztalás tanítja, ezen közönséges ítéletek uralkodnak a Poézisba s poétai munkákba, azért tehát hogy azt méltóképen kifejezzük, olly emberek klasszissa végett kell gondolkodnunk, kik a nélkül hogy dolgoznának, munkások, s abrándozás nélkül idealizálhatnak; melly az élet Realitásait lehetséges határai-
 val magába egyesíti, s a történetek folyamától vitetik, a nélkül hogy attól elragadtatnék. Csak egy illy Klasszis tarthatja-fel az emberi természet szép Egészét, s mindenben a mi tiszta emberi, érzéseikkel egyetemi ítéleteket adhatnak. Valyon egy illy Klasszis valóban existál e, vagy inkább az, melly hasonló külső környülmények között existál, ezen megfogatnak belőlről is megfelel-e, az más kérdés, mely-
 lyel itt nincs bajom. Ha nem felel-meg, mivel az ellenkező dolgozó klasszissnak legalább azon elégtéte van, hogy magát mint meghívása áldozatját tekinti. Egy illy Klasszisba (mellyet csak Idea gyanánt veszek, s nem akarom mint Factumot tractalni) a szentimentál karakternek a náívvál úgy kellene egyezni, hogy mindenik a mászt egy más Extremumától megőrizze, s az alatt hogy első a másodiktól az ellankadástól őrzés, a más a felfeszítéstől tartoztassa. Mert végre csak ugyan meg kell vallanunk, hogy sem a náív sem a szentimentál karakter csak magába nem elégséges a szép emberiség Ideálját egészen kimeríteni, a melly csak a kettőnek belső egybe kötéséből származhatik.

A míg mindenik karakter poétaiisan exaltálozik, a mint eddig látuk, adig sokat elveszt adhæreáló határaiból, s contradictioja is

8 a] at 16 mellyet] melly 19 az ... első] az alatt hogy az alatt hogy első *em.*
 23 kötéséből] kötéséből *em.*

den ihnen adhären den Schranken, und auch ihr Gegensatz wird immer weniger merklich, in einem je höheren Grade sie poetisch werden; denn die poetische Stimmung ist ein selbstständiges Ganze, in welchem alle Unterschiede und alle Mängel verschwinden. Aber
5 eben darum, weil es nur der Begriff des poetischen ist, in welchem beyde Empfindungsarten zusammentreffen können, so wird ihre gegenseitige Verschiedenheit und Bedürftigkeit in demselben Grade merklicher, als sie den poetischen Charakter ablegen; und dieß ist der Fall im gemeinen Leben. Je tiefer sie zu diesem herabsteigen,
10 desto mehr verlieren sie von ihrem generischen Charakter, der sie einander näher bringt, bis zuletzt in ihren Caricaturen nur der Artcharakter übrig bleibt, der sie einander entgegensetzt.

[234]

Dieses führt mich auf einen sehr merkwürdigen psychologischen Antagonismus unter den Menschen in einem sich cultivierenden Jahrhundert: einen Antagonismus, der, weil er radical und in der innern Gemüthsform gegründet ist, eine schlimmere Trennung unter den Menschen anrichtet, als der zufällige Streit der Interessen je hervorbringen könnte, der dem Künstler und Dichter alle Hoffnung benimmt, allgemein zu gefallen und zu rühren, was doch seine
20 Aufgabe ist, der es dem Philosophen, auch wenn er alles gethan hat, unmöglich macht, allgemein zu überzeugen, was doch der Begriff einer Philosophie mit sich bringt, der es endlich dem Menschen im practischen Leben niemahls vergönnt wird, seine Handlungsweise allgemein gebilliget zu sehen: kurz einen Gegensatz, welcher
25 Schuld ist, daß kein Werk des Geistes und keine Handlung des Herzens bey einer Classe ein entscheidendes Glück machen kann, ohne eben dadurch bei der andern sich einen Verdammungsspruch zuzuziehen. Dieser Gegensatz ist ohne Zweifel so alt, als der Anfang der Cultur, und dürfte vor dem Ende derselben schwerlich anders
30 als in einzelnen seltenen Subjecten, deren es hoffentlich immer gab und immer geben wird, beygelegt werden; aber obgleich zu seinen

[235]

7 Verschiedenheit und Bedürftigkeit] *kihagyva* 21–22 was doch ... bringt]
kihagyva 220.30–222.6 deren ... bringen] *kihagyva*

kevésbé leszen észrevehető, minél magosb gradusba poétai, mert a poétai helyhez egy magától függő Egész, melybe minden különbségek s hijjánosságok eltűnnek. De éppen azért mivel ez igen csak a poétaisság megfogatja, melybe mindenik érzés modja feltalálódik, éppen akkor lesz kitetszőbb ellenkező gradussa s hijja, ha a poétai 5 Karaktert leteszik: s ez a köz életbeli eset. Minél felébb hág erre, annál inkább elveszti generis karakterét, mely egymáshoz közelébb viszi, míg végre Karrikaturáikba csak a nem karakter marad-meg, mely egymást ellenkezteti.

[99v] Ez engemet egy cultivált századba egy igen nevezetes psychologiai Antagonismusra viszen az emberek között: olly Antagonizmra, 10 mely mivel radicalis s a belső indulatformába fundálódik, bajosan elválasztást csinál az emberek között, mint az interesszék történetes perlekedése valaha csinálhatott, mely a Mívész s Poéta azon Reményét hogy köz tetszésűek legyenek egészen elveszi, melynek csak 15 ugyan problémájának kellene lenni, mely a Philosophnak, ha mindent megtett is lehetetlenné teszi, egyetemileg meg mutatni, mely az embernek a praktikai életbe, soha sem hagyatja közönségesen helybe tetteit: rövideden olly contradictiora, mely oka, hogy a lélek munkáji s a szív tettei mert nem tetszenek az embereknek egy bizonyos Klassziséjánál, a nélkül hogy a más részről azok Szententiáját 20 ne vonjon magára. Ezen contradictio minden kécség nélkül olly régi, mint a cultura kezdete, s ennek végével csak egyes találató Szubjekttekbe lehet bajosan tenni.

3 eltűnnek] eltűnnek *em.* 5 akkor] <azért>

24 bajosan tenni] *bizonytalan olvasat*

Wirkungen auch diese gehört, daß er jeden Versuch zu seiner Beylegung vereitelt, weil kein Theil dahin zu bringen ist, einen Mangel auf seiner Seite und eine Realität auf der andern einzugestehen, so ist es doch immer Gewinn genug, eine so wichtige Trennung bis
5 zu ihrer letzten Quelle zu verfolgen, und dadurch den eigentlichen Punct des Streits wenigstens auf eine einfachere Formel zu bringen.

Man gelangt am besten zu dem wahren Begriff dieses Gegensatzes, wenn man, wie ich eben bemerkte, sowohl von dem naiven als von dem sentimentalischen Charakter absondert, was beyde Poetisches haben. Es bleibt alsdann von dem erstern nichts übrig, als, in
10 Rücksicht auf das Theoretische, ein nüchterner Beobachtungsgeist und eine feste Anhänglichkeit an das gleichförmige Zeugniß der Sinne; in Rücksicht auf das Practische eine resignirte Unterwerfung unter die Nothwendigkeit (nicht aber unter die blinde Nöthigung)
15 der Natur: eine Ergebung also in das, was ist und was seyn muß. Es bleibt von dem sentimentalischen Charakter nichts übrig, als (im Theoretischen) ein unruhiger Speculationsgeist, der auf das Unbedingte in allen Erkenntnissen dringt, im Practischen ein moralischer Rigorism, der auf dem Unbedingten in Willenshandlungen besteht.
20 Wer sich zu der ersten Classe zählt, kann ein *Realist*, und wer zur andern, ein *Idealist* genannt werden; bey welchen Nahmen man sich aber weder an den guten noch schlimmen Sinn, den man in der Metaphysik damit verbindet, erinnern darf.²⁶

[236]

²⁶ Ich bemerke, um jeder Mißdeutung vorzubeugen, daß es bey dieser Eintheilung ganz und gar nicht darauf abgesehen ist, eine Wahl zwischen beyden, folglich eine Begünstigung des Einen mit Ausschließung des Andern zu veranlassen. Gerade diese *Ausschließung*, welche sich in der Erfahrung findet, bekämpfe ich; und das Resultat der gegenwärtigen Betrachtungen wird der Beweis seyn, daß nur durch die vollkommen gleiche *Einschließung* beyder dem Vernunftbegriffe der Menschheit kann Genüge geleistet werden. Übrigens nehme ich beyde in ihrem würdigsten Sinn und in der ganzen *Fülle* ihres Begriffs, der nur immer mit der Reinheit desselben, und mit Beybehaltung ihrer specifischen Unterschiede bestehen kann. Auch wird es sich zeigen, daß ein hoher Grad menschlicher Wahrheit sich mit beyden verträgt, und daß ihre Abweichungen von einander zwar im Einzelnen, aber nicht im Ganzen, zwar der Form, aber nicht dem Gehalt nach eine Veränderung machen.

23 darf] a lbj. kihagyva

Ezen contradictio való megfogatját úgy kapjuk-meg, ha mind a naiv mind a szentimentalis karaktertől elválasztodik az a mi Poétai. Ekkor az elsőből nem marad egyéb meg, a theoriára nézve, egy józan vizsgálódó léleknél, kemény hozzá ragaszkodásnál attól a mi az érzékek egyforma mutatása: a praktikaira nézve a természet 5 szükségességehez resignált alájaadás (nem vak kénszerítés): maga megadás tehát mindannak a mi van és lenni kell. A szentimentál karakterből nem marad egyéb (a theoriaiba), egy nyughatatlan spekuláló léleknél, melly minden ismeretségeibe az inconditumra törekedik, a practikaiba egy moralis Rigorizmus, melly inconditum 10 tumba az akarat cselekedeteinél áll-meg. A ki magát az első klasszishoz számlálja *Realistanak*, a ki a másodikhoz *Idealistanak* lehet nevezni; De a melly nevekkal sem a jo sem a rossz Metaphyzikai értelmet nem kell egybe kötni.

6 alájaadás] alája<vet>

Da der Realist durch die Nothwendigkeit der Natur sich bestimmen läßt, der Idealist durch die Nothwendigkeit der Vernunft sich bestimmt, so muß zwischen beyden dasselbe Verhältniß Statt finden, welches zwischen den Wirkungen der Natur und den Handlungen der Vernunft angetroffen wird. Die Natur, wissen wir, obgleich eine unendliche Größe im Ganzen, zeigt sich in jeder einzelnen Wirkung abhängig und bedürftig; nur in dem All ihrer Erscheinungen drückt sie einen selbstständigen großen Charakter aus. Alles Individuelle in ihr ist nur deßwegen, weil etwas anderes ist; nichts springt aus sich selbst, alles nur aus dem vorhergehenden Moment hervor, um zu einem folgenden zu führen. Aber eben diese gegenseitige Beziehung der Erscheinungen auf einander sichert einer jeden das Daseyn durch das Daseyn der andern, und von der Abhängigkeit ihrer Wirkungen ist die Stätigkeit und Nothwendigkeit derselben unzertrennlich. Nichts ist frey in der Natur, aber auch nichts ist willkürlich in derselben. [237]

Und gerade so zeigt sich der Realist, sowohl in seinem *Wissen* als in seinem *Thun*. Auf alles, was bedingungsweise existirt, erstreckt sich der Kreis seines Wissens und Wirkens, aber nie bringt er es auch weiter als zu bedingten Erkenntnissen, und die Regeln, die er sich aus einzelnen Erfahrungen bildet, gelten, in ihrer ganzen Strenge genommen, auch nur einmahl; erhebt er die Regel des Augenblicks zu einem allgemeinen Gesetz, so wird er sich unausbleiblich in Irrthum stürzen. Will daher der Realist in seinem Wissen zu etwas Unbedingtem gelangen, so muß er es auf dem nähmlichen Wege versuchen, auf dem die Natur ein Unendliches wird, nähmlich auf dem Wege des Ganzen und in dem All der Erfahrung. Da aber die Summe der Erfahrung nie völlig abgeschlossen wird, so ist eine comparative Allgemeinheit das Höchste, was der Realist in seinem Wissen erreicht. Auf die Wiederkehr ähnlicher Fälle baut er seine Einsicht, und wird daher richtig urtheilen in allem, was in der Ordnung ist; in allem hingegen, was zum ersten Mahl sich darstellt, kehrt seine Weisheit zu ihrem Anfang zurück.

[100r]

Mivel a Realista magát a természet szükségessége által hagyja meghatározatni, az Idealista pedig az észé által, ugyan azon egybefüggésnek kell a kettő közt helyet találni, mely a természet munkálódásai s az ész cselekedetei közt találta. A természet, a mint tudjuk, bárha egy veghetlen nagyság is Egészbe véve, még is minden egyes munkálódásaiba függetlenül s szükséges képen mutatja ki magát; *csak Egész* Jeleneteiben nyom ki egy magától függő Karaktert. Minden Individuális benne azért van, mivel más valami van; semmi sem származik magából, minden csak az előbbi momentekből, hogy egy következőt elérjék. De ezen ellenkező egymástól függése a Jeleneteknek teszi batorra mindeniknek léte, s munkálódások egymástól függetlenül állandóságok s szükségességek elválhatatlan. Semmi sincs szabad a természetbe, de semmi sincs is önkényes.

S épen így mutatja magát a Realista mind *Tudásában*, mind *Cselekedetében*. Mind arra a mi conditionata existál, kiterjed az ő tudása s munkálódása, de nem is viszi ezt tovább conditionata ismeretekenél, s azon Régulák, mellyeket egyes tapasztalásaiból mivel, minden szorosságok mellett is, csak egyszer érők; ha a pillantat régulájit közönséges törvényekké emeli, elkerülhetlenül tévelygésbe jön. Ha tehát a Realista tudásában valami inconditumra akar jutni, úgy azon uton kell megpróbálnia, mellyen a természet Véghetetlen lesz, t. i. az *Egész* útján s az univertzum tapasztalásán. De mivel a tapasztalások summája soha tökéletesen össze nem áll, úgy csak egy comparativa univertzalitas azon supremum, mellyet a Realist tudásával elér. A hasonló esetek vissza térésén építi belátását, s mindazokról helyesen ítél, a mik *Rendbe* vannak; mind azokban ellenben, mellyek elsőben adódnak elé, a *Kezdetre* visszatér Bölcsessége.

19 régulájit] <tör>

[238]

Was von dem Wissen des Realisten gilt, das gilt auch von seinem (moralischen) Handeln. Sein Charakter hat Moralität, aber diese liegt, ihrem reinen Begriffe nach, in keiner einzelnen That, nur in der ganzen Summe seines Lebens. In jedem besondern Fall wird
 5 er durch äußere Ursachen und durch äußere Zwecke bestimmt werden; nur daß jene Ursachen nicht zufällig, jene Zwecke nicht augenblicklich sind, sondern aus dem Naturganzen subjectiv fließen, und auf dasselbe sich objectiv beziehen. Die Antriebe seines Willens sind also zwar in rigoristischem Sinne weder frey genug,
 10 noch moralisch lauter genug, weil sie etwas anders als den bloßen Willen zu ihrer Ursache, und etwas anders als das bloße Gesetz zu ihrem Gegenstand haben; aber es sind eben so wenig blinde und materialistische Antriebe, weil dieses Andre das absolute Ganze der Natur, folglich etwas Selbstständiges und Nothwendiges ist.
 15 So zeigt sich der gemeine Menschenverstand, der vorzügliche Antheil des Realisten, durchgängig im Denken und im Betragen. Aus dem einzelnen Falle schöpft er die Regel seines Urtheils, aus einer innern Empfindung die Regel seines Thuns; aber mit glücklichem Instinct weiß er von beyden alles Momentane und Zufällige zu scheiden. Bey dieser Methode fährt er im Ganzen vortrefflich, und
 20 wird schwerlich einen bedeutenden Fehler sich vorzuwerfen haben; nur auf Größe und Würde möchte er in keinem besondern Fall Anspruch machen können. Diese ist nur der Preis der Selbstständigkeit und Freyheit, und davon sehen wir in seinen einzelnen Handlungen
 25 zu wenige Spuren.

[239]

Ganz anders verhält es sich mit dem Idealisten, der aus sich selbst und aus der bloßen Vernunft seine Erkenntnisse und Motive nimmt. Wenn die Natur in ihren einzelnen Wirkungen immer abhängig und beschränkt erscheint, so legt die Vernunft den Charakter der Selbstständigkeit und Vollendung gleich in jede einzelne Handlung. Aus
 30 sich selbst schöpft sie alles, und auf sich selbst bezieht sie alles. Was durch sie geschieht, geschieht nur um ihrentwillen; eine absolute

A mit a Realist tudásáról mondtunk, azt lehet (erkölcsi) Cselekedeteiről is mondani. Karaktere moralitás, de ez az ő tiszta megfogatja szerint, nem az egyes tettekbe van, csak életének egész summájában. Minden különös esetben külső okok s czélok által határozódik-meg; csak hogy azon okok nem történetesek s azon czélok nem szempillantatiak, hanem a természetegészből subjectiv folynak, s ebbe objectiv térnek vissza. Akaratjának ösztönei tehát rigoristis értelemben sem nem elég szabadok ugyan, sem nem elég tiszták, mivel valami más okok van mint a csupa akarat, s más mint a csupa törvény tárgyokra; de annál kevésbé nem vak s materialis ösztönök, mivel ez a más a természet absoluta Egésze, következőképen valami magától függő s szükségesség. Így mutatja magát a köz emberi ész általjában gondolkodásában s magaviseletében. Az egyes esetekből veszi ítéletének regulájit s érzéséből cselekedetiéjit; de szerencsés Instinctussal eltudja mindeniktől a Momentanet s történetest választani. Ezen Method szerint az Egészbe tökéletesen megyen, s alig teszen valami nevezetes hibát; csak hogy a nagyságra s méltóságra nem csinálhat just az egyes esetekben. Ez csak magától függése s szabadsága erdeme, s ennek egyes tetteibe kevés nyomát találjuk.

Egészen másképen van az Ideálistával, ki csak magából s a csupa észből veszi Motívumait. Ha a természet egyes munkálódásaiban mindég függölek s határozottan jelen meg; az ész a magatólfüggés karakterét s tökéletjét minden egyes tettében teszi. Magából merít mindent, s magához vonz mindent. A mi általa esik, csak érte esik; absoluta nagyság minden feltett megfogatja, s minden határozása. S éppen úgy mutatja magát az Ideálista tudásában, mint Tettében.

8 szabadok] <tiszták> 10 annál] anál em. 14 esetekből veszi] eseteken <kivül ítéletének regulájit> 19 erdeme] <dicsére>

Größe ist jeder Begriff, den sie aufstellt, und jeder Entschluß, den sie bestimmt. Und eben so zeigt sich auch der Idealist, so weit er diesen Nahmen mit Recht führt, in seinem Wissen wie in seinem Thun. Nicht mit Erkenntnissen zufrieden, die bloß unter bestimmten Voraussetzungen gültig sind, sucht er bis zu Wahrheiten zu dringen, die nichts mehr voraussetzen, und die Voraussetzung von allem andern sind. Ihn befriedigt nur die philosophische Einsicht, welche alles bedingte Wissen auf ein unbedingtes zurückführt, und an dem Nothwendigen in dem menschlichen Geist alle Erfahrung befestiget; die Dinge, denen der Realist sein Denken unterwirft, muß er Sich, seinem Denkvermögen unterwerfen. Und er verfährt hierin mit völliger Befugniß, denn wenn die Gesetze des menschlichen Geistes nicht auch zugleich die Weltgesetze wären; wenn die Vernunft endlich selbst unter der Erfahrung stünde, so würde auch keine Erfahrung möglich seyn.

Aber er kann es bis zu absoluten Wahrheiten gebracht haben, und dennoch in seinen Kenntnissen dadurch nicht viel gefördert seyn. Denn alles freylich steht zuletzt unter nothwendigen und allgemeinen Gesetzen, aber nach zufälligen und besondern Regeln wird jedes Einzelne regiert; und in der Natur ist alles einzeln. Er kann also mit seinem philosophischen Wissen das Ganze beherrschen, und für das Besondre, für die Ausübung, dadurch nichts gewonnen haben: ja, indem er überall auf die *obersten* Gründe dringt, durch die alles möglich wird, kann er die *nächsten* Gründe, durch die alles wirklich wird, leicht versäumen; indem er überall auf das Allgemeine sein Augenmerk richtet, welches die verschiedensten Fälle einander gleich macht, kann er leicht das Besondre vernachlässigen, wodurch sie sich von einander unterscheiden. Er wird also sehr viel mit seinem Wissen *umfassen* können, und vielleicht eben deswegen wenig *fassen*, und oft an Einsicht verlieren, was er an Übersicht gewinnt. Daher kommt es, daß, wenn der speculative Verstand den gemeinen um seiner *Beschränktheit* willen verachtet, der gemeine

[240]

6-7 die ... sind] *kihagyva*

Meg nem elégedve az isméretekkel, mellyek csupa előrefeltét melett
 érők, a valóságig kíván hatni. Öt csak a philosophiai vizsgálódás
 elégíti-ki, melly minden conditionata tudást egy inconditionatumba
 viszen vissza; s az emberi szellem szükségességénél minden tapasztalást megálít, azon dolgok, mellyeket a Realist gondolkodása alá
 vet maga alá, s gondolkodó tehetsége alá kell vetni. S itt egész hatalommal bánik; mert ha az emberi szellem törvényei nem is volnának
 egyszersmind a világ törvényei, ha végre az ész és a tapasztalás alatt állana, úgy semmi tapasztalás nem lenne lehetséges.

5

[101r]

De ő ezt az absoluta valóóságig viheti, s még is ismeretei az által
 nem sokat segítődnék elé. Mert minden a szükséges s egyetemi
 törvények alatt áll ugyan végre, de minden egyes történetes régulák
 szerént igazgattatik; s a természetbe minden egyes. Birhatja tehát
 philosophiai tudásában az Egész, de a kivitelre azzal semmit sem
 nyert, sőt, mivel mindenütt a felső állapot után törekedik, mely által
 minden lehetségessé leszen, a közelebbi alapokat, mellyek által,
 minden valóba lesz, könnyen elmulathatja; azomba hogy minde-
 nütt az Egyetemire ügyel, mely a különböző eseteket egymáshoz
 hasonlónak teszi, a Kiváltképen valót könnyen elmulathatja, mellyel
 egymástól meg különböznek. Ő sokat körülöllehet tudásával, s
 talám épen azért keveset fog fel, s gyakran elveszti az Ellátással
 a mit a Béliatásba nyert. Innen van az, hogy ha a speculáló ész a közt
 megveti határok közé szorultságaért, a köz ész a speculálót *Ürességéért*
 kineveti: mert az ismeretek mindég vesztenek a határozott
 belső becsbe, a mit az Egészbe nyertek.

10

15

20

25

1 melett] elo 6 vet] vét *em.* 18 mely] mely<ek> 23–24 *Ürességéért*] Urességéért *em.*

Verstand den spekulativen seiner *Leerheit* wegen verlacht; denn die Erkenntnisse verlieren immer an bestimmtem Gehalt, was sie an Umfang gewinnen.

In der moralischen Beurtheilung wird man bey dem Idealisten
5 eine reinere Moralität im Einzelnen, aber weit weniger moralische Gleichförmigkeit im Ganzen, finden. Da er nur in so fern Idealist heißt, als er aus reiner Vernunft seine Bestimmungsgründe nimmt, die Vernunft aber in jeder ihrer Äußerungen sich absolut beweist, so tragen schon seine einzelnen Handlungen, sobald sie überhaupt nur
10 moralisch sind, den *ganzen* Charakter moralischer Selbstständigkeit und Freyheit, und gibt es überhaupt nur im wirklichen Leben eine wahrhaft sittliche That, die es auch vor einem rigoristischen Urtheil bliebe, so kann sie nur von dem Idealisten ausgeübt werden. Aber je reiner die Sittlichkeit seiner einzelnen Handlungen ist, desto
15 zufälliger ist sie auch; denn Stättigkeit und Nothwendigkeit ist zwar der Charakter der Natur, aber nicht der Freyheit. Nicht zwar, als ob der Idealismus mit der Sittlichkeit je in Streit gerathen könnte, welches sich widerspricht; sondern weil die menschliche Natur eines consequenten Idealismus gar nicht fähig ist. Wenn sich der
20 Realist, auch in seinem moralischen Handeln, einer physischen [241] Nothwendigkeit ruhig und gleichförmig unterordnet, so muß der Idealist einen Schwung nehmen, er muß augenblicklich seine Natur exaltiren, und er vermag nichts, als in so fern er begeistert ist. Alsdann freylich vermag er auch desto mehr, und sein Betragen
25 wird einen Charakter von Hoheit und Größe zeigen, den man in den Handlungen des Realisten vergeblich sucht. Aber das wirkliche Leben ist keineswegs geschickt, jene Begeisterung in ihm zu wecken, und noch viel weniger, sie gleichförmig zu nähren. Gegen das Absolutgroße, von dem er jedes Mahl ausgeht, macht
30 das Absolutkleine des einzelnen Falles, auf den er es anzuwenden hat, einen gar zu starken Absatz. Weil sein Wille der Form nach immer auf das Ganze gerichtet ist, so will er ihn, der Materie nach,

24 Alsdann ... mehr] *kihagyva* 230.29–232.3 Gegen ... kann] *kihagyva*

Az erkölcsi megítélésbe az Idealistnál tisztább erkölcsiséget lehet
 találni az Egyesekben, de annál kevesebb erkölcsi egyformaságot
 az Egészbe. Mivel csak annyiba neveződik Idealistnak, a mennyibe
 meghatározó alapjait tiszta észből veszi, az ész pedig minden kimu-
 tatkozásaiba magát abszoltnak mutatja, az ő Tettei is, mihelyt fő- 5
 kép csak erkölcsiek, erkölcsi szabadságának, s magától függésének
 karakterét mutatják, s ha a valóságos életbe egy való erkölcsi tett
 van, melly a rigoristis ítélet előtt is megáll, azt csak Idealist teheti.
 De minél tisztább erkölcsisége egyes tetteinek, annál történetesebb
 is; mert állandóság s szükségesség ugyan a természet karaktere, de 10
 nem szabadság. Nem mivel az idealism az erkölcsiséggel ellenke-
 zésbe jöhetne, hanem mivel az emberi természet egy consequent
 Ideálmra nem alkalmazatos. Ha az Idealist moralis tetteiben is, a
 physikai szükségességnek megnyugova alája adja magát, úgy kell
 az idealistnak repülést venni, egy szempillantba exaltálni kell ter- 15
 mészetét, s csak annyiba tehet ő, a mennyibe lelkesedett. Lelke-
 sedése a magóság s nagyság karakterét mutatja, melyet a Realist
 tetteiben hijába keresünk. De a valóságos élet semmiként sem al-
 kalmazatos azon lelkesedést ébresztetni benne, s annál kevésbé, hogy
 azt táplálja. Megtörtént gyakran, hogy az határtalan Ideák által 20
 a határozott eset ráfordítását általlátja, s egy Maximától eltelve a
 Minimumot elmulatja, pedig abból nő minden Nagy a Valóságba.

[101v]

2 Egyesekben] Egyesek 21 eset] esett *em*.

nicht auf Bruchstücke richten, und doch sind es mehrentheils nur geringfügige Leistungen, wodurch er seine moralische Gesinnung beweisen kann. So geschieht es denn nicht selten, daß er über dem unbegrenzten Ideale den begränzten Fall der Anwendung übersieht, und, von einem Maximum erfüllt, das Minimum verabsäumt, aus dem allein doch alles Große in der Wirklichkeit erwächst.

Will man also dem Realisten Gerechtigkeit widerfahren lassen, so muß man ihn nach dem ganzen Zusammenhang seines Lebens richten; will man sie dem Idealisten erweisen, so muß man sich an einzelne Äußerungen desselben halten, aber man muß diese erst herauswählen. Das gemeine Urtheil, welches so gern nach dem Einzelnen entscheidet, wird daher über den Realisten gleichgültig schweigen, weil seine einzelnen Lebensacte gleich wenig Stoff zum Lob und zum Tadel geben; über den Idealisten hingegen wird es immer Parthey ergreifen, und zwischen Verwerfung und Bewunderung sich theilen, weil in dem Einzelnen sein Mangel und seine Stärke liegt.

[242]

Es ist nicht zu vermeiden, daß bey einer so großen Abweichung in den Principien beyde Partheyen in ihren Urtheilen einander nicht oft gerade entgegengesetzt seyn, und, wenn sie selbst in den Objecten und Resultaten übereinträfen, nicht in den Gründen auseinander seyn sollten. Der Realist wird fragen, *wozu eine Sache gut sey?* und die Dinge nach dem, was sie werth sind, zu taxiren wissen: der Idealist wird fragen, *ob sie gut sey?* und die Dinge nach dem taxiren, was sie würdig sind. Von dem, was seinen Werth und Zweck in sich selbst hat (das Ganze jedoch immer ausgenommen) weiß und hält der Realist nicht viel; in Sachen des Geschmacks wird er dem Vergnügen, in Sachen der Moral wird er der Glückseligkeit das Wort reden, wenn er diese gleich nicht zur Bedingung des sittlichen Handelns macht; auch in seiner Religion vergißt er seinen *Vorthail* nicht gern, nur daß er denselben in dem Ideale des *höchsten Guts* veredelt und heiligt. Was er liebt, wird er zu *beglücken*, der Idealist wird es zu *veredeln* suchen. Wenn daher der Realist in seinen

26 (das ... ausgenommen)] *kihagyva*

Ha tehát a Realistet meg akarjuk ítélni, egész élete összefüggésből kell megítélni; ha az Idealistat meg, egyes kimutatkozásaiából kell azt, de ezt előbb ki kell választani. A köz ítélet, melly oly igen inkább az Egyes szerint ítél a Realistrol gleichgültig halgat, mivel az ő egyes életaktjai kevés matériát adnak a gyalázatra s dicséretre: az Idealist mellett ellenben mindég pártot fog, s a megvetés s csudálkozás közt eloszlik, mivel az Egyesbe van ereje s hijjánossága. 5

Nem lehet mondani, hogy a Principiumoktól ilyen nagy eltávozásba a két fél ítéletei épen ellenkezők ne volnának s ha az Objectumokba s Rezultatokba összevőnek is, az alapra nézve ne lennének különbözők. A Realist kerdi, miért valami dolog jó? s a dolgokat érdemek szerint tudja taxalni: az Idealist kerdi: Vallyon jó e? s a dolgokat a szerint taxálja, a mint méltók. Arrol, a minek célja s érdeme magába van, nem sokat tud s tart a Realist, az ízlés dolgába a gyönyörűséget, az erkölcsiébe a Boldogságot emlegeti, bár ha ezeket nem is teszi az erkölcsi cselekedet conditiójivá, vallásába sem felejt el egy könnyen a hasznát, csak hogy azt a legfőbb jó Ideáljával nemesíti s teszi szenté. A mit szeret kívánnya boldogítani, az Ideálist nemesíteni. Ha tehát a Realist politikai Tendenciájában a Jollétre céloz, az Idealist a jollétel kárával is a szabadságot teszi szempontjává. Az állapot függetlensége annak, az állapotol függetlenség ennek főczélja s ezen karakteristikai különbség egy más gondolkodásában s tetteiben is megvan. A Realist mindég azzal 10 15 20

20 az Idealist] <feltéve,>

politischen Tendenzen den *Wohlstand* bezweckt, gesetzt, daß es auch von der moralischen Selbstständigkeit des Volks etwas kosten sollte, so wird der Idealist, selbst auf Gefahr des Wohlstandes, die *Freyheit* zu seinem Augenmerk machen. Unabhängigkeit *des Zustandes* ist jenem, Unabhängigkeit *von dem Zustande* ist diesem das höchste Ziel, und dieser charakteristische Unterschied, läßt sich durch ihr beyderseitiges Denken und Handeln verfolgen. Daher wird der Realist seine Zuneigung immer dadurch beweisen, daß er *giebt*, der Idealist dadurch, daß er *empfängt*; durch das, was er in seiner Großmuth aufopfert, verräth jeder, was er am höchsten schätzt. Der Idealist wird die Mängel seines Systems mit seinem Individuum und seinem zeitlichen Zustand bezahlen, aber er achtet dieses Opfer nicht; der Realist büßt die Mängel des seinigen mit seiner persönlichen Würde, aber er erfährt nichts von diesem Opfer. Sein System bewährt sich an allem, wovon er Kundschaft hat, und wornach er ein Bedürfniß empfindet – was bekümmern ihn Güter, von denen er keine Ahnung und an die er keinen Glauben hat? Genug für ihn, er ist im Besitze, die Erde ist sein, und es ist Licht in seinem Verstande, und Zufriedenheit wohnt in seiner Brust. Der Idealist hat lange kein so gutes Schicksal. Nicht genug, daß er oft mit dem Glücke zerfällt, weil er versäumte, den Moment zu seinem Freunde zu machen, er zerfällt auch mit sich selbst; weder sein Wissen, noch sein Handeln kann ihm Genüge thun. Was er von sich fordert, ist ein Unendliches, aber beschränkt ist alles, was er leistet. Diese Strenge, die er gegen sich selbst beweist, verläugnet er auch nicht in seinem Betragen gegen andre. Er ist zwar großmüthig, weil er sich Andern gegenüber seines Individuums weniger erinnert, aber er ist öfters unbillig, weil er das Individuum eben so leicht in andern übersieht. Der Realist hingegen ist weniger großmüthig, aber er ist billiger, da er alle Dinge mehr *in ihrer Begränzung* beurtheilt. Das Gemeine, ja selbst das Niedrige im Denken und Handeln kann er verzeihen, nur das Willkührliche,

1–3 gesetzt ... sollte] *kihagyva* 12 und ... Zustand] *kihagyva*

mutatja meg vonszodását, hogy ő ád, az Idealist, hogy elfogad; az
által a mit nagylelkűségében feláldoz, elárulja minden mit becsül.
Az Idealist sythemje hijjánosságát individuumá által téríti-meg,
de ezt nem veszi számba, a Realist személyes érdemével a magáét,
de nem veszi észre ezen áldozatot. Sythemje mindenbe megall 5
[102r] a miről tudosítása van, s a mi után híjot érez – mi baja neki a
jokkkal, a melyről semmi rézméte nincs s semmit sem tart? Elég
neki, ő birtokba van, a föld az öve s világosság van értelmében
s megelégedés melyében. Az Idealistnak soha nincs ez a jó sorsa.
Nem csak hogy gyakran a szerencsével öszvevész, mivel elmúlatta 10
a pillantatot Barátjává tenni, magával is öszvevész, sem tudása sem
tette nem tehet eleget neki. A mit magától kíván Véghetlen, de ha-
tározott minden a mit teszen. Ezen maga iránt mutatott szorosságot
mások iránti viseletében sem másolja meg. Nagy lelkű ő ugyan
mivel magáról s individuumáról mások felett kevésbé emlékezik, 15
de gyakran méltatlan, mivel az Individuumot másokba épen oly-
lyan könnyen általlátja. A Realist ellenben kevésbé Nagylelkű, de
méltobb, mivel minden dolgot inkább határai közt ítél. A köz söt az
alacsont is megengedi a gondolkodásba s tettbe, csak az önkényes
a csapongót nem; az Idealist ellenben esküdt ellensége minden 20
kicsin s korcsnak, s a csapongóval s Csudával öszveegyezik, ha nagy
tehetséget mutat. Amaz Emberbarátnak mutatja magát, a nélkül
hogy fennebbi megfoghatja volna az emberről s emberiségről; ez az
emberiségről olly magosan gondolkodik, hogy veszedelembe van az
Ember megvetéséről. 25

3 téríti-meg] teríti-meg *em.*

das Excentrische nicht; der Idealist hingegen ist ein geschwornen Feind alles Kleinlichen und Platten und wird sich selbst mit dem Extravaganten und Ungeheuern versöhnen, wenn es nur von einem großen Vermögen zeugt. Jener beweist sich als Menschenfreund, ohne eben einen sehr hohen Begriff von den Menschen und der Menschheit zu haben; dieser denkt von der Menschheit so groß, daß er darüber in Gefahr kommt, die Menschen zu verachten.

Der Realist für sich allein würde den Kreis der Menschheit nie über die Gränzen der Sinnenwelt hinaus erweitert, nie den menschlichen Geist mit seiner selbstständigen Größe und Freyheit bekannt gemacht haben; alles Absolute in der Menschheit ist ihm nur eine schöne Schimäre und der Glaube daran nicht viel besser als Schwärmerey, weil er den Menschen niemahls in seinem reinen Vermögen, immer nur in einem bestimmten, und eben darum begrenzten Wirken erblickt. Aber der Idealist für sich allein würde eben so wenig die sinnlichen Kräfte cultivirt und den Menschen als Naturwesen ausgebildet haben, welches doch ein gleich wesentlicher Theil seiner Bestimmung, und die Bedingung aller moralischen Veredlung ist. Das Streben des Idealisten geht viel zu sehr über das sinnliche Leben und über die Gegenwart hinaus; für das Ganze nur, für die Ewigkeit will er säen und pflanzen; und vergißt darüber, daß das Ganze nur der vollendete Kreis des Individuellen, daß die Ewigkeit nur eine Summe von Augenblicken ist. Die Welt, wie der Realist sie um sich herum bilden möchte, und wirklich bildet, ist ein wohlangelegter Garten, worin alles nützt, alles seine Stelle verdient, und was nicht Früchte trägt, verbannt ist; die Welt unter den Händen des Idealisten ist eine weniger benutzte, aber in einem größeren Charakter ausgeführte Natur. Jenem fällt es nicht ein, daß der Mensch noch zu etwas anderm da seyn könne, als wohl und zufrieden zu leben; und daß er nur deßwegen Wurzeln schlagen soll, um seinen Stamm in die Höhe zu treiben. Dieser denkt nicht daran, daß er vor allen Dingen wohl leben muß, um gleichförmig

[245]

10 mit ... Freyheit] *kihagyva* 26–27 unter ... Idealisten] *kihagyva*

A Realist csak magára nézve soha az emberiség körét az érzéki világ körén nem szélesítené, az emberi lelket soha az ő magától függő meg nem ismértetné; minden absolutum az emberiségbe reá nézve csak egy szép schimára s az abban hívés ábrándozás, mivel ő az embert soha nem nézi tiszta tehetségében mindég határozott s a közötti munkálódásba. Az Idealist magára épen úgy nem cultiválná az érzéki erőket s nem mívelné az embereket természetlényévé, melly egy tévő része elrendelésének, s minden erkölcsi csínosulásának condíciója. Az Idealist törekedése igen az érzéki élet s jelenlét körül megyen; csak az Egészért, csak az örökké valóságért akar vetni, plántálni; s elfelejti, hogy az egész az individualok tökéletes köre, s az örökkévalóság egy pillantat summája. A világ, a mint a Realistnak maga körül kéne képzelni, s képzei is, egy jól rendelt kert, mellybe minden használ, minden helyet érdemel, s a mi nem gyümölcsöz, ki van írtva; a Világ az Idealistnál egy kevésbé használt, de egy nagyobb karakterbe kivitt természet. Amannak nem jut eszébe, hogy az embernek egyébért is kell lenni, nem csak hogy jól s nyugalmason éljen; s csak azért kell gyökerezni, hogy a tőke annál magosbbra nőjjen. Ez nem gondolkodik arról, hogy minden dolgok előtt jól kell élni, egy formán jól s nemesen gondolkodni, s hogy a tőkének is vége ha a gyökér oda van.

[102v]

7–8 természetlényévé] természetlénységé *em.* 20 egy formán] <hog>

gut und edel zu denken, und daß es auch um den Stamm gethan ist, wenn die Wurzeln fehlen.

Wenn in einem System etwas ausgelassen ist, wornach doch ein dringendes und nicht zu umgehendes Bedürfniß in der Natur sich
5 vorfindet, so ist die Natur nur durch eine Inconsequenz gegen das System zu befriedigen. Einer solchen Inconsequenz machen auch hier beyde Theile sich schuldig, und sie beweist, wenn es bis jetzt noch zweifelhaft geblieben seyn könnte, zugleich die Einseitigkeit beyder Systeme, und den reichen Gehalt der menschlichen Natur.
10 Von dem Idealisten brauch' ich es nicht erst insbesondere darzut-
hun, daß er nothwendig aus seinem System treten muß, sobald er eine bestimmte Wirkung bezweckt; denn alles bestimmte Daseyn steht unter zeitlichen Bedingungen und erfolgt nach empirischen Gesetzen. In Rücksicht auf den Realisten hingegen könnte es zwei-
15 felhafter scheinen, ob er nicht auch schon innerhalb seines Systems allen nothwendigen Forderungen der Menschheit Genüge leisten kann. Wenn man den Realisten fragt: warum thust du das, was recht ist, und leidest, was nothwendig ist? so wird er im Geist seines Systems darauf antworten: weil es die Natur so mit sich bringt, [246]
20 weil es so seyn muß. Aber damit ist die Frage noch keineswegs beantwortet, denn es ist nicht davon die Rede, was die Natur mit sich bringt, sondern was der Mensch will; denn er kann ja auch *nicht* wollen, was seyn muß. Man kann ihn also wieder fragen: Warum willst du denn, was seyn muß? Warum unterwirft sich dein
25 freyer Wille dieser Naturnothwendigkeit, da er sich ihr eben so gut, (wenn gleich ohne Erfolg, von dem hier auch gar nicht die Rede ist) entgegensetzen könnte, und sich in Millionen deiner Brüder derselben wirklich entgegensetzt? Du kannst nicht sagen, weil alle andern Naturwesen sich derselben unterwerfen, denn du allein hast
30 einen Willen, ja du fühlst, daß deine Unterwerfung eine freywillige seyn soll. Du unterwirfst dich also, wenn es freywillig geschieht, nicht der Naturnothwendigkeit selbst, sondern der *Idee* derselben;

3–5 wornach ... vorfindet] *kihagyva* 26–27 (wenn ... ist)] *kihagyva*

Ha e systemába valami kinyilatkoztatódott, akkor a természetet csak a sythem inconsequentiájával lehet megegyeztetni. Illyen Inconsequentiával teszi itt mindenik rész magát hibássá, s ha eddig még kétségesen maradhatott, megmutatodik mindenik egyoldal-
 usága, s az emberi természet gazdag belső becse. Az Idealistnak 5
 nem akarom fell tudni, hogy szükséges képen systemjából ki kell lépnie, mihelyt elrendelt munkásság után törekedik; mert minden elhatározott létel ideigi conditiók szerint van s empiris törvények szerint következik. A Realistra nézve ellenben kétségesebb tetsze-
 nék, vallyon nem tehetne e ő eleget systemáján belől is minden 10
 szükséges emberi kívánságoknak. Ha a Realistol kérdik: Miért teszed azt, a mi helyes, s a mi szükséges? akkor systemje lelkével így felel: mivel a természet úgy hozza magával, mivel úgy kell lenni. De ezzel még nincs megfelelő a kérdésre, mert nincs arról szó, mit hoz magával a természet, hanem hogy mit akar az ember; mert 15
 ő nem is akarhatja, a minek lenni kell. Kérdeni lehet hát ismét: Miért akarod azt, a minek lenni kell? Miért veti szabad akaratot magát ezen természet szükségé alá, mivel annak ellene lehetne állani, s millio embertársaid azt teszik is? Nem mondhatod hogy azért, mivel minden természeti lények ennek alája vetik magokat, 20
 mert akarod van, s érzed hogy alája vetésed akaratol függ? Te tehát, ha az önként esik, nem a természet szükségességének veted alája magad, hanem annak *Ideája* alá; mert amaz téged csak vakon kényszerít, a mint a férget kényszeríti, de a te akarod nem veheti el, mivel neked atol eltépve is más akarod lehet. De honnan veszed 25
 a természetszüksége azon Ideáját? a tapasztalásból csak nem, melly csak egyes természet munkájit, de nem természetet Egészbe, csak
 [103r] egyes valóságokat de nem szükségességeket teszen. Te tehát a Ter-
 mészeten kívül méssz, s idealistis határozod meg magad, valahány-
 szor vagy erkölcsileg cselekedni, vagy vakon engedelmeskedni nem 30

9–10 tetszenék] <Realist> 25 neked] <te>

denn jene zwingt dich bloß blind, wie sie den Wurm zwingt, deinem Willen aber kann sie nichts anhaben, da du, selbst von ihr zermalmt, einen andern Willen haben kannst. Woher bringst du aber jene Idee der Naturnothwendigkeit? Aus der Erfahrung doch wohl nicht, die
5 dir nur einzelne Naturwirkungen, aber keine Natur (als Ganzes) und nur einzelne Wirklichkeiten, aber keine Nothwendigkeit liefert. Du gehst also über die Natur hinaus, und bestimmst dich idealistisch, so oft du entweder *moralisch handeln* oder nur nicht *blind leiden* willst. Es ist also offenbar, daß der Realist würdiger handelt, als er
10 seiner Theorie nach zugibt, so wie der Idealist erhabener denkt, als er handelt. Ohne es sich selbst zu gestehen, beweist jener durch die ganze Haltung seines Lebens die Selbstständigkeit, dieser durch einzelne Handlungen die Bedürftigkeit der menschlichen Natur.

[247]

Einem aufmerksamen und parteylosen Leser werde ich nach der
15 hier gegebenen Schilderung (deren Wahrheit auch derjenige eingestehen kann, der das Resultat nicht annimmt) nicht erst zu beweisen brauchen, daß das Ideal menschlicher Natur unter beyde vertheilt, von keinem aber völlig erreicht ist. Erfahrung und Vernunft haben beyde ihre eigenen Gerechtsame und keine kann in das Gebieth
20 der andern einen Eingriff thun, ohne entweder für den innern oder äußern Zustand des Menschen schlimme Folgen anzurichten. Die Erfahrung allein kann uns lehren, was unter gewissen Bedingungen ist, was unter bestimmten Voraussetzungen erfolgt, was zu bestimmten Zwecken geschehen muß. Die Vernunft allein kann uns
25 hingegen lehren, was ohne alle Bedingung gilt, und was nothwendig seyn muß. Maßen wir uns nun an, mit unserer bloßen Vernunft über das äußere Daseyn der Dinge etwas ausmachen zu wollen, so treiben wir bloß ein leeres Spiel, und das Resultat wird auf Nichts hinauslaufen; denn alles Daseyn steht unter Bedingungen,
30 und die Vernunft bestimmt unbedingt. Lassen wir aber ein zufälliges Ereigniß über dasjenige entscheiden, was schon der bloße Begriff unsers eigenen Seyns mit sich bringt, so machen wir uns selber zu

15–16 (deren ... annimmt)] *kihagyva* 240.30–242.1 Lassen wir ... *Zufalls*] *kihagyva*

akarsz. Nyilván van tehát hogy a *Realist* jobban cselekszik, mint the-
oriája mutatja, a mint az *Idealist* felségesebben gondolkodik, mint
cselekszik. A nélkül, hogy magának meg vallaná, egész életébe meg-
mutatja amaz a magától függést, ez egyes cselekedeteivel az emberi
természet fogyatkozását.

5

A részre nem hajló olvasónak nem szükség megmutatnam, hogy
az itt adott festés szerint az emberi természet Ideálja mindenik
közt megvan osztva, de egyiktől sincs elérve. A Tapasztalásnak s
észnek mindeniknek megvan a maga tulajdona s egyik sem tehet a
másik tartományába bolygani, a nélkül hogy az ember belső vagy
külső állapotjának rossz következesei ne lennének. A tapasztalás
megtaníthat arra, mi van bizonyos conditiok alatt, mi következik
a meghatározott hyppothezek alatt; mi történhetik bizonyos czél-
okra. Ellenben csak az ész taníthat meg, mi lehet minden conditio
nélkül, minek kell szükségesképen lenni. Ha a csupa észnél fogva a
dolgok külső létevel valamit akarunk kezdeni, egy csupa üres játé-
kot űzünk, s a Rezultatja semmi leszen; mert minden létel conditiok
alatt van, s az ész határozatlan határoz. Ha a tapasztalásnál fogva
csak, akkor personalitásunk semmire leszen kitéve. Az első esetbe
eletünk *Becse*, a másodikba *Méltósága* lesz oda.

10

15

20

einem leeren Spiele des *Zufalls*, und unsre Persönlichkeit wird auf Nichts hinauslaufen. In dem ersten Fall ist es also um den *Werth* (den zeitlichen Gehalt) unsers Lebens, in dem zweyten um die *Würde* (den moralischen Gehalt) unsers Lebens gethan.

5 Zwar haben wir in der bisherigen Schilderung dem Realisten einen moralischen Werth und dem Idealisten einen Erfahrungsgehalt [248] zugestanden, aber bloß in so fern beyde nicht ganz consequent verfahren, und die Natur in ihnen mächtiger wirkt als das System. Obgleich aber beyde dem Ideal vollkommener Menschheit nicht ganz
10 entsprechen, so ist zwischen beyden doch der wichtige Unterschied, daß der Realist zwar dem Vernunftbegriff der Menschheit in keinem einzelnen Falle Genüge leistet, dafür aber dem Verstandesbegriff derselben auch niemahls widerspricht; der Idealist hingegen zwar in einzelnen Fällen dem höchsten Begriff der Menschheit näher
15 kommt, dagegen aber nicht selten sogar unter dem niedrigsten Begriffe derselben bleibet. Nun kommt es aber in der Praxis des Lebens weit mehr darauf an, daß das Ganze *gleichförmig* menschlich gut, als daß das Einzelne *zufällig* göttlich sey – und wenn also der Idealist ein geschickteres Subject ist, uns von dem, was
20 der Menschheit möglich ist, einen großen Begriff zu erwecken und Achtung für ihre Bestimmung einzuflößen, so kann nur der Realist sie mit Stätigkeit in der Erfahrung ausführen, und die Gattung in ihren ewigen Gränzen erhalten. Jener ist zwar ein edleres, aber ein ungleich weniger vollkommenes Wesen; dieser erscheint zwar
25 durchgängig weniger edel, aber er ist dagegen desto vollkommener; denn das Edle liegt schon in dem Beweis eines großen Vermögens, aber das Vollkommene liegt in der Haltung des Ganzen und in der wirklichen That.

Was von beyden Charakteren in ihrer besten Bedeutung gilt,
30 das wird noch merklicher in ihren beyderseitigen *Carricaturen*. Der [249] wahre Realismus ist wohlthätig in seinen Wirkungen und nur weniger edel in seiner Quelle; der falsche ist in seiner Quelle ver-

2–3 (den zeitlichen Gehalt)] *kihagyva* 4 (den ... Gehalt)] *kihagyva* 17–18
daß ... und] *kihagyva*

Az eddigi festésekben a Realistnak erkölcsi becset az Idealistnak
 tapasztalás becset mondtam ugyan tulajdonítani, de csupán any-
 nyiba nem consequentek egymással, s a természet hatalmasabban
 hat benne mint a System. Jollehet nem ellenkezik egyik is egészen
 a tökéletes emberiség Ideáljával, még is fontos különbség van köz- 5
 zök, hogy a *Realist* ugyan az emberiség észmegfogatinak egy esetben
 sem teszen eleget, de ezért az ész megfogot soha sem ellenkezik vele.
 [103v] Az *Idealist* ellenben egyes esetekben ugyan az emberiség legfel-
 söbb megfogatjához közelebb jön, de a mellett néha a legalabb való
 megfogatjai mellett marad ennek. De az élet praxisában másképen 10
 jön, ha tehát a Realist ügyes Subject, arról, a mi az emberiségnek
 lehetséges megfogatot ébreszen s az iránt való figyelemre indítson,
 csak a Realist viheti ki állandósággal a tapasztalásban, s a nemet
 örökös határiban megtarthatja. Amaz ugyan nemesebb de egyszers-
 mind kevésbé tökéletesebb lény, ez egyáltalában kevésbé nemesnek 15
 jelenik-meg, de azért annál tökéletesebb; mert a Nemes egy nagy
 tehetség megmutatásában van, de a tökéletes a valóságos tettbe.

A mit a két Karakterről helyyes értelmekbe véve lehet mondani,
 az még kitetszőbb ellenkező *Karikaturájikba*. A való Realism jol-
 tevő a maga munkálodásiba csak hogy forrásába kevésbé nemes; 20
 a hamisnak forrása utálatos csak hogy hatásaiba kevésbé megvesz-

16 annál] anál *em.*

ächtlich und in seinen Wirkungen nur etwas weniger verderblich.
 Der wahre Realist nähmlich unterwirft sich zwar der Natur und
 ihrer Nothwendigkeit; aber der Natur als einem Ganzen, aber ihrer
 ewigen und absoluten Nothwendigkeit, nicht ihren blinden und
 5 augenblicklichen *Nöthigungen*. Mit Freyheit umfaßt und befolgt er
 ihr Gesetz, und immer wird er das individuelle dem allgemeinen
 unterordnen; daher kann es auch nicht fehlen, daß er mit dem
 ächten Idealisten in dem endlichen Resultat übereinkommen wird,
 wie verschieden auch der Weg ist, welchen beyde dazu einschlagen.
 10 Der gemeine Empiriker hingegen unterwirft sich der Natur als
 einer Macht, und mit wahlloser blinder Ergebung. Auf das Einzelne
 sind seine Urtheile, seine Bestrebungen beschränkt; er glaubt und
 begreift nur, was er betastet, er schätzt nur, was ihn sinnlich verbes-
 sert. Er ist daher auch weiter nichts, als was die äußern Eindrücke
 15 zufällig aus ihm machen wollen, seine Selbstheit ist unterdrückt,
 und als Mensch hat er absolut keinen Werth und keine Würde.
 Aber als Sache ist er noch immer etwas, er kann noch immer zu
 etwas gut seyn. Eben die Natur, der er sich blindlings überliefert,
 läßt ihn nicht ganz sinken; ihre ewigen Gränzen schützen ihn, ihre
 20 unerschöpflichen Hülfsmittel retten ihn, sobald er seine Freyheit
 nur ohne allen Vorbehalt aufgibt. Obgleich er in diesem Zustand
 von keinen Gesetzen weiß, so walten diese doch unerkannt über
 ihm, und wie sehr auch seine einzelnen Bestrebungen mit dem
 Ganzen im Streit liegen mögen, so wird sich dieses doch unfehlbar [250]
 25 dagegen zu behaupten wissen. Es gibt Menschen genug, ja wohl
 ganze Völker, die in diesem verächtlichen Zustande leben, die bloß
 durch die Gnade des Naturgesetzes, ohne alle Selbstheit bestehen,
 und daher auch nur *zu etwas* gut sind, aber daß sie auch nur leben
 und bestehen, beweist, daß dieser Zustand nicht ganz gehaltlos ist.
 30 Wenn dagegen schon der wahre Idealismus in seinen Wirkungen
 unsicher und öfters gefährlich ist, so ist der falsche in den seinigen
 schrecklich. Der wahre Idealist verläßt nur deßwegen die Natur und
 Erfahrung, weil er hier das Unwandelbare und unbedingt Nothwen-
 dige nicht findet, wornach die Vernunft ihn doch streben heißt; der

tegetett. A való Realist ugyan alájaveti ugyan magát a természetnek s szükségességnek; de a természetnek mint Egésznek, az ő örökös s absoluta szükségességei alá, nem vak s pillantati Kénszerítéseinek. Szabadsággal ölelés követi törvényeit, s az individual mindég alája rendeli az egyeteminek; megtörténik az is, hogy a valódi *Idealistal* 5 a végső Rezultatba öszvejönnek, bár különös is az ut, a mellyen oda hatnak. A köz Empirikus ellenben alája veti magát a természetnek, mint egy Hatalomnak, s választás nélkül való vak Engedelemmel. [104r] Az Egyesbe ítéleti s törekedesi határok közzé szorítottak, csak abba hiszen s azt foghatja még, a mit megtappint, csak azt becsüli, a mi 10 őt érzékileg jobbitja. Nem is más ő, mint a mit a külső bényomatok belőle történetesen akarnak csinálni, Önnisége elvan nyomva, s mint embernek semmi absolut érdeme s becse nincs. De mint dolog mindég valami, mindég lehet valamire jó. A természet, mellynek ő vakon alája adja magát, nem hagyja egészen lesülyyedni; örökös törvényei őrzik őt, kimeríthetlen segítőeszközi megoltalmazák, mihelyt szabadságot minden feltét nélkül odaadja. Bár ha ő ezen állapotba semmi törvényekről nem tud is, még is uralkodnak ezek ismételtenül felette, s bár millyen igen perbe vannak is az Egész 15 szel az ő Egyes törekedesi, még is ez amaz ellen őrizkedik. Vannak emberek, sőt egész Népek, kik ezen alacson állapotba élnek, kik a csupa természet törvénye kegyelméből, minden Önniség nélkül álnak fenn; s azért csak valamire jok, dehogy csak élnek s vannak 20 is, megtettzik, hogy ezen állapot nem egészen becs nélkül van.

Ha ellenben a való Idealizm hatásiban bártortalan s néha veszedelmes is, epen olly rettenetes a hamis. A való Idealist csak azért hagyja el a tapasztalást s természetet, mivel itt az inconditionata szükségességet meg nem kapja, melly után az ész őt törekedteti; a Fantast csupa önkényből hagyja el a természetet, hogy a kívánságok bizarr- 25

Phantast verläßt die Natur aus bloßer Willkühr, um dem Eigensinne der Begierden und den Launen der Einbildungskraft desto ungebundener nachgeben zu können. Nicht in die Unabhängigkeit von physischen Nöthigungen, in die Lossprechung von moralischen
5 setzt er seine Freyheit. Der Phantast verläugnet also nicht bloß den menschlichen – er verläugnet allen Charakter, er ist völlig ohne Gesetz, er ist also gar nichts, und dient auch zu gar nichts. Aber eben darum, weil die Phantasterey keine Ausschweifung der Natur, sondern der Freyheit ist, also aus einer an sich achtungswürdigen
10 Anlage entspringt, die ins Unendliche perfectibel ist, so führt sie auch zu einem unendlichen Fall in eine bodenlose Tiefe, und kann nur in einer völligen Zerstörung sich endigen.

[104v]

ságának s a képzelődés launájának annál szabadabban neki legyen adva. Nem a physikai Kénszerítéstől való függetlenségbe, hanem az erkölcsitől való megszabadulásba tartja szabadságát. A Fantaszt tehát nemcsak az emberit – ő minden Karaktert megtagad, egészen törvény nélkül van, ő tehát semmi sem, s semmire sem való. De épen azért hogy a Fantáztaság nem a természet, hanem a szabadság kicsapongása, s tehát figyelemre méltó helyhezetből jön, mely a véghetlenig tökéletesíthető, épen azért egy véghetlen leesésre viszen egy fenéktelen Mélységbe, s csak egész összeomlásba lehet vége.

5

10

Mutatók

Irodalom

Richard ACZEL (1996). *National Character and European Identity in Hungarian Literature 1772–1848*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.

ALBERT Gábor, D. SZEMZŐ Piroska, VIZKELETY András (szerk.) (1959). *Schiller Magyarországon*. Budapest: OSZK. (Új bibliográfiái füzetek, 3)

ALBERT Sándor (2003). *Fordítás és filozófia, a fordításelméletek tudományfilozófiai problémái és filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 17)

Aleida ASSMANN (1999). *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: C. H. Beck Verlag.

BALÁZS Mihály (2014). Körmöczi a radikálisok és a kantianusok között. In KOVÁCS 2014, 468–496.

BALOGH Piroska (1998). Esztétika és irodalom a 18–19. század fordulóján: Schedius Lajos előadásai 1801–1802-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények* 102/3–4. 459–475.

BALOGH Piroska (2015). *Teória és medialitás: A latinitás a magyaror-*

- szági tudásáramlásban 1800 körül. Budapest: Argumentum. (*Irodalomtörténeti füzetek*, 175)
- BARTHA Katalin Ágnes (2010). *Shakespeare Erdélyben: XIX. századi magyar nyelvű recepció*. Budapest: Argumentum. (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 167)
- BAYER József (1912). *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*. Budapest: MTA. (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, 22/2)
- BENKE József (1976). *Színházelméleti írásai*. Kiad. KERÉNYI Ferenc. Budapest: Magyar Színházi Intézet. (*Színháztörténeti könyvtár*, 5)
- BÖLÖNI Farkas Sándor (1834). *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Ifj. Tilsch János.
- BÖLÖNI Farkas Sándor (1943). *Nyugateurópai utazás*. Kiad. Jancsó Elemér. Kolozsvár: Minerva.
- BÖLÖNI Farkas Sándor (1980). *Von Transylvanien bis Pennsylvanien. Reiseerlebnisse vor 150 Jahren*. Übers. Henriette und Géza ENGL. Hg. István GÁL. Budapest: Corvina Bücher.
- BÖLÖNI Farkas Sándor (2006). *Erdély történetei*. Kiad. Izsák József, Izsák Balázs. Marosvásárhely: Mentor. (*Erdélyi Ritkaságok*, 1)
- CSETRI Lajos (1983). Berzsenyi vitái Kölcsey recenziójával. *Irodalomtörténeti Közlemények* 87/5, 463–481.
- CSETRI Lajos (1986). *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi.
- DEBRECZENI Attila (2009). *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Budapest: Universitas.
- EGYED Péter (2014). Erdélyi kantianizmus (Sipos, Köteles, Körmöczi). In KOVÁCS 2014, 394–412.
- FÓRISZ Gergely 2009. „Álpeseken Álpesek emelkednek”: A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben. Budapest: Universitas.
- FRIED István (1987–1988). A magyar neoklasszicizmus válaszútjai: Szempontok a magyar Schiller-recepció kérdéséhez. *Irodalomtör-*

ténet. 69/3, 448–468.

Johann Wolfgang GOETHE (2015). *Az ifjú Werther Gyötrelmei*. Ford. Bölöni Farkas Sándor. S. a. r., bev. Simon-Szabó Ágnes. Budapest: reciti. (ReTextum, 4)

GURKA Dezső (2014). Kőrmöczi János filozófusi pályakezdése a jénai posztkantianizmus hatásterében. In Kovács 2014, 439–452.

GYÖRGY Eszter (1987). Frühe Schiller-Aufführungen auf den ungarischen Bühnen in der Zeit von 1794–1837. In TARNÓI László (Hg): *Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800–1850. Teil 1. Deutsche und ungarische Dichter*. Budapest: ELTE. 91–102.

HEGEDÜS Béla (2007). Erdélyi szerzők, fordítók nyelvelméleti megjegyzései. Erdélyi Múzeum. 69/3–4. 17–24.

JAKAB Elek (1870). Bölöni Farkas Sándor és kora. *Kerersztény Magvető*. 5/4., 241–334.

JANCsó Elemér (1942). *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága. 1795–1842*. Kolozsvár: Minerva. (Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve)

JANCsó Elemér (1943–1944). Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. *Keresztény Magvető*. 75/2–5. 75., 86–94., 131–136., 192–207-; 76/1–2. 37–48., 90–102.

JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs (2007). *Az érzékeny színház: A magyar színjátszás a 18–19. század fordulóján*. Kolozsvár: Erdélyi Magyar Egyesület.

Immanuel KANT (1974). *Kritik der praktischer Vernunft: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Hg. Wilhelm WEISCHDEL. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

KAZINCZY Ferenc (1895). *Levelezése. VI. kötet. 1808. július 1. – 1809. szeptember 30.* Kiad. VÁCZY János. Budapest: MTA.

KAZINCZY Ferenc (1905). *Levelezése. XV. kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31.* Kiad. VÁCZY János. Budapest: MTA.

KAZINCZY Ferenc (1906). *Levelezése. XVI. kötet. 1818. április 1. – 1819. december 31.* Kiad. VÁCZY János. Budapest: MTA.

- KERÉNYI Ferenc (1976). Benke József, a színész és az elméleti író. In BENKE 1976, 1–19.
- KOVÁCS Sándor (szerk.) (2014). Körmöczi János és a kortárs eszmei irányzatok. *Keresztény Magvető*. 120/3–4.
- KUUN Géza (szerk.) (1885). Bölöni Farkas Sándor leveleiből. *Keresztény Magvető*. 19/5. 357–362., 20/1–5. 31–36, 94–98, 170–174, 228–233, 298–308.
- LABÁDI Gergely (2002). Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítása. *Keresztény Magvető*. 108/2–3. 217–227.
- LABÁDI Gergely (2012). „No ez már Cultura.” Csokonai és a kultúra diskurzusa. In PUSZTAI Bertalan (szerk.). *Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged: SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 48–63.
- LABÁDI Gergely (2014). A kultúra koncepciói az 1810-es években: Fordítások az *Erdélyi Múzeum* körül. In EGYED Emese (szerk.): *Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó. 97–106.
- LAKÓ Elemér, KESERŰ Bálint (1997). *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. Szeged.
- MILBACHER Róbert (2000). „...földben állasz mély gyökökkel...”: A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata. Budapest: Osiris Kiadó.
- Norbert OELLERS (1970). *Schiller – Zeitgenosse aller Epochen. Dokumente zur Wirkungsgeschichte Schillers in Deutschland*. Bd. 1. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag.
- S. PATAKY Mózes (2014). *Poétai Gondolatok*. S. a. r., bev. EGYED Emese. Kolozsvár: Erdélyi Magyar Egyesület.
- Friedrich SCHILLER (1799). *Don Carlos. Infant D' Espagne. Par Frédéric Schiller*. Traduit de l'allemand. Par Adrien LEZAY. Paris: Maradan.

- Friedrich SCHILLER (1810a). Dritter Band. Theater. Dritter Theil. *Don Karlos. Infant von Spanien. Ein dramatisches Gedicht.* (Erschien 1787). In Commission bey Anton Doll, Wien.
- Friedrich SCHILLER (1810b). *Sämmtliche Werke. Bd. 18. Kleinere prosaische Schriften* von Friedrich SCHILLER. Viertel Theil. In Commission bey Anton Doll, bey Anton Strauss.
- Friedrich SCHILLER (1816). *Friedrich Schillers literarischer Nachlaß. Nebst dessen Biographie vom Appellations-Rathe Körner.* Original-Ausgabe. Wien: Bey Chr. Kaufluß.
- SIMON József (2014). Felvilágosodás és kritikai filozófia: Körmöczi János (1762–1836) lehetséges dilemmái Flügge, Herder és Kant nyomán. In KOVÁCS 2014, 422–438.
- SIMON-SZABÓ Ágnes (2009a). Nach- und Raubdrucke deutscher Originalwerke als maßgebende Medien für die Herausbildung eines Deutsch lesenden Publikums um 1800 in Siebenbürgen. *Ungarn-Jahrbuch, Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie*, 29. 99–110.
- SIMON-SZABÓ Ágnes (2009b). Kifeslettek „a nem-létel méhéből”. 19. századi magyar *Werther*-utánpótlások és -fordítások. *Filológiai Közlemények*, 55/1–2. 20–48.
- SIMON-SZABÓ Ágnes (2012). A kultúra szövegeinek összefonódása, avagy diszkurzusteremtés fordítói eszközökkel: Bölöni Farkas Sándor útirajzairól. *Filológiai Közlemények*, 58/4. 414–431.
- SIMON-SZABÓ Ágnes (2015). Bölöni Farkas Sándor *Werther*-fordításáról. In GOETHE 2015, 7–54.
- SIMON-SZABÓ Ágnes (2016). Schiller esztétikai műveinek korai magyar fordításai. *Acta Historiæ Litterarum Hungaricarum*. 32. Szeged. 31–49.
- SZAUER József (1963). A magyar szentimentalizmus problémái. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 67/4. 405–421.
- Horst TURK (1989). Probleme der Übersetzungsanalyse und der Übersetzungstheorie. *Jahrbuch für internationale Germanistik*. 2. 9–82.

- TURÓCZI-TROSTLER József (1959). Zur Wirkungsgeschichte Schillers in Ungarn. In ALBERT ET AL. 1959, 9–52..
- S. VARGA Pál (2005). *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi.
- VERSEGHY Ferenc (1826). *Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv*. Buda: Királyi Magyar Universitas.

Névmutató

A mutató a kísérőtanulmány, a szövegközlés, valamint az irodalomjegyzék névanyagát tartalmazza Bölöni Farkas Sándor és Friedrich Schiller kivételével.

Richard Aczel 9, 35, 42, 251

Albert Gábor 251, 256

Albert Sándor 16, 251

Aleida Assmann 17, 251

Balázs Mihály 26, 251

Balogh Piroska 12, 16, 24, 35,
251

Bartha Katalin Ágnes 18, 252

Bayer József 9, 11, 35, 39, 252

Benke József 12–17, 36, 43,
252, 254

Berzsenyi Dániel 15, 42, 252

Gottfried August Bürger 41

Csetri Lajos 9, 42, 252

Csokonai Vitéz Mihály 42,
254

Debreczeni Attila 9, 14, 15,
42, 252

Anton Doll 22, 25, 32, 40, 42,
255

Döbrentei Gábor 18, 20, 21,
24–27, 37–39, 253

Egyed Emese 23, 254

Egyed Péter 26, 252

Johann Gottfried Eichhorn
23, 24

Engl Géza 252

Henriette Engl 252

Fórizs Gergely 9, 42, 252
Fried István 8, 14, 37, 252

Gál István 252
Gedő József 25
Johann Wolfgang Goethe 8,
18, 19, 38, 39, 253
Gurka Dezső 26, 253
György Eszter 253
Gyulay Lajos 26, 27, 29

Hegedüs Béla 13, 253
Johann Gottfried Herder 41
Victor Hugo 38

Izsák Balázs 252
Izsák József 28, 252

Jakab Elek 8, 17, 20, 21, 25,
39, 253
Jancsó Elemér 8, 252, 253
János-Szatmári Szabolcs 13,
35, 253

Immanuel Kant 24, 31, 38,
253
Christian Kaufluß 255
Kazinczy Ferenc 14, 18–20,
26, 28, 37, 38, 40, 253
Kelemen Lajos 20, 26, 27, 37
Kerényi Ferenc 14, 16, 252,
254
Keserű Bálint 24, 254
Kis Sámuel 24
Kovács Sándor 254
Kölcsey Ferenc 15, 42, 252
Körmöczy János 26, 251–255

Christian Gottfried Körner
23, 28, 42, 255
Köteles Sámuel 252
Kuun Géza 26, 27, 43, 254

Labádi Gergely 9–11, 24, 25,
28–31, 35, 42, 254
Lakó Elemér 24, 254
Gotthold Ephraim Lessing
39, 41
Adrien Lezay 40, 254

Milbacher Róbert 254

Norbert Oellers 36, 254

Papp Zoltán 9
S. Pataky Mózes 9, 21, 23, 24,
26, 38, 42, 254
Pusztai Bertalan 254

Schedius Lajos 251
William Shakespeare 18, 252
Kissolymosi Simó Károly 20,
22, 26, 27, 37
Simon József 26, 255
Simon-Szabó Ágnes 8, 11, 13,
17, 19–22, 35, 38, 39, 253,
255
Sipos József 252
Sipos Pál 26
Madame de Staël 21, 24, 40
Anton Strauss 255
Johann Sulzer 41
Szajbély Mihály 254
Szauder József 35, 255
Szemere Samu 9, 42
Szemere Pál 18

D. Szemző Piroska 251

Tarnói László 253

Teleki Ferenc 14

Tilsch János 252

Trattner János Tamás 21, 39

Horst Turk 16, 255

Turóczi-Trostler József 8, 35,
37, 39, 41, 256

Váczy János 253

S. Varga Pál 9, 42, 256

Verseggy Ferenc 30, 31, 256

Visky Elek 21, 40

Vízkelety András 251

Wilhelm Weischedel 253

Wesselényi Miklós 14, 21, 26,
38

Johann Joachim

Winckelmann 41

FRIEDRICH SCHILLER

A naiv és Sentimentális költeményről

Bölöni Farkas Sándor neve mind a kortársak, mind a későbbi kutatás számára egybeforrt a szerző nagy sikerű útinaplóival. Az egykönyves szerzővé válás az amerikai utazás beszámolóin alapult. Az utazások szövegére irányuló világos fókusz, az egykönyves állandó jelző és a szerény, visszahúzódó jellemrajz ugyanakkor homályban hagyják a bizonyára irodalmi ambíciókkal is bíró erdélyi értelmiségi teljes(ebb) profilját. Ez a vakfolt egyre többek érdeklődését kelti fel, így az elmúlt években megkezdődött a szerző eddig kéziratban maradt történetírói, szép-irodalmi fordításainak kiadása. Ebbe a sorba illeszkedik jelen kiadvány is.

FRIEDRICH SCHILLER

A naiv és Sentimentális költeményről